

MONITOR

RACISME

EN

EXTREEM

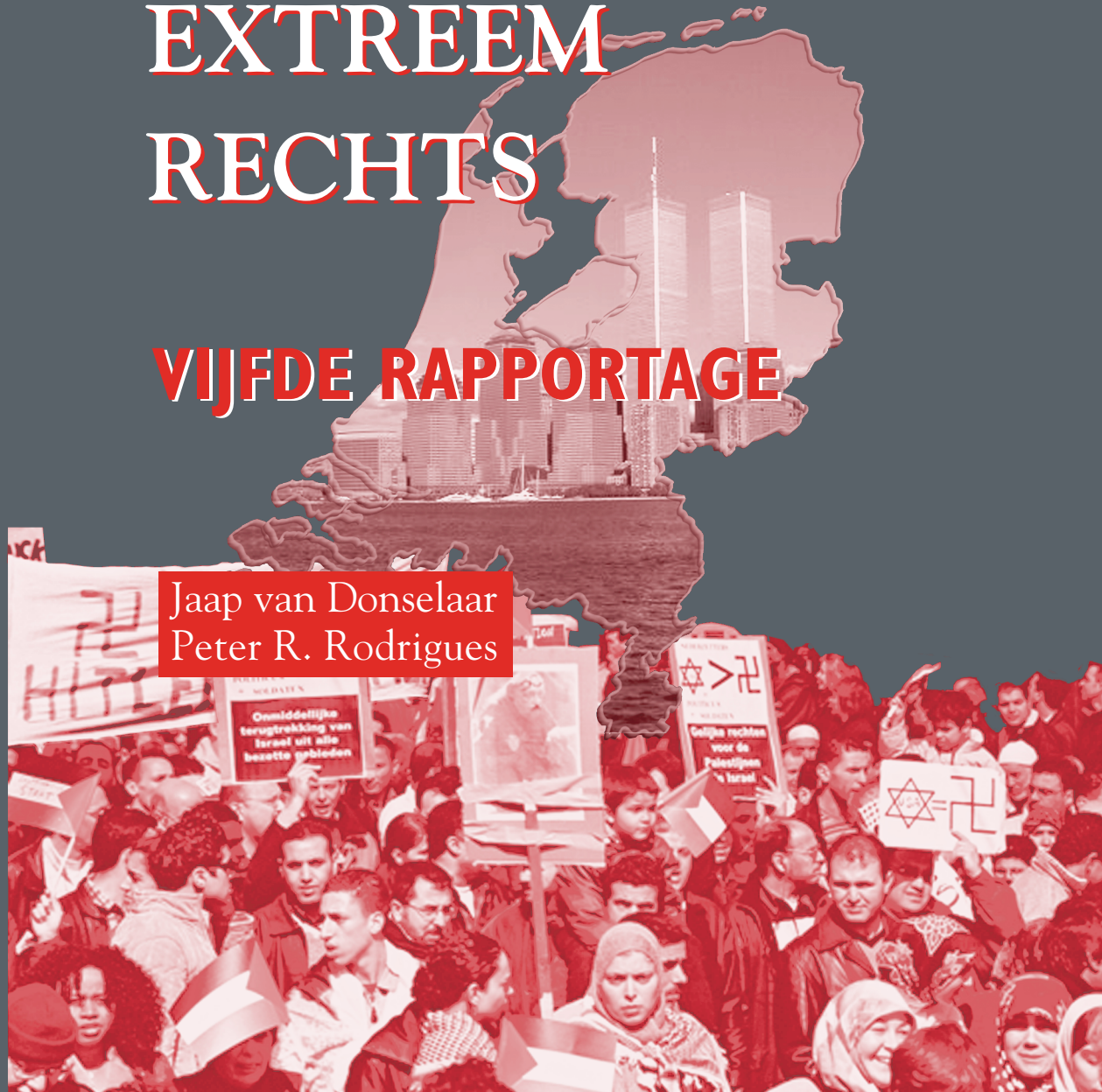
RECHTS

VIJFDE RAPPORTAGE

ANNE FRANK
STICHTING
ONDERZOEK EN
DOCUMENTATIE

UNIVERSITEIT
LEIDEN
DEPARTEMENT
BESTUURSKUNDE

Jaap van Donselaar
Peter R. Rodrigues

Monitor racism en extreem-rechts

vijfde rapportage

Jaap van Donselaar

Peter R. Rodrigues

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Donselaar, Jaap van

Monitor racisme en extreem-rechts. Vijfde rapportage / Jaap van Donselaar, Peter R. Rodrigues – Amsterdam: Anne Frank Stichting, Leiden: Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden. – met lit. opgave.

ISBN: 90-72972-75-9

Trefwoorden: monitor / racisme / extreem-rechts

© Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, 2002

Anne Frank Stichting
Onderzoek en Documentatie
Postbus 730, 1000 AS Amsterdam, tel. 020 – 5567100

Ontwerp omslag: HGVB, Bert Hoogeveen
Vormgeving binnenwerk: DTP-bureau Text & Context, G. Filippo
Druk: Drukkerij Sinteur, Leiderdorp

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without the prior written permission from the publisher.

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Racistisch en extreem-rechts geweld	5
2.1	Definiëring en afbakening	5
2.2	Korte historische schets	7
2.3	Dataverzameling	13
2.4	Aard en omvang van voorvallen in 2001	15
2.5	Trends in 2001	23
2.6	Trends in 2002	26
2.7	Sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld	31
2.8	De schade naar ernst en omvang	32
2.9	Slotopmerkingen	34
3	Extreem-rechts in Nederland, 2001-2002	37
3.1	Keerpunt 1998 en verdere neergang	39
3.2	Parade van extreem-rechtse formaties anno 2002	41
3.3	Aanhang in getallen: leden en actieve kern	55
3.4	Slotopmerkingen	56
4	Het extreem-rechtse en racistische gehalte van LPF/Leefbaar-stroming	59
4.1	De LPF/Leefbaar-stroming in vogelvlucht	60
4.2	Definiëring en uitwerking vraagstelling	66
4.3	Ideeënwereld	73
4.4	Sociale genealogie	77
4.5	Magneetfunctie	78
4.6	Conclusies	85
5	Rassendiscriminatie: klacht en afdoening	89
5.1	Antisemitische incidenten	89
5.2	Internet en discriminatie	92
5.3	De Anti Discriminatie Bureaus	107
5.4	De Commissie Gelijke Behandeling	112
5.5	Slotopmerkingen	120
6	Rassendiscriminatie: opsporing en vervolging	123
6.1	Wetsbepalingen	124
6.2	Instructies, Richtlijnen en Aanwijzingen	126
6.3	Landelijk Expertise Centrum Discriminatie	128
6.4	Slotopmerkingen	140
7	Maatschappelijke terreinen	143
7.1	Arbeid	144
7.2	Wonen	155
7.3	Onderwijs	158
7.4	Goederen & diensten	161
7.5	Politie & Justitie	165
7.6	Slotopmerkingen	171

8	Slotbeschouwing	175
8.1	Racistisch en extreem-rechts geweld	175
8.2	Extreem-rechts in Nederland, 2001-2002	177
8.3	Het extreem-rechtse en racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming	178
8.4	Rassendiscriminatie: klacht en afdoening	180
8.5	Opsporing en vervolging	182
8.6	Maatschappelijke terreinen	183
8.7	Verslechterend klimaat	185
	Geraadpleegde literatuur	189
	<i>Overzicht figuren:</i>	
Figuur 2.1	Racistisch en extreem-rechts geweld	22
Figuur 5.1	Oordelen en jaren CGB	119
Figuur 6.1	Afdoening en overloop zaken	130
Figuur 6.2	Percentage sepot	132
Figuur 6.3	Percentage discriminatie naar ras	137
Figuur 7.1	Percentages klachten wonen bij de ADB's	155
	<i>Overzicht tabellen:</i>	
Tabel 2.1	Racistisch en extreem-rechts geweld	17
Tabel 2.2	Uitingen van antisemitisme	28
Tabel 3.1	Verkiezingsresultaten extreem-rechtse groeperingen bij landelijke verkiezingen	40
Tabel 3.2	Ledental en actieve kern van extreem-rechtse groeperingen in Nederland	56
Tabel 5.1	Meldingen bij MDI	97
Tabel 5.2	Afhandelingen door MDI	98
Tabel 5.3	Resultaten MDI	99
Tabel 5.4	Plaats van het discriminatie-incident bij het OM	99
Tabel 5.5	Beoordeling MDI ernst van de uitingen	100
Tabel 5.6	Categorieën uitingen bij MDI	101
Tabel 5.7	Uitingen per locatie of media bij MDI	102
Tabel 5.8	Plegers van meldingen bij MDI	103
Tabel 5.9	Cijfers MDI uitingen in buitenland	103
Tabel 5.10	Klachten per ADB	109
Tabel 5.11	Klachten ADB's naar maatschappelijk terrein	110
Tabel 5.12	Gronden en percentages klachten ADB's	111
Tabel 5.13	Discriminatiegrond bij verzoeken	116
Tabel 5.14	Oordelen over gronden ras, nationaliteit en (etniciteit bij) godsdienst	118
Tabel 5.15	Oordelen over ras en nationaliteit naar maatschappelijk terrein	120
Tabel 6.1	Aantal nieuw door OM ingeschreven discriminatiefeiten (instroom) per wetsartikel	129
Tabel 6.2	Aantal afdoeningen door het OM van discriminatiefeiten per wetsartikel	130
Tabel 6.3	Soort afdoening OM van discriminatiefeiten	131
Tabel 6.4	Afdoening gerechten van eerste aanleg	133
Tabel 6.5	Verdachte van incidenten	134
Tabel 6.6	De plaats van het incident	135
Tabel 6.7	Soort incidenten	136
Tabel 6.8	Discriminatiegrond per incident	137
Tabel 6.9	Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten naar instroom	138

Tabel 6.10	Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten naar afdoening	139
Tabel 7.1	Arbeidsmarktzaken bij de ADB's, de CGB en het OM	144
Tabel 7.2	CGB: Bejegening op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin	150
Tabel 7.3	CGB: Ontslag op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin	154
Tabel 7.4	Plaats van het incident	156
Tabel 7.5	Plaats van het incident van bij het parket ingeschreven zaken	163

1 Inleiding

In de vijfde rapportage *Monitor racisme en extreem-rechts* staan de jaren 2001 en – waar mogelijk – 2002 centraal. De aanslagen op de Verenigde Staten van 11 september 2001 en de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002 zijn van grote invloed geweest op het totale beeld van deze verslagperiode. Beide gebeurtenissen hebben diepe sporen achtergelaten op de interetnische verhoudingen in Nederland. Deze sporen zijn terug te vinden in de vijfde rapportage. Het gaat om vragen als: stijgt of daalt het aantal racistische gewelddadigheden in Nederland? Welke extreem-rechtse politieke partijen zijn verdwenen en welke daarvoor in de plaats gekomen? Neemt het aantal discriminatiezaken dat bij het Openbaar Ministerie terechtkomt toe of af? En wat voor zaken worden daar aangebracht en in welke mate leiden die tot veroordelingen? Het initiatief tot het project *Monitor racisme en extreem-rechts* is medio jaren negentig door de Leidse Universiteit genomen. Het monitorproject wordt tegenwoordig gezamenlijk uitgevoerd door de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting. Deze rapportage kwam tot stand met steun van de Directie Integratie en Coördinatie Minderhedenbeleid van het Ministerie van Justitie.

Het doen van monitoronderzoek is inmiddels uitgegroeid tot een internationaal gangbare praktijk. Zo ging in juni 2001 het Europees Waarnemingscentrum inzake Racisme en Vreemdelingenhaat (EUMC) met de vijftien lidstaten van de Europese Unie samenwerkingsverbanden aan. Het doel is om te komen tot systematische uitwisseling van informatie ten behoeve van de bestrijding van racisme, vreemdelingenhaat en antisemitisme in Europa. Hiertoe zijn in alle lidstaten zogenaamde *National Focal Points* opgericht. Het Nederlandse *National Focal Point* bestaat uit een krachtenbundeling van vier organisaties: de Anne Frank Stichting, het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassen-discriminatie, de Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten en de Universiteit Leiden. De naam van het Nederlandse *National Focal Point* is *Dutch Monitoring Centre on racism and xenophobia* (DUMC).¹ De voornaamste taak van de het DUMC is het verzamelen en analyseren van gegevens over racisme en discriminatie, alsmede het rapporteren hierover.

Het nut van een periodieke monitorrapportage is velerlei. Er wordt op basis van een ‘vaste meetlat’ de balans opgemaakt van de belangrijkste uitingen en incidenten van rassendiscriminatie, racisme en rechtsextremisme, alsmede van de ontwikkeling van strategieën ter bestrijding. Door de rapportages worden politici, bestuurders en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties in staat gesteld zich op de problematiek te bezinnen en tot oplossingsstrategieën te komen. De rapportages kunnen immers door hun systematische en periodieke karakter bijdragen aan accumulatie van kennis en inzicht. Er wordt tevens zicht verkregen in ontwikkelingen die zich op langere termijn voordoen. Dat geldt niet

¹ www.dumc.nl.

alleen voor de achterliggende periode maar ook voor de toekomst. De monitor kan voorts bijdragen aan vroegtijdige onderkenning van relevante, nieuwe ontwikkelingen. Tot slot kan de rapportage dienstig zijn bij de beantwoording van de talloze praktische vragen over dit onderwerp die vanuit binnen- of buitenland gesteld worden.

In het breed opgezette monitorproject wordt een navenant brede werkdefinitie van racisme aangehouden: ook antisemitisme, intolerantie, vreemdelingenhaat en -angst en islamfobie, zijn erin betrokken. Ook aan rassendiscriminatie is – afgemeten aan het Internationale Verdrag ter uitbanning van alle Vormen van Rassendiscriminatie – een verruimde invulling gegeven. In deze monitor betrekken wij hieronder ook discriminatie op grond van nationaliteit. Ten slotte komt discriminatie naar godsdienst aan de orde in zoverre hierbij tevens sprake is van een etnische component, zoals bijvoorbeeld het om religieuze redenen dragen van een hoofddoek.

Het stramien van de vorige, *vierde* rapportage zag er als volgt uit:

- Racistisch en extreem-rechts geweld
 - Definitie en afbakening
 - Aard en omvang
 - Sociale dimensies
 - Schade naar ernst en omvang
- Extreem-rechts in Nederland 1999-2001
 - Keerpunt 1998
 - Parade van extreem-rechtse formaties anno 2001
 - Verwevenheid met andere groeperingen
 - Aanhang in getallen
- Rassendiscriminatie, extreem-rechts en internet
 - Recente ontwikkelingen in Nederland
 - De (inter)nationale rechtsontwikkelingen
 - Zelfregulering
 - Meldpunt Discriminatie Internet
 - Rechtspraak
- Rassendiscriminatie: klacht en afdoening
 - Centrum Informatie en Documentatie Israël: antisemitisme
 - De Anti-Discriminatie Bureaus: klachten
 - De Commissie Gelijke Behandeling: geschillen
 - Strafrechtelijke afdoening van discriminatiezaken: OM
- Maatschappelijke terreinen
 - Arbeid
 - Wonen
 - Onderwijs
 - Goederen & diensten
 - Politie & Justitie
 - Roma en Sinti
 - Krijgsmacht

De vijfde rapportage bouwt voort vanaf het tijdstip waar de vierde monitor geëindigd is. Nieuw is dat het onderwerp internet niet meer in een apart hoofd-

stuk wordt behandeld, maar geïntegreerd in de verschillende hoofdstukken aan bod komt. De onderwerpen die in de vijfde monitor aan de orde komen zijn de volgende:

- Racistisch en extreem-rechts geweld
 - Definitie en afbakening
 - Korte historische schets
 - Dataverzameling
 - Trends in 2001
 - Trends 2002
 - Sociale dimensies
 - Schade naar ernst en omvang
- Extreem-rechts in Nederland 2001-2002
 - Keerpunt 1998
 - Parade van extreem-rechtse formaties anno 2002
 - Aanhang in getallen
- Extreem-rechtse en racistische gehalte LPF/Leefbaar-stroming
 - LPF/Leefbaar-stroming in vogelvlucht
 - Definiëring en uitwerking vraagstelling
 - Ideeënwereld
 - Sociale genealogie
 - Magneetfunctie
- Rassendiscriminatie: klacht en afdoening
 - Antisemitische incidenten
 - Internet en discriminatie
 - De Anti-Discriminatie Bureaus
 - De Commissie Gelijke Behandeling
- Rassendiscriminatie: opsporing en vervolging
 - Wetsbepalingen
 - Instructies, Richtlijnen en Aanwijzingen
 - Landelijk Expertise Centrum Discriminatie
- Maatschappelijke terreinen
 - Arbeid
 - Wonen
 - Onderwijs
 - Goederen & diensten
 - Politie & Justitie

Het doen van monitoronderzoek berust voor een deel op eigen direct-empirisch onderzoek. Voor een ander deel berust het op het verzamelen en analyseren van gegevens van anderen. De voor het onderzoek benodigde gegevens zijn op uiteenlopende manieren verzameld. Er is geput uit de beschikbare literatuur: boeken, tijdschriften, artikelen en brochures van meer of minder wetenschappelijke aard. Ook is gebruik gemaakt van publicaties in dag- en weekbladen, alsmede van opnames voor radio en televisie. Veel informatie kon worden verkregen via internet.

Tevens is gebruik gemaakt van de deskundigheid van personen, instellingen en organisaties, zowel binnen als buiten de overheid: de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD), het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (LECD),

de Commissie Gelijke Behandeling (CGB), de Nationale Ombudsman, het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI), de onderzoeksgroep Kafka, de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV), het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI), de Stichting Magenta, het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR), het Instituut voor multiculturele ontwikkeling: Forum, Het Dutch Monitoring Centre on racism and xenophobia (DUMC), de Rotterdamse Anti Discriminatie Actie Raad (RADAR), het Amsterdamse Meldpunt Discriminatie, het Haagse Bureau Discriminatie en collega-onderzoekers in binnen- en buitenland.

Het uitbrengen van een vijfde monitorrapport racisme en extreem-rechts zou niet mogelijk zijn geweest zonder de bereidheid om mee te werken van de hier genoemde organisaties, instellingen en personen. Dat laat onverlet dat slechts wij verantwoordelijkheid voor de inhoud dragen.

2 Racistisch en extreem-rechts geweld

Cruciaal in het jaar 2001 waren de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten: direct na 11 september deden zich in ons land tal van vijandige incidenten voor die gericht waren tegen moslims en objecten van moslims. Deze voorvallen varieerden van pesterijen en scheldpartijen tot brandstichtingen en vernielingen. Medio oktober was een reeks gevormd van in totaal vele tientallen incidenten. Daarnaast zijn er incidenten geweest waarbij er geen klip en klaar verband met '11 september' kon worden gelegd, terwijl zo'n verband wel denkbaar is. Dit geldt bijvoorbeeld voor de toegenomen activiteiten van extreem-rechtse zijde en voor enkele vernielingen met een antisemitische achtergrond.

De 'islamofobe' voorvallen zijn waarschijnlijk voor een deel gestimuleerd door uitingen van begrip en sympathie voor de aanslagen van de zijde van islamitische jongeren, waarbij vooral de 'feestvierende Marokkanen' in Ede zijn opgevallen. Voorts zijn er ernstiger incidenten geweest, zoals pogingen tot brandstichting in christelijke kerken. Naast woede was er angst, zoals bij islamitische ouders die uit voorzorg dagenlang hun kinderen van school hielden. De serie incidenten duurde tot eind november, begin december om vervolgens vrij snel weg te ebbem.

De kortstondige, maar hevige reeks van gewelddadigheden van na 11 september is blikbepalend geweest voor het jaar 2001.

Sedert begin jaren negentig wordt getracht systematisch inzicht te krijgen in de problematiek van racistische en extreem-rechtse gewelddadige incidenten, met name via het onderzoeksproject *Monitor racisme en extreem-rechts*.¹ In de vierde rapportage – verschenen in december 2001 – werden de gewelddadige incidenten in de jaren 1999 en 2000 onder de loep genomen. Hier zal met name worden ingegaan op de aard en omvang van de incidenten in het jaar 2001. Voor het jaar 2002 – waarover nog geen statistische gegevens beschikbaar zijn – zullen enkele trends worden belicht.

2.1 Definiëring en afbakening

Over de vraag wat racistisch geweld is, en wat extreem-rechts geweld, lopen de meningen nogal uiteen. Ook statistische gegevens over deze verschijnselen, voor zover voorhanden, roepen vaak discussie op, onder andere vanwege de zogenaamde *underreporting*: het probleem dat slechts een deel van het ver-

¹ Zie Buijs & Van Donselaar, 1994; Bol & Wiersma, 1997; Van Donselaar, 1993, 1995, 1996, 1997, 1998, 2000; Van Donselaar & Rodrigues, 2001; Schoppen, 1997.

schijnsel zichtbaar wordt en dat een vermoedelijk groter, maar onbekend deel verborgen blijft.

De problematiek van racistisch en extreem-rechts geweld levert aanzienlijke definitie- en afbakeningsproblemen op, want aan gewelddadige voorvallen kunnen uiteenlopende aspecten worden onderscheiden. Zo is er de uiterlijke vorm die voorvallen hebben; zij dienen zich veelal primair aan als bijvoorbeeld een bekladding, of als een brandstichting, een valse bommelding, een bedreiging, enzovoorts. Het maken van onderscheid lijkt op het eerste gezicht eenvoudig, maar dat is het soms allerminst, want wat door de een als een bekladding wordt gezien kan door een ander worden opgevat als een ernstige bedreiging. Het is de vraag wie uitmaakt hoe het voorval wordt benoemd, en dus geïnterpreteerd.

Een ander probleem is dat in de meeste gevallen de daders onbekend blijven, waardoor niet alleen een beoordeling van de motieven en achtergronden van de daders wordt bemoeilijkt, maar tevens zeer uiteenlopende beoordelingen kunnen ontstaan. Juist vanwege de uiteenlopende perspectieven – in sociologisch jargon: de verschillende ‘definities van de situatie’ – verdient het aanbeveling de werksomschrijving van racistisch geweld ruim te houden.²

Onder *geweld* wordt in dit verband verstaan:³

gedrag waarbij de ene partij de andere partij opzettelijk schade toebrengt, of ermee dreigt dat te doen, en waarbij dit gedrag in hoofdzaak is gericht op fysieke aantasting van objecten en/of personen.

In aansluiting hierop kan onder *racistisch geweld* worden verstaan:⁴

die vorm van geweld waarbij de slachtoffers of doelwitten zijn uitgekozen vanwege hun etnische, raciale, etnisch-religieuze, culturele of nationale herkomst.

Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben:

1. autochtoon versus allochtoon, ofwel ‘blank tegen zwart’;
2. het omgekeerde: allochtoon versus autochtoon, ofwel ‘zwart tegen blank’;
3. allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort, bijvoorbeeld een confrontatie tussen een groep Antillianen en een groep Marokkanen.

² Zie voor een uitvoeriger behandeling Buijs & Van Donselaar, 1994: 55-64.

³ Buijs & Van Donselaar, 1994: 57.

⁴ Buijs & Van Donselaar, 1994: 57.

De laatste paar jaar zijn met name de tweede en derde categorie in betekenis toegenomen.⁵ Het beeld is gedifferentieerder geworden: bij racistisch geweld moet men niet meer uitsluitend aan autochtoon daderschap denken, maar ook aan allochtoon daderschap, terwijl het slachtofferschap zowel allochtoon als autochtoon kan zijn.

Extreem-rechts geweld kan racistisch van aard zijn, maar dat hoeft niet per se het geval te zijn. Extreem-rechtse groepen hebben veelal een tweeledig vijandbeeld.⁶ Men keert zich tegen 'volksvreemde' en 'volksvijandige elementen'. In het nationaal-socialisme van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog golden met name joden en zigeuners als volksvreemd. Na 1945 is 'volksvreemd' in de extreem-rechtse gedachtewereld verbreed en worden daar ook meer in het algemeen allochtonen toe gerekend. Volksvijandig zijn – vanuit extreem-rechts perspectief – de politieke tegenstanders van extreem-rechts. Het kan gaan om antifascistische activisten en demonstranten, maar ook om politici en bestuurders die maatregelen treffen tegen extreem-rechts, of maatregelen nemen ten gunste van allochtonen.

2.2 Korte historische schets

In de periode na de Tweede Wereldoorlog was racistisch en extreem-rechts geweld in Nederland decennialang een incidenteel verschijnsel.⁷ Een aantal voorvallen dat sedert 1945 heeft plaatsgevonden wordt genoemd door Groenendijk (1990).⁸ Meestal ging het om vechtpartijen tussen autochtone en allochtone jongeren. Voorts zijn er in de jaren zestig antisemitische incidenten geweest, voornamelijk bekladdingen en vernielingen.

In de jaren zeventig veranderde het patroon. In 1970 en 1971 vonden vechtpartijen plaats tussen Nederlandse en Molukse jongeren. Turken en Nederlanders raakten in 1971 slaags in Den Haag en Rotterdam. De laatstgenoemde plaats (Afrikaanderbuurt) was een jaar later het toneel van rellen tussen Turken en Nederlanders. Een steekpartij op de kermis te Schiedam was in 1976 de aanleiding voor dagenlang durende schermutselingen tussen Turken en Nederlanders. De gebeurtenissen trokken veel aandacht vanwege de vermeende betrokkenheid van de racistische Nederlandse Volks-Unie (NVU). In 1977 viel in Amsterdam het eerste dodelijke slachtoffer: een Turkse man werd opzettelijk in de gracht gegooid en verdronk omdat hij niet kon zwemmen.

Dat de jaren zeventig een keerpunt vormden is op zichzelf plausibel. Immers, toen groeide het besef dat Nederland een immigratieland was geworden, dat de aanwezigheid van etnische minderheden een permanent karakter zou hebben

⁵ Van Donselaar, 2000: 134.

⁶ Zie ook Van Donselaar, 1995, hoofdstuk 'De vijf landen vergeleken'.

⁷ Het overzicht in deze paragraaf is – tenzij anders vermeld – ontleend aan Van Donselaar, 1996.

⁸ Groenendijk, 1990.

en dat een en ander niet zonder problemen en conflicten verliep. Alleen al door het massale karakter van de immigratie in de jaren zeventig nam de 'kans' op racistisch geweld toe. In de tweede plaats zou men kunnen wijzen op de algemene stijging van de geweldscriminaliteit die in de jaren zeventig waarneembaar is en die zich ook nadien heeft voortgezet.

Begin jaren tachtig nam het aantal gewelddadige voorvallen toe en er was bovendien sprake van een verharding. Het ging onder andere om intimidaties, bedreigingen, bekladdingen, vernielingen, brandstichtingen, vechtpartijen (waarvan enkele met dodelijke afloop), mishandelingen, schietpartijen en bomaanslagen. Hier en daar was er een evidente extreem-rechtse betrokkenheid, zoals bij de zogenaamde 'kerkoverval' te Amsterdam. Op 29 februari 1980 begaf een tiental aanhangers van de pas opgerichte racistische Nationale Centrum Partij (NCP) zich naar de Mozes en Aäronkerk. Daar bivakkeerden op dat moment ongeveer honderd 'illegalen' teneinde uitzetting te voorkomen. Het kwam tot een vechtpartij. Twee van de drie oprichters van de NCP, Boot en Graman, werden aangehouden. De derde oprichter, Brookman, liquideerde de NCP om vervolgens een nieuwe partij op te richten: de Centrupartij (CP). Het programma bleef onveranderd maar Boot en Graman werden niet betrokken.

Pas jaren later, in 1994, maakte Graman zijn politieke *come back*, als voorzitter van de fractie van de Centrumdemocraten (CD) in de Amsterdamse gemeenteraad en als hoofdpersoon in een televisie-uitzending eind april 1994. Daarin werden beelden vertoond die met een verborgen camera waren opgenomen en die lieten zien hoe Graman zich liet voorstaan op zijn aandeel in racistische brandstichtingen uit het verleden.

Een gebeurtenis die veel aandacht heeft gekregen, was de moord op de vijftienjarige Antilliaanse Kerwin Duijnmeijer in augustus 1983. De dader was een zestienjarige skinhead die ook nadien een reeks van gewelddadigheden op zijn naam zette en in de Centrumdemocraten (CD) zou belanden.

In de jaren '83 en '84 waren er opvallend veel brandstichtingen met een racistische of rechts-extremistische achtergrond. In augustus 1986 – precies tien jaar na de eerder genoemde rellen – ontplofte een bom in een Turks koffiehuis te Schiedam. Spoedig werden drie verdachten aangehouden. Het drietal bleek lid te zijn van het racistische Jongeren Front Nederland (JFN) en had eerder in Schiedam racistische teksten verspreid en de ruiten van een Turkse moskee vernield. Een paar weken na de bomaanslag in Schiedam overleed Michael Poyé op het station in Hilversum nadat hij door een groepje skinheads was aangevallen. Twee van de skinheads zouden later verzeild raken in de Centrumdemocraten.

Begin jaren negentig was er een sterke toename van racistisch en extreem-rechts geweld. Het gaat hier om voorvallen die bekend zijn geworden bij de politie of via de nieuwsmedia. Veel voorvallen blijven echter onbekend, maar het is niet duidelijk hoeveel. Vooral het jaar 1992 sprong eruit, met name als een periode waarin men zich bewust werd van toenemend geweld. Begin van het jaar leek Den Haag het toneel te zijn van een reeks van gewelddadigheden: vier bomaanslagen, drie brandstichtingen, drie (valse) bommeldingen, vier gevallen

van vernieling en enkele gevallen van mishandeling. De dader van de bomaanslagen bleek een 35-jarige Hagenaar te zijn die de acties vermoedelijk op eigen houtje had gepleegd. Evenmin kon worden aangetoond dat de dader banden onderhield met bestaande racistische organisaties. De aanslag op een moskee in Amersfoort was het begin van een serie gewelddadige acties met moskeeën als doelwit. Tegen de gevel van de Amersfoortse moskee waren vijf molotovcocktails gegooid. Op de muur werd een (verbasterde) racistische leus en een in fascistische kringen gangbaar symbool gekalkt.

Medio jaren negentig zette de hoeveelheid racistisch geweld gestaag door en was er duidelijk een stijgende lijn te zien. In Nijmegen ontstond veel opschudding naar aanleiding van de bekladding van een oorlogskerkhof door daders met racistische motieven en door de activiteiten van het Nijmeegs Bevrijdingsfront. Deze laatste groep was verantwoordelijk voor een groot aantal, deels racistische, geweldsdelicten. De groep pleegde onder andere brandstichtingen, vernielingen, bommeldingen en bedreigingen. Ook werden andere wandaden gepleegd, zoals het telefonisch 'feliciteren' van ouders van een vermoord Marokkaans kind. Het Nijmeegs Bevrijdingsfront was door personele overlapping verweven met Centruumpartij '86 (CP'86) de opvolger van de Centruumpartij.

Kleine, vaak lokale strijdgroepen vormden in deze periode wellicht de meest voorkomende vorm van georganiseerd racistisch en extreem-rechts geweld. Groepen die zich toiden met namen als White Power Waalwijk, Nazi Front Zeeland, Nazi Front Twente. Dergelijke groepen bevonden zich op een niveau tussen het individu en de bekende extreem-rechtse formaties, alsmede tussen het spontane en het georganiseerde activisme.

Omstreeks 1994 werd een nieuwe tendens zichtbaar. Vanuit extreem-rechtse organisaties, en dan met name uit de CP'86, werden met regelmaat acties tegen politieke tegenstanders uitgevoerd. Veel (prominente) leden van de partij GroenLinks waren hier met name het slachtoffer van. De acties tegen politieke opposanten hielden grotendeels op toen de CP'86 in 1997 uit elkaar viel door onderlinge ruzies en malversaties. Eind 1998 werd de CP'86 door de rechter verboden.⁹

Eind jaren negentig ontstond een stijgende lijn in de hoeveelheid racistische geweldsincidenten.¹⁰ In deze periode zagen we tevens een groeiend protest tegen de vestiging van asielzoekerscentra (AZC's) in diverse regio's. Een deel van dit protest ging gepaard met gewelddadige voorvallen.

In het Friese dorpje Kollum ontstond grote onrust onder de plaatselijke bevolking, toen na de moord op een 17-jarig meisje naar de verdachte werd gezocht in het nabijgelegen AZC. Toen kort daarna de gemeente dit AZC naar het centrum van het dorp wilde verplaatsen lopen de emoties hoog op.

⁹ *Nederlandse Jurisprudentie*, 1999, 377.

¹⁰ Zie Van Donselaar & Rodrigues, 2001.

Er werd een demonstratie gehouden, tijdens een openbare bijeenkomst werd de burgemeester met eieren bekogeld en het AZC werd veelvuldig bedreigd. Al deze gebeurtenissen kregen grote media-aandacht. Na de escalatie in Kollum leken spanningen rond de vestigingen van andere AZC's in Nederland toe te nemen. Ook de hoeveelheid gewelddadige incidenten (mishandelingen, brandstichtingen) tegen AZC's en hun bewoners liet eind jaren negentig een stijgende lijn zien.

Met betrekking tot de verslagperiode van de vorige monitorrapportage, de jaren 1999 en 2000, vielen enkele trends op.¹¹

Allereerst de toegenomen betekenis van antisemitisch geweld. Het ging daarbij om een hele scala aan voorvallen, waarvan in onze vierde rapportage een aantal voorbeelden is gegeven. Er zijn navenant verschillende achtergronden aan te wijzen, waarvan er twee moeten worden genoemd. In de eerste plaats is dat een verband met de intifada, of beter: tussen enerzijds een reeks van antisemitische voorvallen en anderzijds protesten tegen Israël naar aanleiding van de conflicten in het Midden-Oosten tussen Israëli en Palestijnen. Tijdens en naar aanleiding van enkele protestacties zijn anti-Israël uitingen ontaard in antisemitische incidenten. Niet alleen joodse objecten – zoals synagogen – werden doelwit van gewelddadigheden, maar ook diverse joodse gezinnen en afzonderlijke personen kregen het te verduren: besmeurde ramen en voordeuren, bekraste naamplaatjes, brievenbussen. In een aantal gevallen bleken de daders personen uit islamitische kringen te zijn en in een aantal andere gevallen waren daarvoor indicaties. Men zou in dit verband kunnen spreken van een 'nieuw antisemitisme' in Nederland, maar dat is een vlag die de lading slechts ten dele dekt. Dat anti-Israël houdingen kunnen leiden tot antisemitische uitingen is op zichzelf niet nieuw, maar de schaal en intensiteit waarop zich dat in 1999 en 2000 in Nederland – en omringende landen – voordeed was dat wel.

Een andere, verwante trend uit onze vorige verslagperiode was het extreem-rechtse daderschap. In september 2000 werd een joodse jongen mishandeld door extreem-rechtse jongeren die banden onderhielden met de neonazistische Nederlandse Volks-Unie (NVU). Drie van de vier daders werden veroordeeld tot werkstraffen en het betalen van een schadevergoeding aan het slachtoffer.¹² De hoofddader behoorde tot de actieve kern van de NVU. De Woudenbergers maakten deel uit van een grote groep van ongeveer vijftien met de NVU sympathiserende jongeren die zich in Woudenberg en omgeving regelmatig manifesteerden en overlast bezorgden.

Een ander geval dat veel meer publieke aandacht kreeg was de bekladding van een joodse begraafplaats en oorlogsmonumenten in de regio Den Haag in november 1999. Ook de drie daders van deze geweldpleging bleken banden te hebben met de NVU. Zij werden door de politierechter veroordeeld tot korte gevangenisstraffen en werkstraffen. Daarop werden twee van de drie door de

¹¹ Zie Van Donselaar & Rodrigues, 2001.

¹² De vierde moet nog worden berecht.

NVU geroyeerd. In 2001 stichtten zij een nieuwe extreem-rechtse organisatie: Stormfront Nederland (SFN).

Tenslotte vermeldden wij in de vierde rapportage dat asielzoekers en asielzoekerscentra in toenemende mate doelwit waren van geweldpleging, een verschijnsel waarop ook al door het LBR in zijn jaarbericht was gewezen.¹³ Bij enkele incidenten viel overigens ook weer het extreem-rechtse daderschap op. In augustus 2000 werd in Apeldoorn een jonge asielzoeker door een groep extreem-rechtse skins mishandeld.¹⁴ Op dezelfde dag werden in Roden flessen met benzine gegooid naar een asielzoekerscentrum, om precies te zijn: naar een caravan waarin een Iraans gezin woonde. Wonder boven wonder werd er nagenoeg geen schade aangericht en vielen er geen gewonden. Een groep van zes jongeren – twee minderjarigen – bleek verantwoordelijk te zijn. Hoewel racisme tot de motieven behoorde waren er geen aantoonbare banden met extreem-rechtse organisaties.

De voorvallen in Roden en Apeldoorn trokken veel aandacht en waren de directe aanleiding voor een debat op 5 september 2000 tijdens het vragenuurtje in de Tweede Kamer. De discussie, aangezwengeld door Dittrich (D66) richtte zich op de vraag in hoeverre asielzoekers in toenemende mate doelwit van gewelddadigheden zijn, en op de vraag in hoeverre de overheden – met name de politie – wel voortvarend genoeg op deze problematiek reageert.

Tot zover een historisch schetsje van de verschijnselen racistisch en extreem-rechts geweld in Nederland. Omdat de *betrokkenheid van extreem-rechts* daarbij een kwestie is die steevast de aandacht trekt, lijkt het ons wenselijk daar in algemene zin enkele opmerkingen aan te wijden.

Velen menen de daders van racistische geweldsdelicten te kunnen vinden in kringen van extreem-rechtse activisten en hun organisaties. Er is sprake van wat men zou kunnen noemen een grote 'symbolische betrokkenheid'. Deze reactie weerspiegelt de neiging in de eerste plaats naar hen te kijken die bekend staan vanwege hun racistische opvattingen. Deze primaire, op zichzelf begrijpelijke reactie is lang niet altijd in overeenstemming met de feiten. Omdat veel voorvallen niet worden opgehelderd valt over de rol van extreem-rechtse organisaties vaak slechts te speculeren. Waar wel duidelijkheid bestaat, valt in slechts een deel van de gevallen een relatie te leggen tussen racistisch daderschap en extreem-rechts. De aantoonbare relatie is meestal een indirecte: het delict kan niet worden toegerekend aan een bepaalde organisatie maar aan personen die op enigerlei wijze deel uitmaken van die organisatie. Er bestaat

¹³ *Jaar in beeld 2000*. Rotterdam: LBR, 2001: 31.

¹⁴ Het incident had een curieuze achtergrond. Eerder op de bewuste dag hadden de skinheads zich in groter gezelschap de toegang weten te verschaffen tot een bunker die ooit in opdracht van Reichskommissar Seyss Inquart werd gebouwd. De bunker bevindt zich in de kelder van een pand in Apeldoorn waar Seyss Inquart destijds zijn intrek had genomen. In de bunker hield de groep een feestelijke bijeenkomst met bier en gezang. Na afloop viel de groep buiten uiteen waarna de mishandeling plaatsvond.

geen consensus over de vraag in hoeverre extreem-rechtse groeperingen bij racistisch geweld betrokken zijn. Het is maar hoe men het bekijkt en definieert. Kijkt men naar individueel daderschap, naar de motieven, naar de impact, naar ideologische banden, naar de graad van organisatie, of veeleer naar de visie van de slachtoffers? Kortom, de betrokkenheid van extreem-rechtse organisaties bij het verschijnsel racistisch geweld is een gecompliceerde aangelegenheid en dat geldt zeker niet alleen voor Nederland. Maar de (vermeende) betrokkenheid van extreem-rechts is wél een factor die de gemoederen kan verhitten.

Bij de *feitelijke* betrokkenheid van extreem-rechts bij geweld valt op dat er slechts in weinig gevallen sprake is van een helder aantoonbare, directe (georganiseerde) relatie met de bekende extreem-rechtse formaties. De verbanden zijn als regel indirect, bijvoorbeeld door de betrokkenheid van aanhangers. Hoe zij persoonlijk ook over het gebruik van geweld denken, extreem-rechtse leiders kunnen het zich niet veroorloven gewelddadig activisme openlijk te omarmen. Daarmee zouden zij zichzelf en hun organisatie blootstellen aan het gevaar van strafrechtelijke vervolging en de organisatie zou kunnen worden verboden. Daar komt nog bij dat een politieke partij door openlijk geweld te propageren vermoedelijk een deel van haar (potentiële) kiezers zal afstoten. Maar aan de andere kant houdt resolute distantie van gewelddadig activisme evenzeer een risico in: vervreemding van een deel van de aanhangers die voor de organisatie nuttige functies vervullen, zoals het verspreiden van propaganda en het werven van leden.

Extreem-rechtse organisaties oefenen nu eenmaal aantrekkingskracht uit op personen die radicaler of militanter zijn dan het beeld dat de organisatie *front-stage* van zichzelf wil geven. Door het gedrag van deze personen kan de partij als geheel in diskrediet geraken. *Back-stage* ligt dat anders: daar worden de 'radicalen' vaak gerespecteerd vanwege hun verdiensten voor de partij en vanwege hun lef. Zij vertolken de ideeën die door menigeeen worden gedeeld, maar waarvoor men niet in het openbaar durft uit te komen uit angst in opspraak te raken. Tussen de 'gematigde' leider en zijn militante volgelingen bestaat vaak een gespannen relatie. Een radicale aanhanger is in de ogen van de leider niet alleen nuttig maar ook een *security risk*, namelijk in het geval dat hij zich ontpopt als een gewapende vechtersbaas en daardoor de organisatie in diskrediet brengt.

Kortom, in de praktijk is het voor extreem-rechts – en met name voor de leiders – dus een kwestie van balanceren tussen betrokkenheid bij en distantie van gewelddadigheden. Maar juist de *betrokkenheid* van extreem-rechts bij geweld, werkelijk of vermeend, direct of indirect, sterk of minder sterk, is altijd een factor geweest die de emoties heeft geïntensiveerd en die heeft geleid tot heftige discussies. Als er een relatie wordt gelegd tussen gewelddadigheden en extreem-rechts, dan wordt door overheden in enigerlei vorm tegen extreem-rechts opgetreden. Daarbij gaat het om maatregelen als strafrechtelijke vervolging van individuele geweldplegers, het beperken van de bewegingsvrijheid van extreem-rechts, het verbieden van betogingen, vergaderingen, of uiteindelijk zelfs het daadwerkelijk verbieden van de organisaties zelf.

2.3 Dataverzameling

Wat betreft de verzameling van gegevens over racistisch en extreem-rechts geweld in 2001 is – net als in voorgaande jaren – als volgt te werk gegaan. Door de AIVD (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, voorheen BVD)¹⁵ is aan de 25 politieregio's verzocht aan de hand van een bepaald stramien gegevens te verzamelen over racistisch en extreem-rechts geweld. Deze gegevens zijn door de AIVD ingevoerd in een centraal databestand. De *format* van dit databestand is ontwikkeld in samenwerking met de Universiteit Leiden, mede op basis van ervaringen die in andere landen met dergelijke bestanden zijn opgedaan.¹⁶ Vervolgens zijn de data (over het jaar 2001) door ons bewerkt en geanalyseerd.

Het ontwikkelen van statistische (politie-) gegevens over extreem-rechts en racistisch geweld is een ingewikkelde bezigheid. Een van de problemen is het feit dat de benodigde informatie bij de politie tot dusverre niet is geautomatiseerd, zodat de dataverzameling handmatig dient te geschieden. Dat is een arbeidsintensieve aangelegenheid waaraan meer of minder prioriteit kan worden gegeven. Er zijn enkele politieregio's waar het probleem in kwestie zich blijken hun rapportages niet of nauwelijks zou voordoen. Dat is ongeloofwaardig en vermoedelijk veeleer een indicatie van de prioriteit die aan deze dataverzameling wordt toegekend.

Een ander probleem zijn de uiteenlopende opvattingen over het extreem-rechtse of racistische gehalte van bepaalde voorvallen. Anders gezegd: de beoordeling van concrete gevallen heeft een arbitrair karakter. Wat de een als bijvoorbeeld een neonazistische actie beschouwt kan door de andere niet als zodanig worden onderkend en worden afgedaan als 'kwajongensstreek'.

Dan is er het tellen. Wat in de ene politieregio als één geval van bedreiging wordt gezien – bijvoorbeeld de verzending van tien dezelfde dreigbrieven – kan in een andere regio als tien verschillende gevallen van bedreiging worden geteld.

Sommige voorvallen zijn 'samengesteld': een geval van vernieling waaraan een bekladding is voorafgegaan, of een geval van bedreiging dat uitloopt op een mishandeling. Vaak bestaat er de neiging om dergelijke voorvallen 'weg te schrijven' onder het zwaarste delict, in dit geval respectievelijk dus als vernieling en als mishandeling. Wanneer men op landelijk niveau een overzicht wil trachten te krijgen dan moet men proberen aan deze problematiek het hoofd te bieden. Die poging is dan ook ondernomen, waardoor een redelijk resultaat

¹⁵ De naamsverandering van de AIVD vloeit voort uit de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv) die op 29 mei 2002 in werking is getreden. Zie ook www.aivd.nl

¹⁶ Met name Duitsland en Zweden. In 1997 werd een werkbezoek gebracht aan de politie in Zweden, die al enkele jaren werkte met het registratiesysteem 'politiek gemotiveerd geweld'. Zie Van Donselaar, 1997: 88-89.

kon worden geboekt op het vlak van uniformering van de arbitrage, alsmede op dat van de telling van de samengestelde voorvallen.

Maar daarmee is uiteraard nog niet het probleem van de *dekkingsgraad* opgelost. Slechts een deel van wat zich in de diverse politieregio's heeft afgespeeld is in de bovengenoemde inventarisatie opgenomen. Een eerste blik op de gegevens over het jaar 2001 maakte – evenals in voorgaande jaren – duidelijk dat het probleem van de dekkingsgraad aanzienlijk is. Daarom is besloten ook uit een aantal andere bronnen te putten, te weten:

- het jaarlijkse overzicht van antisemitische incidenten van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) over 2001;¹⁷
- gegevens over racistisch en extreem-rechts geweld in 2001 van de Antifascistische Onderzoeksgroep Kafka;
- eigen documentatie van de Anne Frank Stichting, met name de mediaberichtgeving over racistisch en extreem-rechts geweld 2001.

Verder is gebruikt gemaakt van de werkzaamheden van het Dutch Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.¹⁸ Het DUMC is een samenwerkingsverband van vier organisaties: de Anne Frank Stichting, het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR), de Landelijke Vereniging van Antidiscriminatie Bureaus en Meldpunten en de Universiteit Leiden. Het DUMC heeft als taak het verzamelen en analyseren van gegevens over racisme en discriminatie, alsmede het rapporteren hierover aan het European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) van de Europese Unie. Op verzoek van het EUMC rapporteerde het DUMC over anti-islamitische reacties als gevolg van de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001. Het ging daarbij om overzichten van anti-islamitische incidenten, veranderingen in de attitude ten opzichte van moslims, *good practices* om vooroordelen en geweld tegen te gaan en om reacties van politici en andere opinieleiders. In deze 'post 11 september'-rapportages van het DUMC werd ook aandacht besteed aan gewelddadige voorvallen met een racistische achtergrond.¹⁹

In het aldus samengevoegde databestand zijn vervolgens doublures en overlappings geïdentificeerd zodat deze het totaalbeeld niet vertekenen. Het resultaat levert een ander, minder incompleet beeld op van de aard en omvang van racistisch en extreem-rechts geweld in 2001. Daarmee krijgen we tevens een

¹⁷ Deze overzichten zijn te vinden op de website van het CIDI, zie www.cidi.nl.

¹⁸ Zie www.dumc.nl.

¹⁹ Dutch Monitoring Center on Racism and Xenophobia (2001), Report to EUMC on 'post September 11th developments'. First report: 20th September 2001; Dutch Monitoring Center on Racism and Xenophobia (2001), Report to EUMC on 'post September 11th developments'. Second report: 25th September to October 19th; Dutch Monitoring Center on Racism and Xenophobia (2001), Report to EUMC on 'post September 11th 2001 developments'. Third report: October 19th to 23th November; Dutch Monitoring Center on Racism and Xenophobia (2002), Report to EUMC on 'post September 11th 2001 developments'. Final report: November 23th to 31th December. Deze rapportages zijn te vinden op www.dumc.nl.

indicatie van de omvang van het probleem van de onderrapportage bij de politie: de statistische gegevens over racistisch en extreem-rechts geweld in 2001 – zoals die hieronder zullen worden gepresenteerd – zijn voor ongeveer 60% gebaseerd op gegevens van de politie.²⁰

2.4 Aard en omvang van voorvallen in 2001

In de jaren 1999 en 2000 werden – door de politie en door anderen – respectievelijk 345 en 406 gewelddadige voorvallen geregistreerd; voor het jaar 2001 komen we uit op een totaal van 317 incidenten (vgl tabel 2.1). De geweldplegingen zijn divers van aard. Het gaat – in Nederland – hoofdzakelijk om de in onderstaand kadertje genoemde specifieke uitingen.

Categorieën van racistische en extreem-rechts geweld
<ul style="list-style-type: none">• Bekladding• Bedreiging• Bommelding• Confrontatie• Vernieling• Brandstichting• Mishandeling• Doodslag

Bekladding

Bij een bekladding wordt een vernieling aan een object aangericht. Het kan gaan van een met viltstift getekend hakenkruisje op de muur van een openbaar toilet, tot grootschalige racistische graffiti op een oorlogsmonument. Bekladdingen, vooral in de vorm van lichte vernielingen, zijn uitingen van geweld die relatief vaak voorkomen. In dit onderzoek zijn alleen de ‘zwaardere’ gevallen opgenomen, namelijk de ‘doelbekladdingen’ – zijnde acties met expliciet doelwit – en verder de grootschalige bekladdingen.

In 1999 werden 144 doelbekladdingen geregistreerd en in 2000 waren dat er 157. Voor 2001 vinden we een opvallend lager aantal, namelijk 68 gevallen van doelbekladdingen. Enkele voorbeelden:

- Eind april 2001 worden circa zeventig graven op een joodse begraafplaats in Oosterhout beklad. Er worden onder andere hakenkruisen en anti-joodse leuzen gespoten. Ook de muren rond de begraafplaats moesten het ontgelden. De minister-president, Wim Kok, spreekt in een reactie over ‘een systeem’ achter de schending en zegt dat het niet het werk is van een amateuristische groep baldadige jongeren. In juni worden drie leden van de neonazistische organisatie Stormfront Nederland (SFN) gearresteerd voor de

²⁰ In ons onderzoek over de jaren 1999 en 2000 bedroeg dit percentage 44.

bekladding. Zij bekennen de daders te zijn en vertellen dat de grafschennis een doelbewuste actie tegen joden in Nederland was. De daders worden later tot vrijheidsstraffen veroordeeld.

- Een voetgangersbruggetje wordt beklad met antisemitische tekeningen en leuzen. Er stonden onder andere tekeningen op van een exploderende bus waarop een davidster en 'Tel Aviv' stond. Ook stonden er tekeningen van een man met davidster die zegt 'vertrouw me maar', een afgerukte arm met davidster met daarnaast de leus 'they call it murder, we call it justice', een brandende Israëliëse vlag met de leus 'Burn the flag' en een tekening van een (joodse) man die zegt 'ook al was je mijn moeder, goedkoper kan niet!' Tevens stonden er leuzen als 'eigen volk eerst!', 'hou Nederland nederlands!!!', 'geen moskee in deze wijk', 'kanker jood', 'kill SP' en enkele keltische kruisen. Verder werden enkele stickers van de neonazistische Nederlandse Volks-Unie (NVU) aangetroffen.
- Enkele dagen na de aanslagen op het WTC en het Pentagon in de Verenigde Staten – 11 september 2001 – wordt in het dorpje Barneveld een Turks-islamitisch centrum beklad met leuzen als 'kankermoslims' en 'USA-revenge'. Op een winkelpand wordt eveneens graffiti aangetroffen met de tekst 'Holland wake up. Moslims aan de macht. Nooit.' Op vrij grote schaal worden elders bekladdingen uitgevoerd op islamitische gebouwen, waaronder veel moskeeën. Veel bekladdingen bevatten verwijzingen naar 11 september ('God bless the USA'), bevatten bedreigingen ('sterf varkens!') of bevatten extreem-rechtse symbolen (hakenkruizen, White Powersymbolen).
- In oktober wordt het voormalige 'Kamp Westerbork' beklad. Westerbork was tijdens de Duitse bezetting van Nederland een *Durchgangslager* van waaruit Nederlandse joden, Roma, Sinti en verzetsstrijders naar vernietigingskampen werden gedeporteerd. Tegenwoordig is het Kamp Westerbork een museum en herinneringsplek. Onbekenden bekladden een vijftiental borden van het herinneringscentrum met hakenkruisen en davidssterren. Verder werden stickers van een Amerikaanse neonaziorganisatie geplakt met onder andere de tekst 'Juden Raus'. Hoewel met name het gebruik van deze stickers op een extreem-rechtse oriëntatie van de dader(s) wijst, is dit tot dusverre niet vast komen te staan. Het onderzoek van de politie naar deze zaak is vastgelopen en derhalve stopgezet.

Bedreiging

Bedreigingen komen relatief vaak voor en in veel gevallen wordt er geen aangifte bij de politie gedaan. Tot de 88 bedreigingen uit ons bestand over 2001 behoren de onderstaande concrete gevallen:

- Een joodse vrouw in Amsterdam wordt door Marokkaanse jongens van rond de 16 jaar met een mes bedreigd en uitgescholden: 'We gaan je tussen je ribben steken, vuile jood'. De vrouw doet aangifte bij de politie.
- Een bejaarde man uit Maastricht stuurt in de periode van 1998 tot en met januari 2001 dertien racistische driebrieven rond, onder andere naar een

gemeenteraadslid van GroenLinks. In januari geeft de man zichzelf aan bij de politie en verklaart daar uit frustratie en eenzaamheid gehandeld te hebben.

- Een burgemeester en een aantal gemeenteraadsleden van een Noord-Hollands dorpje is begin van het jaar het slachtoffer van aanhoudende telefoonterreur. In het dorpje wordt een fel debat uitgevochten over het al dan niet vestigen van een opvangcentrum voor asielzoekers. Elke nacht ontvangt hij boze telefoontjes van tegenstanders van het centrum. In maart ontvangt dezelfde burgemeester een brief met een kogel en een briefje dat de volgende kogel voor hem zou zijn.
- Tien gemeenteraadsleden uit de Zuid-Hollandse stad Delft ontvangen een e-mail waarin een onbekende groepering dreigt de moskee van Delft in de brand te steken omdat er teveel allochtonen in Delft wonen. Behalve de dreigende taal bevatte de mail ook een computervirus.
- In april worden de burgemeester en wethouders van de gemeente Ronde Venen in racistisch getinte brieven enkele keren met de dood bedreigd. De brieven worden zowel op het gemeentehuis als op privé-adressen bezorgd. De anonieme schrijvers richten zich tegen het toewijzen van woningen aan asielzoekers en andere buitenlanders in de gemeente. Het gemeentebestuur doet aangifte van bedreiging.

Tabel 2.1 Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie, in 1999, 2000 en 2001

Categorie	1999	2000	2001
Doelbekladding	144	157	68
Bedreiging	62	86	88
Bommelding	18	2	10
Confrontatie	18	20	15
Vernieling	50	37	52
Brandstichting	11	20	37
Bomaanslag	-	-	-
Mishandeling	41	83	46
Doodslag	1	1	1
Totaal	345	406	317

Bronnen: politie/AIVD, eigen archief/onderzoek, Kafka, CIDI, DUMC

- Een lid van het extreem-rechtse Stormfront Nederland (SFN) beledigt en bedreigt in zijn woonplaats een allochtone man. Vervolgens probeert hij de man met zijn auto aan te rijden. De man kan ternauwernood opzij springen. Het Stormfront-lid wordt hiervoor gearresteerd en veroordeeld.

Bommelding

Een specifieke vorm van bedreiging is de bommelding. Het gaat hier om evidente dreigingen met geweld – met variabele ernst – die echter niet worden uitgevoerd. In 2001 waren het er in het totaal 10. Enkele voorbeelden:

- Bommelding tegen een Haagse moskee en tegen moskeeën in niet nader genoemde plaatsen.
- Een reeks van bommeldingen tegen allochtone marktbezoekers in Beverwijk.
- Bommelding bij een sociaal-cultureel centrum in Hilversum waar een discriminatie-meldpunt en een Marokkaans- en Turks ontmoetingscentrum zijn gevestigd.
- Bommelding bij het islamitisch centrum in Terborg.
- Bommelding bij het AZC te Venlo.

Confrontatie

Een 'confrontatie' is vaak spontaan, maar soms ook georganiseerd straatgeweld met een min of meer racistisch of extreem-rechts karakter. Er is sprake van meer partijen, groepjes jongeren bijvoorbeeld die slaags raken bij scholen of in het uitgaansleven. Vaak is het onderscheid tussen daders en slachtoffers niet eenvoudig vast te stellen. Enkele voorbeelden uit 2001:

- Op een scholengemeenschap vindt een vechtpartij plaats tussen een groep allochtone jongeren en een aantal autochtone jongeren. De groep allochtonen kwam met honkbalknuppels naar de school toe om een groep jongeren, die zich 'nazi-gabbers' noemt, aan te vallen. Eerder zou de groep gabbers de allochtonen racistisch geprovoceerd hebben. Deze groep 'nazi-gabbers' is sinds enkele jaren verantwoordelijk voor extreem-rechtse bekladdingen in Stein en omstreken. 'Gabbers' zijn jongeren die van extreem harde techno-muziek houden. Deze 'gabbers' kleden zich als skinheads en een deel van de gabbers staat bekend om haar extreem-rechtse standpunten.
- Een groepje leden van Stormfront Nederland krijgt het op een station aan de stok met Turkse jongeren. De leden van Stormfront zijn met de trein op weg naar een feest en brengen de Hitlergroet naar de Turken. Een aanwezige Somalische vrouw wordt uitgescholden en bespuugd. Ze verzetten zich hevig tegen hun arrestatie. De politie moet de treincoupe ontruimen om ze te kunnen overmeesteren. Medereizigers ergeren zich hevig aan het discriminerende gedrag, maar willen geen aangifte doen. Na hun arrestatie verklaren de verdachten een hekel aan buitenlanders te hebben.
- In mei ontstaat onrust rond een asielzoekerscentrum in een Gronings dorp. Na een aantal provocaties dreigt een groep asielzoekers een groep lokale

jongeren aan te vallen. De oproerpolitie moet de twee groepen uit elkaar houden.

- Een groep gabbers provoceert in het uitgaanscentrum van een dorp een groep Marokkaanse jongeren. Hierdoor ontstaat een dreigende situatie en er ontstaan kleine vechtpartijtjes. De politie kan ternauwernood een massale vechtpartij tussen ongeveer vijftig jongeren voorkomen en arresteert drie personen. Nadat een gewonde jongen door de politie wordt afgevoerd ontstaan er alsnog vechtpartijen tussen de jongeren en de politie.
- In een grote stad ontstaan vechtpartijen tussen jongeren van Marokkaanse en jongeren van Antilliaanse afkomst waarbij gedreigd wordt met vuurwapens en een gewonde valt. De oorsprong ligt in een aantal eerdere ruzies, onder andere over een meisje. De politie grijpt in. In dezelfde buurt was kort daarvoor ook een dergelijk treffen tussen Somaliërs en Antillianen.
- Na een zomerfeest trekken circa honderd Molukkers 's nachts het stadscentrum in om de confrontatie aan te gaan met Marokkaanse jongeren naar aanleiding van eerdere ruzies. Er ontstaan kleine vechtpartijtjes, maar politie en horecapersoneel kunnen een massale confrontatie voorkomen. Er worden drie arrestaties verricht.
- In Nijmegen hangt een groep van circa vijftien gabbers regelmatig rond op een groot verkeersplein in het centrum van de stad. Een aantal van hen is betrokken bij Stormfront Nederland. De groep zorgt regelmatig voor enige overlast. Op een middag brengt de groep een aantal keer de Hitlergroet naar passanten. Wanneer een auto met een zwarte bestuurder het plein passeert slaan drie van hen op de auto, waarop een vechtpartij ontstaat. De politie arresteert vervolgens drie van de gabbers.
- In een Amsterdamse buitenwijk worden synagogenbezoekers uitgescholden in het Arabisch en worden er stenen gegooid. De daders zijn Marokkaanse jongeren.

Vernieling

Vernieling is het opzettelijk toebrengen van schade met racistische of extreem-rechtse motieven. Enkele voorbeelden uit de in totaal 52 gevallen uit 2001:

- In de winter van 2000-2001 wordt in Eindhoven een oud kazerneterrein gekraakt door een groep rechts-extremisten. Zij behoren tot een landelijk georganiseerd verband ('Nationale Beweging'). Vanaf de bezetting van het kazerneterrein is er een duidelijke groei van extreem-rechtse incidenten in Eindhoven en omgeving waar te nemen. Met name links-politieke organisaties en personen zijn hier het slachtoffer van. Er vinden tientallen acties plaats tegen gebouwen van organisaties van politieke tegenstanders, waarbij wordt geïntimideerd, geklad, gestickerd en vernield. Ook worden urine, uitwerpselen en braaksel door de brievenbussen van deze organisaties gegooid. Medewerkers van deze organisaties worden op straat geïntimideerd en bedreigd.

- In Noordwijk ziet een echtpaar zich genoodzaakt hun snackbar te sluiten nadat hun zaak meermalen doelwit is geweest van racistisch geweld. Er werden meerdere malen ruiten ingegooid en de zaak werd beklad met racistische leuzen en hakenkruisen. In het kustplaatsje is al geruime tijd een groep jongeren actief die verantwoordelijk is voor veel overlast, deels met een racistische achtergrond. Er bestaan banden met de neonazistische Nederlandse Volks-Unie. De politie onderzoekt de zaak en arresteert vier jongeren. Die worden echter wegens gebrek aan bewijs weer vrij gelaten.
- Een Marokkaanse familie in Gouda is doelwit van racistische acties. Hun huis en auto worden beklad met intimiderende en beledigende teksten en tekeningen. Ook zijn de banden van de auto lek gestoken. De politie spreekt van een gerichte racistische actie.
- Bij een moskee in IJmuiden wordt daags voor de WTC-aanslag een ruit ingegooid. Daarnaast wordt er een hakenkruis en 'kill moslims' geklad.

Brandstichting

In 2001 werden 37 gevallen van brandstichting met racisme als achtergrond gevonden. Het zijn er meer dan in beide voorgaande jaren tezamen (31).

- Na een brandstichting en kladactie in Gorinchem, worden twee verdachten gearresteerd, van wie er een al eerder veroordeeld is voor een vernieling met racistische motieven.
- Na een brandstichting in Tegelen worden de daders gepakt. Ook zij verklaarden de brand te hebben gesticht naar aanleiding van de aanslagen in Amerika.
- In Drachten wordt een school voor jonge asielzoekers in brand gestoken. De daders van deze brandstichting worden gepakt en verklaren de aanslag uit hun woede over de gebeurtenissen in de VS en uit antipathie tegen moslims.
- Een Syrisch-orthodoxe kerk wordt in brand gestoken, maar de schade blijft beperkt. De kerk was beklad met 'moslims dood, USA', waardoor vermoed kan worden dat de daders dachten dat ze met een moskee te maken hadden.
- Brandstichting bij Turks reisbureau in Hoorn. Onbekenden gooien rond twee uur iets brandbaars door de brievenbus. Een omwonende weet het beginnende vuur met een blusapparaat te doven.
- Op het terrein bij een moskee in Eindhoven worden diverse pogingen ondernomen om brand te stichten.
- Brandstichting bij een Irakees gezin in Deventer. De daders gooien met een steen een ruit in en trachten in de woonkamer en slaapkamers brand te stichten.

Mishandeling

In de jaren negentig zijn er jaarlijks enkele tientallen gevallen van racistische mishandeling. Met name in het jaar 2000 zien we een aanzienlijke toename: 83 gevallen tegen 41 in 1999. In het jaar 2001 daalde het aantal mishandelingen naar 46. Enkele voorbeelden:

- In Den Haag ontstaat een vechtpartij tussen leden van Stormfront Nederland en een allochtone jongen. Elf leden van Stormfront slaan en schoppen de jongen, waarna hij wordt neergestoken. Later arresteert de politie vijf verdachten. De hoofdverdachte wordt uiteindelijk veroordeeld tot 12 maanden cel.
- Twee jongens die afkomstig zijn uit Sierra Leone worden ernstig mishandeld door een jeugdbende. Zij lopen een hersenschudding en ernstige kneuzingen op. Door het ingrijpen van een omstander wordt ernstiger leed voorkomen. Naar aanleiding van dit incident worden elf personen gearresteerd. Behalve voor de mishandeling zijn leden van de bende ook verantwoordelijk voor het kladden van hakenkruisen en white-powertekens in de stad.
- Drie leden van Stormfront Nederland zijn op weg naar een techno-feest en vragen de weg aan een passant. Wanneer ze zien dat de man allochtoon is stappen twee van de inzittenden uit en beginnen de man te schoppen en slaan. Uiteindelijk steekt een van hen de man neer. De daders worden gearresteerd en veroordeeld tot cel- en werkstraffen.
- Een vriendenclub, waaronder vier allochtone jongeren, gaat een avondje stappen. Wanneer een van hen een meisje een drankje aanbiedt krijgen ze ruzie met plaatselijke jongeren die hen bedreigen. Wanneer de zaak sluit wordt de groep buiten door veertig jongeren opgewacht en in elkaar geslagen. Een meisje uit de groep wordt uitgescholden. De jongens worden door veertig plaatselijken achtervolgd en geslagen.
- Na eerst racistisch te zijn uitgescholden wordt een Turkse man door twee mariniers in een auto van achter aangereden. Hij breekt beide enkels, een onderbeen en een voet. De militairen roepen 'fuck islam' en 'moslims dood' en nadat ze de man hadden aangereden: 'weer een moslim minder'. De daders zijn aangehouden en later veroordeeld.

Doodslag

Racistisch of extreem-rechts geweld met dodelijke afloop is een zeldzaam verschijnsel in Nederland. In 2001 vonden wij een geval.

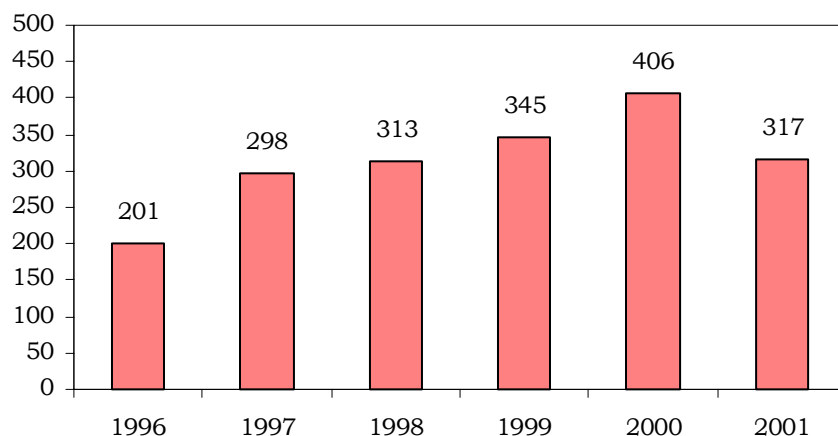
- In Noordwijk werd na een ruzie een zestienjarige scholier doodgestoken. Het slachtoffer is van autochtone en de dader van allochtone herkomst. De ruzie die aan de steekpartij voorafging had uiteenlopende achtergronden, onder andere een woordenwisseling over racisme en discriminatie.

Een ander slachtoffer van geweld met dodelijke afloop was een zwakbegaafde Somalische man die ruzie kreeg met enkele jongeren uit de buurt. De man werd door de jongeren mishandeld. Nadat hij zich in zijn huis had verschanst werd het huis in brand gestoken. Hierbij kwam de Somalische man om het leven. Er werden vier personen gearresteerd. Zij verklaarden zich gestoord te hebben aan het gedrag van de man en ze wilden hem weg hebben uit de buurt. Vervolgens vond de fatale escalatie plaats.

Wij menen echter dat onvoldoende is komen vast te staan dat er in dit specifieke geval racistische achtergronden zijn geweest. Het voorval is dan ook niet in ons bestand opgenomen en meegeteld.

Tot zover de verschillende soorten voorvallen. Welke opvallende trends kunnen we waarnemen? Allereerst dat de gestage toename van het aantal gewelddadige voorvallen in de voorgaande vijf jaren zich in 2001 niet heeft voortgezet. Integendeel, het totaal in 2001 – 317 – valt *aanzienlijk lager* uit dan dat – 406 – in het voorgaande jaar. Deze afname is voornamelijk het gevolg van het sterk verminderde aantal doelbekladdingen: van 157 in 2000 naar 68 in 2001. Waarom, zo kan men zich afvragen, zijn de doelbekladdingen in 2001 zo beduidend minder talrijk geworden? Wij kunnen geen redenen aanwijzen, net zo min als wij dat konden voor de sterke toename van het aantal doelbekladdingen – en dus ook het totaal aantal gewelddadige voorvallen – in de periode 1998-1999. Naar de achtergronden van deze fluctuaties kan men slechts gissen: zou het een modekwestie zijn – graffiti meer uit of meer in – of zouden de fluctuaties vooral samenhangen met de (wisselende) kwaliteit van onze registraties? Hoe dan ook, het is opmerkelijk dat we juist in 2001 met de opvallende reeks van gewelddadigheden na 11 september, te maken hebben met een andere uitkomst dan in de voorgaande jaren.

Figuur 2.1 Racistisch en extreem-rechts geweld, 1996 – 2001

Bij een beschouwing van deze gegevens moeten we altijd goed voor ogen houden dat zij het spreekwoordelijke topje van de ijsberg zijn en dus slechts voor een deel zichtbaar maken wat zich in werkelijkheid afspeelt. Door deze onderrapportage – niet door de politie, zoals in het voorgaande werd genoemd, maar door slachtoffers – blijven veel voorvallen onbekend, al is het niet duidelijk hoe

top en ijsberg zich tot elkaar verhouden. In Groot-Brittannië heeft men sedert het begin van de jaren tachtig met deze problematiek ervaring opgedaan.²¹

Op grond daarvan kan een ruwe indicatie worden gegeven van de verhouding tussen de gewelddadige voorvallen die wel en die niet bekend worden, namelijk vermenigvuldiging met de factor 4 tot de factor 40.²²

Terug naar Nederland. Stel dat we deze factoren toepassen op het gemiddeld aantal gewelddadige voorvallen van de laatste vijf jaar, namelijk ongeveer 336. Aan de hand van de (Britse) vermenigvuldigingsfactoren kunnen we een minimale en een maximale raming maken van wat zich in werkelijkheid zou kunnen hebben voorgedaan:

- minimaal 4 maal 336 = 1.344
- maximaal 40 maal 310 = 13.340

Volgens deze benaderingswijze gaat het in Nederland de laatste vijf jaar dus niet om een gemiddelde van 336 gevallen van racistisch en extreem-rechts geweld, zoals in ons monitorproject is geregistreerd, maar om gemiddeld wellicht vele duizenden gevallen per jaar.

2.5 Trends in 2001

Zoals gezegd waren in het jaar 2001 de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten van groot belang: direct na 11 september deden zich in ons land vijfandige incidenten voor, die gericht waren tegen moslims en objecten van moslims. Alvorens daar nader op in te gaan willen we eerst enkele andere trends aanstippen.

In de voorgaande jaren zagen wij de toegenomen betekenis van geweld dat gericht was tegen asielzoekers en vluchtelingen. Deze ontwikkeling heeft zich in het jaar 2001 niet voortgezet, althans niet voor zover wij hebben kunnen zien. Asielzoekers en vluchtelingen zijn weliswaar ook in het jaar 2001 doelwit van racistisch geweld, maar minder vaak en opvallend dan in beide voorgaande jaren.

Hetzelfde geldt voor gewelddadigheden met een antisemitisch karakter. Er zijn weliswaar in het oog springende voorvallen geweest – de bekladding van de joodse begraafplaats in Oosterhout en die van het voormalige kamp Westerbork – maar van een opvallende toename zoals in de voorgaande jaren is voor zover wij hebben kunnen zien in 2001 geen sprake. Let wel: deze conclusie betreft *gewelddadige* voorvallen. Andere uitingen van antisemitisme zijn in 2001 wel degelijk toegenomen (zoals door het CIDI werd gerapporteerd).

²¹ Zie Van Donselaar, 2000: 15-16.

²² Zie Van Donselaar, 2000: 15-16.

Gewelddadigheden tegen Roma en Sinti – voorheen ‘zigeuners’ genoemd – vormt een problematiek die meer en meer in de belangstelling komt te staan. Reden om er hier bij stil te staan. Vooral in oost-Europese landen zijn leden van deze etnische minderheidsgroeperingen veelvuldig doelwit van racistisch geweld. Een recent voorbeeld is de zware mishandeling in Slowakije op 14 september 2002 van drie Roma door een groep skinheads. Maar ook landen van de Europese Unie – Italië, Oostenrijk – zijn niet vrij van ernstige geweldpleging tegen Roma en Sinti. In Nederland heeft evenwel – voor zover wij weten – in 2001 geen racistische geweldpleging tegen Roma en Sinti plaatsgevonden.

Na de aanslagen van 11 september 2001 was er op veel plaatsen in de wereld sprake van een anti-islamitische reactie. In vorm en hoeveelheid waren er echter duidelijke verschillen. Ook in Nederland was een dergelijke reactie waarneembaar. Deze uitte zich onder andere in een toename van racistisch geweld, met name anti-islamitisch geweld. Getalsmatig waren deze voorvallen van aanzienlijke invloed op het hele jaar: ongeveer 60% van de totaal door ons geïnventariseerde geweldplegingen in 2001 vond plaats na 11 september.

Op Polinco, een webforum waarop tal van extreem-rechtse en racistische uitingen plaatsvinden, viel op 12 september te lezen:

Kom op Hollanders, laat zien dat jullie echte kerels zijn. Pak de knuppels om die bruine islamratten ons land uit te knuppelen. Afschuwelijk hoe die kankermarokaantjes zich gedroegen in Veldhuizen, een wijk te Ede. Geen enkel respect voor ons ...en dit tuig uit de Rif woont bij ons. Kom op eruitrammen met de knuppel op die gore bruine Moslimlijven. DE MAAT IS VOL!! Oprotten met die Rifratten.

Een aantal voorbeelden van daadwerkelijke geweldplegingen zijn in het voorgaande reeds gegeven. Veel bedreigingen, onder andere gericht tegen de Palestijnse Delegatie in Nederland. Opvallend veel *moskeeën* waren op de een of andere manier doelwit. Zo waren zij in Den Haag doelwit van bekladdingen, vernielingen en bommeldingen. Een moskee in Apeldoorn werd bedreigd en er werden ruiten vernield. In Alkmaar werd bedreigd de moskee in brand te steken. Bij moskeeën in vele andere plaatsten kwamen bedreigingen binnen (zoals ‘sterf varkens’, ‘er wordt een bom naar de moskee gegoid’). Moskeeën in Vlissingen, Eindhoven, Uden, Heerlen, IJmuiden, Weert, Utrecht en Nunspeet waren doelwit van diverse vernielingen. Daadwerkelijke brandstichting in moskeeën, of pogingen daartoe vonden plaats in Tegelen, Eindhoven, IJmuiden, Zaandam, Gorinchem, Venlo, Rijssen, Zwolle en Apeldoorn.

Vermeldenswaard in dit verband is de zogeheten ‘Moskee Data Base’ die in november 2001 door een Twentse student, die zich ‘Ssnake’ noemt, op internet werd gezet.²³ Het is een bestand over moskeeën in Nederland (aantallen, geografische spreiding, namen, adressen, postcodes). Vrijwel meteen werd op het extreem-rechtse webforum Stormfront op het bestaan van de Moskee Data Base gewezen. ‘Als je het mij vraagt een zeer leuk initiatief’ schreef Stormfront-moderator ‘Robrecht’, die zijn affiniteit met de Nieuwe Nationale partij (NNP)

²³ *de Volkskrant*, 12 oktober 2002.

niet onder stoelen of banken steekt; 'een soort gouden gids voor nationalistische pyromanen'. Waarop een van de andere deelnemers schrijft: 'als die stormfronters nou lef hebbe gaan ze daar allemaal eve langs'.²⁴

Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) was van oordeel dat er sprake was van aanzetten tot geweld en deed aangifte bij de politie.²⁵ 'Ssnake' paste de Moskee Data Base ietwat aan door de expliciete vermelding: 'fysiek geweld tegen personen of moskeeën keur ik vanzelfsprekend af!' In hoeverre de Moskee Data Base en de opmerkingen daarover op Stormfront hebben bijgedragen tot daadwerkelijk geweld valt door ons niet goed te beoordelen. Het is onwaarschijnlijk dat er verbanden bestaan, aangezien de meeste gevallen van geweldpleging tegen moskeeën in 2001 van voor de Moskee Data Base zijn. Het komt ons voor dat beide, het feitelijke geweld en het flirten daarmee op internet, exponenten zijn van dezelfde anti-moslimstemming, zoals die na 11 september ontstond.

Het geweld na 11 september richtte zich niet alleen tegen moskeën, maar ook tegen een aantal *scholen*. Zo werd met behulp van molotovcocktails brand gesticht in een islamitische school te Nijmegen. Een islamitische basisschool in Maastricht kreeg diverse telefoontjes van personen die tekeer gingen tegen moslims. De islamitische school te Uden werd beklad ('kut moslim' 'moslim nee' en keltenkruisen). Bij de basisschool Al-Iman in Almere werden de ruiten ingegooid; ouders van leerlingen van deze islamitische school gingen uit voorzorg patrouilleren. In Ede werd een basisschool door de politie ontruimd nadat bij de voordeur een verdacht pakje was aangetroffen. De circa 140 leerlingen werden geëvacueerd; onderzoek van het Explosieven Opruimings Commando wees uit dat het loos alarm bleek te zijn. Bij een islamitische basisschool in Alphen werd met een luchtdrukwapen door de ruit geschoten. In Gorinchem was de onrust – na de aanslag op de moskee en racistische bekladdingen – zo groot dat (islamitische) ouders hun kinderen uit voorzorg thuis hielden. Op initiatief van de burgemeester werden allochtone leerlingen op hun weg naar en van school begeleid door hun autochtone klasgenoten.²⁶

Naast moskeeën en scholen waren ook *afzonderlijke personen* slachtoffer van geweldpleging of dreiging daarmee. Het ernstigste geval dat ons bekend is geworden is reeds in het voorgaande genoemd: de zware mishandeling van een Turkse man die van achteren opzettelijk door een auto werd aangereden en daarbij diverse botbreuken opliep. Een aantal in Nederland verblijvende Afghaanse vluchtelingen kreeg het te verduren: een geval van vernieling en brandstichting in Oss, brandstichting in Dalfsen, steen door de ruit van een caravan in Andijk (buiten de caravan werd een molotovcocktail gegooid). In Heerlen werd een zestienjarige Afghaanse jongen door een groep skinheads mishandeld. Bij Turkse gezinnen in Hengelo werden ruiten ingegooid met bak-

²⁴ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=3c7b2c7f67819dde7fb7f69e3cdb83d3&threadid=5024>

²⁵ In oktober 2002 was nog niet duidelijk wat het OM met deze aangifte heeft gedaan (*de Volkskrant*, 12 oktober 2002).

²⁶ Vgl. *Trouw*, 12 oktober 2001.

stenen waarop racistische leuzen waren aangebracht. In Den Haag – en ook elders – werden moslimmeisjes die hoofddoeken droegen beledigd, bespuugd en in enkele gevallen werd de hoofddoek afgerukt. Een allochtoon gezin in Zwolle werd telefonisch met de dood bedreigd: ‘Jullie dansen van plezier en jij en je moslim vrienden gaan er allemaal aan.’ In Naarden werden Marokkaanse krantenbezorgers bij herhaling vanuit rijdende auto’s uitgescholden en bedreigd (‘ik steek je neer’ en ‘ik schiet je neer’).

Voorts is er een reeks incidenten geweest in ‘omgekeerde’ richting: van allochtonen tegen autochtonen. De berichtgeving over feestvierende Palestijnen in het Midden-Oosten en ‘feestvierende’ Marokkanen te Ede, kort na de aanslagen, hebben de beeldvorming vermoedelijk sterk beïnvloed. Wat Nederland betreft was er bijvoorbeeld veel minder aandacht voor steunbetuigingen aan Osama Bin Laden in de vorm van bekladdingen (onder andere in Leiden en Veghel). Voorts was er een aantal ernstige gevallen van geweldpleging met een (vermoedelijke) anti-autochtone, of beter: antichristelijke achtergrond. Zo werd bij kerken in Utrecht, Amsterdam, Rijssen en Tegelen brand gesticht of geprobeerd vernielingen aan te richten. Afgaande op onze inventarisaties zijn de geweldplegingen van allochtonen tegen autochtonen veel minder talrijk geweest dan die van autochtonen tegen allochtonen. Voor beide categorieën geldt dat wij – zoals reeds eerder is opgemerkt – slechts een deel van de voorvallen hebben kunnen registreren terwijl een ander onbekend deel buiten ons blikveld is gebleven.

De *overheidsrespons* op de gewelddadige incidenten is tamelijk eenvormig. Er zijn veel politieonderzoeken gestart, die in een aantal gevallen hebben geleid tot aanhoudingen, vervolgingen en veroordelingen. Daarnaast probeerden politici en bestuurders de mogelijke schade aan interetnische betrekkingen te beperken. Er is veelvuldig opgeroepen tot begrip en verdraagzaamheid. Men deed pogingen om de negatieve beeldvorming van autochtonen over de islam en moslims te voorkomen dan wel te doorbreken. Zo werden er bezoeken aan moskeeën gebracht, discussiebijeenkomsten belegd en interetnische dialogen gestart.

De reeks gewelddadige voorvallen die kort na 11 september ontstond, was begin december 2001 goeddeels weggeëbd.

2.6 Trends in 2002

Over racistisch en extreem-rechts geweld in het jaar 2002 kunnen wij in deze monitorrapportage nog geen statistische gegevens presenteren. Wel kunnen enkele in het oog springende ontwikkelingen en voorlopige indrukken worden vermeld. Achtereenvolgens zijn dat antisemitisme, de nasleep van de moord op Pim Fortuyn en het ontstaan van een ‘dreigcultuur’.

Allereerst *antisemitisme*. In het jaar 2002 lijken antisemitische incidenten toe te nemen en die incidenten zijn voor een belangrijk deel verbonden met het gewelddadige conflict tussen Israël en de Palestijnen. Voorts is een aantal uitingen van antisemitisme waarneembaar op, onder andere, de webfora Storm-

front en Polinco. Zo publiceerde Stormfront-moderator 'Robrecht' in augustus 2002 persoonlijke adresgegevens van de directeur van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) in een amper verholen poging ergens toe aan te zetten. Dit leidde tot postingen, waarin onder andere te lezen viel:

Ik denk dat ik daar maar eens een keer op visite ga. Jodekoeken en Bagels eten. Misschien wel interessant om bij grote interesse een busje te huren.

antrax brieven versture hahahha jammer genoeg heb ik dat spul niet

kun je niet 100 lege enveloppen tegelijk verzenden... krijgt ie veel strafport
haha

als we dat nou is door seinen naar van die al qaida figuren

jammer dat er in een brievenbus alleen brieven passen, anders zouden we hem een pakketje kunnen sturen met alleen een paar stoeptegels

Niet te vergeten dat het natuurlijk ook gewoon leuk is om zo iemand te treiteren.

Op een andere website 'Weerwolf' genaamd, staat een uitgebreid overzicht van joodse organisaties en afzonderlijke personen, met naam, toenaam en soms foto. Het postbusnummer komt overeen met dat van een neonazistische organisatie. Op weer een andere site – 'Nieuwe Bezems' genaamd – zien we een iets andere aanpak. Geen lijst, maar een uitvoerig artikel getiteld 'De hoge organisatiegraad van het "uitverkoren" volk'. Talloze personen die actief zijn op uiteenlopende terreinen - politiek, sport, journalistiek, bankwezen – worden aan een grote kralenketting geregen. Aan het slot lezen we:

we hebben een aantal stukjes van de 'Nederlands-joodse' puzzel op zijn plaats willen leggen om aan te tonen dat deze minderheid beter georganiseerd is dan de menigeen durft(!) te denken. Het zal de lezer allicht wat meer zicht geven op de joodse kongsi in ons land. Ook dit artikel zal bij sommigen van u overkomen als een samenzweringstheorie. U moet zich echter wel realiseren dat wij alleen de feiten hebben gepresenteerd. De rest laten we aan u over.

Uitingen van antisemitisme hebben in 2002 ook gewelddadige gedaanten aangenomen. Inventarisaties van het CIDI uit de periode 1999 tot mei 2002 leveren het onderstaande beeld op. Let wel: bij 2002 gaat het dus om de periode januari tot mei.

Een belangrijke gebeurtenis in het jaar 2002 was de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002. Vriend en vijand waren verbijsterd en reageerden geschokt over wat in Nederland niet voor mogelijk werd gehouden. Nadat het nieuws bekend werd, even naar zes uur 's avonds, trokken velen naar het huis van Fortuyn in Rotterdam en naar het Binnenhof in Den Haag. De sfeer werd al gauw gespannen: aanwezige journalisten en politici werden uitgescholden en bedreigd. Minister Pronk werd voor moordenaar uitgemaakt toen hij op het Binnenhof arriveerde. Ook PvdA-leider Melkert was mikpunt van verwensingen en bedreigingen. De allerijl opgetrommelde Haagse politie werd bekogeld met stenen en in de parkeergarage bij het Binnenhof werd brand gesticht. De mobiele eenheid voerde charges uit op het Plein hetgeen elders in de Haagse binnenstad tot nieuwe ongeregelheden leidde. Premier Kok riep op tot kalmte, terwijl Ronald Sørensen, tweede man van Leefbaar Rotterdam, hetzelfde deed; hij riep de toe-

gestroomde menigte in het Rotterdamse stadhuis toe: 'jullie moeten het hoofd koel houden, net als iedereen. Geen wraak, geen speculaties. Dat zou Pim nooit gewild hebben, geen sprake van. Pim was juist een gematigd man. Jullie moeten ophouden'.²⁷ Iets na half tien 's avonds legde de korpschef van de politieregio Gooi- en Vechtstreek, op het hoofdbureau in Hilversum een korte verklaring af. Volgens haar was er een 'mogelijke dader' aangehouden. Het zou gaan om een blanke, Nederlandse man.

Tabel 2.2 Uitingen van antisemitisme in de periode van 1999 tot mei 2002

	1999	2000	2001	2002
Fysiek geweld	1	6	6	6
Bedreiging met geweld	1	1	8	9
Schelden	17	32	55	40
Vernieling synagogen, begraafplaatsen	-	-	2	2
Bekladding synagogen	-	6	-	1
Bekladding joodse begraafplaatsen	1	2	3	-
Bekladding monumenten	-	-	4	3
e-mails		10	31	110

Bron: CIDI, www.cidi.nl

Met name in de uren die tussen het bekend worden van de moord en deze verklaring liggen worden, met name via internet, tal van racistische uitingen gedaan, vaak in de vorm van bedreigingen en vaak in combinatie met agressieve uitingen die gericht zijn tegen alles wat 'links' is. Belangrijke podia hiervoor zijn de reeds genoemde webfora Stormfront en Polinco. Maar ook in de dagen na de moord houden deze uitingen aan. Voorbeelden:

Dit zal de islamitische honden berouwen. Nu breekt de tering uit in Nederland. Godver de Godver, hier in dit land, deze cultuur moet hier verwijderd worden.

De HONDEN!!! DE VUILE SMERIGE TYFUS MOSLIMHONDEN!!! AAN DE GALG ERMEE!!! VERZUIPEN IN VARKENSBLOED!!!

De oorlog is NU verklaard aan de zionisten, multikulten, marxisten.PvdA VVD linkse troep JULLIE ZIJN DE MOORDENAARS!!

Godvergluoiende !!!! Dit kost minstens 1 Turk (schijnt de dader te zijn..) zijn kop vanavond.

Of het nou een stomme Turk of andere islamiet is geweest, HET IS DE STAAT DIE GEWEIGERD HEEFT PIM FORTUYN TE BESCHERMEN! HET ZIJN DE JODEN, EN DAARDOOR GESTUURD DE LINKSEN EN RECHTSEN GEWEEST DIE DE ISLAMIETEN HIER BINNENHAALDEN!

²⁷ *Trouw*, 7 mei 2002.

Van de dader(s) is nogh nisk bekend, maar het zal me niet verbazen als het een landverrader of een allochtoon is. GODVERDOMME, GODVERDOMME, wat zijn die linksen toch VUILE SCHOFTEN. OPHANGEN AL DAT LINKSE GAJES

Het wordt tijd om op te staan. Alle tyfuslinksen en allochtonenzwijnen zullen hiervoor boeten !! Fortuyn is dood, officieel bevestigd nu. Het is tijd om ze te laten branden !!! Nederland Erwache !!!

Die vuile linkse ratten gaan hier voor boeten!!

JODEN bedankt voor het hier halen van het uitschot!

Joden en islamieten, ERUIT MET JULLIE! ROT OP TERUG NAAR DE WOESTIJS!

Jullie synagoges, partijbureaus, moskeeën gaan eraan. Wij weten wie er in de gemeenteraden zitten, we weten waar jullie wonen SPers, VVDers en vooral PvdAers.

Helaas, Pim Fortuyn is DOOD. En daarmee ook eigenlijk de Lijst Pim Fortuyn. Helaas. Maar: zijn ideeën blijven bestaan, en langzaamaan zullen er nieuwe Pims opstaan die de Arische volkeren zullen zuiveren van de onzuiveren onder ons. Blijf geloven in je idealen, en uiteindelijk zullen de superieuren zegevieren, en het Arische volk overwinnen! Sieg Heil!

Het is heel erg duidelijk wat hier achterzit!!! Dit land is overgenomen door een smerige moslim-jihad! Er mag hier geen moslim meer overblijven!!!

SP, PvdA, VVD, D66, GL jullie zijn begonnen met moorden. Wij slaan terug. De Nederlandse intifada is begonnen.

Zoek op waar de klootzakken wonen, de antifa, de multikultis, gemeenteraadsleden, de wethouders, alle smeerlappen van SP, PvdA, VVD, D66, GL. De brand gaat erin, en wij zijn geduldig...het kan vannacht gebeuren of over een jaar...maar we zorgen dat we niet gepakt worden.

No-go area's in Rotterdam? Geloof ik niet. Laat maar zien! Heel Nederland was no-go area. Dat zien we nu! Vanaf vandaag is dit land NO-GO-AREA VOOR MOSLIMHONDEN!!! WRAAK!!!!!!!

Ik maak geen enkel onderscheid tussen islamietische, joodse en zogenaamde nederlandse verraders. Fatima Elakut, Job Cohen, Ad Melkert, JULLIE ZIJN AL DOOD. Het vonnis moet nog voltrokken worden...jullie weten niet wanneer. Sluipmoord is jullie methode, goed, jullie hebben gekozen, al maanden lang hitsen jullie op tot moord tegen martelaar voor het Nederlandse volk Pim Fortuyn! WIJ wilden op democratische wijze ons doel bereiken, maar dat wilden jullie niet! Polinconen, gebruik je verstand, wat je ook doet, laat je NIET betrappen. De villa van Jodenmuller of Korthals mag vannacht al in de fik, maar ook morgen, of volgende week, of over een maand.

de democratie is hier nep,de linkse boeven bende maakt de dienst uit. de buitenlandse opvreters worden door dat linkse tuig de hand boven het hoofd gehouden. maar ons eigen volk wordt de kop ingedrukt. dood aan de moslims en ander buitenlands tuig!!!! nederland hoezee!!!

Ik ben vol verdriet en woede dit roept om WRAAK , nu is het tijd om actie te ondernemen op wat voor manieren dan ook. Ze hebben ons de mond gesnoerd maar wij gaan door met de strijd voor gerechtigheid. Pas op je tellen LINKS NEDERLAND julie dagen zijn geteld. Pim je was en bent onze man,

Pim staat voor vrijheid vrijheid voor het NEDERLANDSE VOLK. Dood aan de landverraaiers.

Naarmate de identiteit van de vermoedelijke moordenaar, de Harderwijker Volkert van der G, bekender werd, is het *racistische* gehalte van de agressieve uitingen afgenomen. Des te talrijker waren de vijandige uitingen die gericht waren tegen linkse politieke partijen en hun vertegenwoordigers, bewindslieden, de milieubeweging, linkse actiegroepen en de krakersscene. De hoeveelheid bedreigingen is voor Nederlandse begrippen zeer groot. In de maand mei alleen al zou het gaan om zo'n duizend gevallen van bedreigingen per brief, telefoon of – vooral – email.²⁸ Het aantal ernstige gevallen – zoals het zenden van een doorgeladen handvuurwapen aan PvdA-leider Melkert – is veel geringer. Voorts valt op dat het, althans voor zover wij weten, in geen enkel geval tot daadwerkelijke fysieke geweldpleging heeft geleid. Niettemin kan de impact voor de gedupeerden zeer groot zijn. Zo bleek het politieke afscheid van Rosenmöller – voorman van GroenLinks – in november 2002 te zijn beïnvloed door langdurige en ernstige bedreigingen. Op Polinco werd tevreden vastgesteld dat de bedreigingen 'effectief' waren geweest en op Stormfront werd geopperd: 'Wat betreft de kogelbrieven moeten we dus een adreswijziging aanbrenge(n), ze moeten wel goed terechtkomen.'

In de loop van 2002 zien we het fenomeen dreigen – ook buiten de context van racisme en rechtsextremisme – omvangrijker en gewoner worden. Er is wel gesproken van een 'dreigcultuur' die zou zijn ontstaan. Voorbeelden: voetbaltrainers Hiddink, Van Marwijk en Rijkaard die bedreigingen in de vorm van 'kogelbrieven' ontvingen, politici zoals LPF-voorman Herben die ernstig bedreigd werd vanuit zijn eigen achterban, oud-minister Jorritsma en minister Heinsbroek die kogelbrieven ontvingen, de politicologe Ayaan Hirsi Ali die langdurig en ernstig werd bedreigd vanwege haar kritiek op de islam. In mei 2002 werd de hindoestaanse gemeenschap opgeschrikt door een honderdtal 'poederbrieven'. De poederachtige substantie bleek later uit Brinta en zandkorrels te bestaan en was ongevaarlijk. De verzender betitelde de poeder als 'Anthrax van Allah' en dreigde de geadresseerden met moord en verkrachting, een lot waaraan zij alleen konden ontsnappen als zij 10.000 euro naar de brieveschrijver zouden overmaken. In dit geval werd een verdachte aangehouden, maar in het algemeen gaan veel dreigers vrijuit.

Racistische en extreem-rechtse bedreigingen zijn gemeengoed geworden op een aantal websites, zoals Weerwolf, Polinco en met name Stormfront, waar dreigende taal en gebabbel over sarren en geweld tot de gangbare manier van converseren zijn gaan behoren. Zie bijvoorbeeld de discussie draad 'Straf voor moskeen bekladden?' uit oktober 2002:²⁹

²⁸ *Trouw*, 5 juli 2002.

²⁹ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=8128afcc84aad63f4e84f62ef8380140&threadid=39014>.

Thomasmuscle: 'Wat voor moeilijkheden zou je eigenlijk krijgen met de wet als je een moskee verknalt met hakenkruizen en andere logo's en teksten op de muren??? Vroeg ik me af...'

Whitie: 'Je kunt er al zeker weten vanuit gaan dat je op zal draaien voor de kosten om het schoon te maken. Ik denk dat je verder een taakstraf zal krijgen. Hoezo eigenlijk???? Begin je de kriebels te krijgen??????'

ZyklonB: 'Je zou het kunnen proberen, ik heb meerdere keren scholen en andere gebouwen zoals gemeentehuizen onder gekalkt met dat soort dingen (hallo linksemedekijkers, ja dat was ik ja)

ik heb er nooit problemen mee gehad het heeft meerdere keren in de (plaatselijke)krant gestaan. Je moet natuurlijk wel uitkijken als je het zou doen want de paar keren dat ik het gedaan heb was ik in een dronken bui en het was ook gewoon puur geluk dat ik er niet mee gepakt ben.'

Vomit: 'Ik hoorde van Italianen die de geplande bouwplek van een moskee 'ontheiligden' met varkensurine. Schijnt een probaat middel te zijn om vrome moslims te verjagen

En het lijkt me ook nogal moeilijk om hiermee een wet te overtreden, behalve misschien de milieuwet'

Dietse Patriot: 'Ga liever ergens folderen i.p.v. een moskee te bekladden. Maak indien gewenst je eigen pamfletten/brochures. De gemiddelde nederlander heeft namelijk een behoorlijke afkeer van vandalisme'

Xtreme Neo: 'Ik zelf heb ook geen vertrouwen in folderen tegen een moskee. Mensen kijken er even naar en dan gooien ze t weg. Doe mij maar de varkensvleestruc , maar ga in godsnaam niet bekladden met hakenkruizen en zo want dat drukt extreem rechts weer inderdaad verder in de verkeerde hoek door de media'

Een ander geval betreft Melkert nadat hij de val van het kabinet in oktober 2002 had bestempeld als een 'zegen voor het land'. Op Polinco lezen we:

Melkert wil kennelijk weer wat meer post krijgen. Moet lukken zo dacht ik. De schoft, hem zouden ze eens moeten droppen in een zwarte ghetto van New York. Kijken of hij dan nog zo'n bek heeft.

Die zure melkmuil wil zeker een kogelbrief in de bus. Ga even tanken daar in Washington meneer Melkert!!! Ik hoop dat je geraakt wordt door de scherpschutter, weet je ook eens hoe lekker een kogel in je hoofd voelt.

Is een Amerikaanse wereldbank ook geen goed doelwit voor islamitische terroristen? Gooi er maar een boeing in!

2.7 Sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld

Racistisch en extreem-rechts geweld kunnen voorkomen in de vorm van op zichzelf staande gevallen. Maar heel vaak is er geen sprake van geïsoleerde voorvallen, maar van een serie of reeks van incidenten. Daarbij kan men globaal twee soorten reeksen onderscheiden, te weten die op het niveau van de daders en die op het niveau van de slachtoffers.

Racistisch geweld is, wat de daders betreft, uitgesproken imitatiegevoelig. Het blijkt zich goed te lenen voor navolging, vooral na aandacht van de nieuwsmedia voor de incidenten. Niet zelden vervullen de media – naar wij hopen onbe-

doeld – een aanjagende rol. Via de media nemen potentiële daders kennis van racistische acties van anderen, imiteren die en zien vervolgens hun eigen acties ‘beloond’ doordat de media daar aandacht aan schenken. De reeks die zo ontstaat berust op daderschap van verschillende personen. Navolging en imitatie kunnen tot ver over de landsgrenzen reiken.

Een daarnaast voorkomend verschijnsel is de meer directe reeks: een serie voorvallen die gepleegd worden door dezelfde dader(s).

Uit Brits onderzoek blijkt dat veel slachtoffers van racistische geweldpleging meer dan eens slachtoffer zijn. Naast meervoudig slachtofferschap komt het voor dat leden van etnische groepen menen dat zij doelwit zijn van een georganiseerde campagne. Dat kan inderdaad het geval zijn, maar veel vaker berust de reeks op imitatie en wordt dus veroorzaakt door verschillende daders.

Het seriële karakter van racistisch geweld maakt dat het verschijnsel een uitgesproken sociale dimensie krijgt, met name op het niveau van de slachtoffers. Naast effecten op het individuele slachtoffer zijn er (emotionele) effecten op de groep waartoe het slachtoffer behoort.

Racistisch geweld kan – vooral via de massamedia – leiden tot de verbreiding van sterke emoties, vooral angst en woede, bij leden van allochtone etnische groepen. In bepaalde gevallen kan de ‘omgeving’ van het slachtoffer zeer ruim zijn. Aanslagen in het ene land kunnen in het andere aanleiding zijn tot het nemen van voorzorgen of tot protestacties.

Zoals gezegd spelen de nieuwsmedia – en internet! – een belangrijke rol bij racistisch en extreem-rechts geweld, vooral op de sociale dimensies van deze verschijnselen. Anders dan in het voorgaande wellicht is gesuggereerd gaat het niet alleen om een stimulerende invloed, maar ook om een remmende werking. In de wetenschappelijke literatuur – met name die over terrorisme – betreft dit het onderscheid gemaakt tussen enerzijds ‘facilitating’ en ‘inhibiting mechanisms’ en anderzijds ‘reinforcing’ en ‘calming down effects’. Oftewel: enerzijds bevorderende/stimulerende invloeden, zoals imitatie en navolging, en anderzijds belemmerende/remmende invloeden, zoals ontmaskering van de daders en mobilisatie van protest en van tegenmaatregelen.³⁰

2.8 De schade naar ernst en omvang

Omdat het grootste deel van racistische en rechts-extremistische gewelddadige voorvallen min of meer verborgen blijft, kunnen algemene uitspraken over de omvang en ernst van de schade slechts met weinig precisie worden gedaan. Systematische gegevens over de schade bij de voorvallen die wel bekend zijn geworden zijn niet voorhanden. Voor de individuele slachtoffers geldt tot op zekere hoogte wat in het algemeen geldt voor slachtoffers van geweldpleging.

³⁰ Zie voor een uitvoerige bespreking Van Donselaar, Claus & Nelissen, 1998; Van Donselaar, 2000.

Een in de victimologie veel gehanteerd onderscheid is de navolgende driedeling:³¹

- lichamelijke verwondingen
- materiële schade
- psychosociale schade

Deze typen sluiten elkaar niet uit en kunnen in uiteenlopende gradaties voorkomen. Lichamelijke verwondingen kunnen variëren van een blauwe plek of een schrammetje tot de dood en van materiële schade zijn vele vormen voorstelbaar. Ook de psychosociale schade kan variëren van licht – ‘het slachtoffer kwam met de schrik vrij’, heet het – tot zwaar, bijvoorbeeld in de vorm van posttraumatische stressstoornis. Het spreekt vanzelf dat het type misdrijf van groot belang is en dat geldt ook voor racistische geweldsmisdrijven.

Maar bij racistisch geweld is er nog een aspect dat moet worden verdisconteerd, namelijk maatschappelijke schade.

De sociale dimensie van racistisch geweld impliceert een relatief grote kans op vormen van psychosociale schade in brede (etnische) kring. Verder is het van groot belang welke gedragsconsequenties er zijn.³²

Hoe reageren allochtonen op racistisch geweld? Hoe schatten zij de kans dat zij slachtoffer zullen worden? Hoe reageren zij daarop? De reactiepatronen zijn gevarieerd, zoals in het algemeen bij angst voor geweldsmisdrijven. Vaak gaat het om het treffen van voorzorgsmaatregelen en de vermijding van risicovolle situaties. Maar in het geval van racistisch geweld kunnen deze gedragsconsequenties een etnische begrenzing krijgen, namelijk wanneer men zich uit angst voor racisme terugtrekt en verschanst in de eigen etnische kring. Verhuizen bijvoorbeeld uit een etnisch gemengde woonomgeving naar een ‘zwarte’ wijk omdat die veiliger wordt gevonden. Dezelfde reden kan van invloed zijn op de schoolkeuze: de voorkeur voor een ‘veilige, zwarte school’ boven een etnisch gemengde school.

In *Reacties op racistisch geweld*³³ wordt een typologie gepresenteerd van een hele scala van gedragsconsequenties die verbonden kunnen worden aan racistisch geweld. Zij zijn schematisch weergegeven – in kader – in *Typologie respons racistisch geweld*.

³¹ Andrews, 1992.

³² Voor een uitvoerige behandeling van deze gedragsconsequenties, zie Van Donselaar, 1996.

³³ Van Donselaar, 1996.

Typologie respons op racistisch geweld

- negeren
- negeren
- voorzorg (waakzaamheid, zelfbescherming)
- conformeren
- exploiteren
- vermijden (terugtrekken, ontvluchten)
- contesteren (zelfverdediging, verzet, protest, aanval)

De gedragsconsequenties, vermijding, terugtrekking en verschansing in eigen kring, kunnen een belangrijke belemmering vormen voor het integratieproces. Om maar niet te spreken van vormen van contestatie, militant of zelfs gewelddadig protest van de zijde van allochtonen. Zo beschouwd wordt door racistisch geweld aanzienlijke schade berokkend aan de samenleving als geheel: het verschijnsel is immers een disproportionele rem op integratie. Het is waarschijnlijk, dunkt ons, dat het gewicht van deze factoren door de nasleep van '11 september 2001' en '6 mei 2002' is toegenomen.

Door de grote onbekendheid met de omvang van het probleem racistisch geweld, zijn er navenant grote marges voor interpretaties: men kan het probleem zowel laag als hoog inschatten. Hier ligt een eerste consequentie voor de interetnische betrekkingen: het is aannemelijk dat inschattingen voor een deel zullen samenvallen met etnische scheidslijnen. Met andere woorden: allochtonen verwijten autochtonen een gebrek aan invoelingsvermogen terwijl autochtonen bij allochtonen overgevoeligheid menen te bespeuren. Ook dit mechanisme komt de interetnische betrekkingen allerminst ten goede.

2.9 Slotopmerkingen

Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben, waarvan de volgende hoofdcategorieën in dit onderzoek zijn betrokken:

- (1) autochtoon versus allochtoon;
- (2) allochtoon versus autochtoon;
- (3) allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort.

Extreem-rechts geweld kan racistisch zijn, gericht tegen allochtonen, maar het kan ook gericht zijn tegen autochtonen (meestal politieke tegenstanders).

De geweldplegingen kunnen zich in diverse gedaanten voordoen. In Nederland gaat het hoofdzakelijk om de navolgende specifieke uitingen: bekladding, bedreiging, bommelding, confrontatie tussen groepen, vernieling, brandstichting, mishandeling, doodslag. In het voorgaande zijn van deze specifieke uitingen voorbeelden gegeven. Een groot deel – ongeveer 60% – van de gewelddadige

voorvallen in het jaar 2001 vonden plaats na de terroristische aanslagen van 11 september.

Aan het bepalen van de *omvang* zitten vele haken en ogen. Die zullen hier niet worden herhaald, maar wij volstaan met enkele concluderende opmerkingen. Ons zicht op de problematiek in kwestie – racistisch en extreem-rechts geweld in Nederland – wordt ernstig beperkt door twee soorten *onderrapportage*:

1. het overgrote deel van de gewelddadige voorvallen wordt niet bij de politie gemeld;
2. een deel van de voorvallen die wel bij de politie worden gemeld worden niet adequaat bijeengebracht in een centraal databestand zodat een deel van de voorvallen zich aan het zicht onttrekt.

Onderrapportage is een problematische aangelegenheid. Het probleem is niet alleen dat er gebrekkig zicht bestaat op de gewelddadigheden zelf, maar ook op de schade die erdoor wordt aangericht. Niet alleen de gewelddadigheden onttrekken zich voor een belangrijk deel aan onze waarneming, maar ook de schade, die dus aanzienlijk groter is dan wij thans kunnen overzien. Deze schade betreft allereerst de gedupeerden, maar ook de samenleving als geheel. Met name als gevolg van de sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld, zoals eerder uiteengezet, is deze problematiek een onevenredig grote rem op de integratie van leden van etnische minderheidsgroeperingen in de Nederlandse samenleving.

Maar uit de waarnemingen en interpretaties die wij wel kunnen doen, valt wel degelijk het een en ander af te leiden. Hieronder volgen de belangrijkste uitkomsten. Terwijl racistische en extreem-rechtse gewelddadige voorvallen de afgelopen jaren gestaag in aantal toenamen, zien we in 2001 *een opmerkelijke teruggang*: 317 gewelddadige incidenten, tegen 406 in 2000 en 345 in 1999. Een heldere verklaring voor deze afname is naar onze mening niet voor handen, ook niet als we weten dat de afname vooral gelegen is in het verminderde aantal doelbekladdingen. Fluctuaties als deze zijn niet ongewoon als we de cijfers over meerdere jaren bekijken. Opmerkelijk is wel dat deze afname plaatsvindt tegen de achtergrond van een golf van gewelddadigheden na 11 september 2001. Wij hopen dat de afname van gewelddadigheden een getrouwe afspiegeling is van wat zich in werkelijkheid heeft afgespeeld. Het zou immers zeer verheugend zijn als de trend van een gestage toename, zoals die zich de laatste jaren aftekende, nu in positieve zin doorbroken is. Maar gelet op de problematiek van onderrapportage en de gebrekkige kanten van de dataverzameling zijn wij niet helemaal gerust op de betrouwbaarheid van ons statistisch materiaal.

De hier onderzochte gewelddadigheden in het jaar 2001 worden gedomineerd door de nasleep van 11 september: een serie *gewelddadigheden tegen moslims* en objecten van moslims, met name moskeeën, die vrijwel direct na 11 september aanvangt en tot ongeveer december voortduurt.

In voorgaande jaren zagen wij antisemitisch geweld in betekenis toenemen. Deze trend heeft zich voor zover wij hebben kunnen overzien niet voortgezet in 2001. Let wel: er vonden antisemitische incidenten plaats, maar in geweldda-

dige vorm vallen zij, afgaande op voorlopige waarnemingen, vooral weer op in het jaar 2002. Over 2002 hebben wij nog geen statistische gegevens kunnen samenstellen. Opvallend in 2002 zijn, als gezegd, het groeiend antisemitisch geweld en verder de golf van bedreigingen na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002. Er is wel gesproken over een *dreigcultuur* die in 2002 zou zijn ontstaan. In die kwalificatie kunnen wij ons vinden. Hierbij dient vooral de betekenis van internet te worden genoemd: het medium fungeert onmiskenbaar als prominent middel en podium in de dreigcultuur.

3 Extreem-rechts in Nederland, 2001-2002

De Kamerverkiezingen van 15 mei 2002 stond in het teken van de LPF en haar vermoorde lijsttrekker. Voor het eerst sinds vijftientig jaar was er geen deelname van een racistische, extreem-rechtse politieke partij. De verkiezingsresultaten van extreem-rechts in de laatste decennia worden gekenmerkt door *ups* en *downs*. Kijken we naar de aantallen kiezers en de opiniepeilingen dan zien we van 1977 tot 1984 een opgaande lijn. In 1982 kwam Hans Janmaat namens de Centruumpartij (CP) in de Tweede Kamer. In de periode van 1984 tot 1989 zien we een neergaande lijn: in 1984 scheurde de Centruumpartij waardoor de electorale opmars werd gestuit. Bij de verkiezingen van 1986 verloor de uit de CP gestoten Janmaat zijn Kamerzetel, terwijl de CP er niet in slaagde deze zetel naar zich toe te halen. De Centruumpartij ging failliet en werd voortgezet onder de naam Centruumpartij'86 (CP'86). Janmaat trachtte met de Centrumdemocraten (CD) een *come back* in de Kamer te bewerkstelligen, waarin hij in 1989 slaagde. De periode van 1990 tot 1994 laat een sterk opgaande trend zien, primair voor de CD maar later ook voor de CP'86.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 brachten bijna 200.000 kiezers hun stem uit op een van de extreem-rechtse groeperingen, die tezamen gemiddeld 7,4% van de uitgebrachte stemmen trokken. Dat bleek goed voor 87 gemeenteraadszetels.¹ In de vier grote steden was het extreem-rechtse electoraat in vergelijking met 1990 bijna verdubbeld en groter geworden dan dat van het CDA.²

Deze successen voor extreem-rechts werden echter niet geconsolideerd bij de Kamerverkiezingen van 1994. De CD bleef ver onder de voorspelling en behaalde drie zetels, terwijl CP'86 er niet in slaagde haar entree in het parlement te maken. Een factor die hierbij stellig van belang is geweest is de negatieve publiciteit waarin vooral de gewelddadige en nazistische trekken van de CD en de CP'86 werden belicht.³

¹ De CD behaalden 77 zetels in 38 gemeenten en nog eens 18 zetels in Rotterdamse deelraden. Bij de raadsverkiezingen van 1990 had de CD 11 zetels in 8 gemeenteraden behaald. De CP'86 verwierf 9 zetels in 7 gemeenten en nog eens 10 zetels in deelraden. In 1990 had de partij 4 zetels in 4 gemeenten behaald. Het Nederlands Blok – een afsplitsing van de CD – debuteerde in Utrecht en wist daar een zetel te behalen.

² In de vier grote steden behaalden extreem-rechtse partijen tezamen een hoger gemiddelde dan het CDA: 11,5% voor extreem-rechts tegen 10,9 voor het CDA.

³ Ook in de opiniepeilingen kwam het beeld van een geslonken aanhang voor extreem-rechts naar voren. Begin 1994 peilde NIPO de CD op ongeveer 5%, maar daarna zien we een gestage lijn naar beneden die zich pas in het najaar van 1994 stabiliseerde op een niveau van 0,5 à 1,5 procent (de kiesdeler voor een Kamerzetel is 0,66%).

Midden jaren negentig was er een gestage stroom van berichtgeving over het reilen en zeilen van extreem-rechtse raadsleden. Daarin werden met name de scandaleuze en dilettantistische karakteristieken van deze raadsleden breed uitgemeten. Enkele zetels werden niet bezet en een aantal van de behaalde zetels ging weer voor de partijtjes verloren, doordat zij niet werden bezet, doordat raadsleden met hun partij braken, of door tussentijdse verkiezingen (wegens gemeentelijke herindelingen). In het najaar van 1997 hadden zowel de CD als de CP'86 bijna de helft van hun raadszetels op een van deze manieren verloren.⁴ De raadsleden van extreem-rechts bleken relatief weinig in de raadszalen aanwezig te zijn en ook weinig aan het woord. Als zij zich uitspraken dan hamerden zij meestal op hetzelfde aambeeld: de buitenlanders, de criminaliteit en de discriminatie van hun eigen politieke groepering.⁵

Meer aandacht ging er medio jaren negentig uit naar de buitenparlementaire activiteiten, met name die op het terrein van openbare manifestaties. In tegenstelling tot in de ons omringende landen hebben extreem-rechtse organisaties decennialang grote belemmeringen ondervonden bij het beleggen van openbare manifestaties. Bijeenkomsten van de Centruumpartij, begin jaren tachtig, strandden in wanordelijkheden. Met het electorale succes en de bekendheid van de CP nam ook de grimmigheid van de tegenacties toe, die een climax bereikte in Kedichem in 1986. Een gezamenlijke bijeenkomst van CP'ers en CD'ers liep uit op een gewelddadige confrontatie met politieke tegenstanders. Er vielen gewonden en het hotel waar de vergadering plaatsvond ging in vlammen op. Sedertdien werd vrijwel elke bijeenkomst van een extreem-rechtse groeperingen vooraf door de burgemeester verboden.

De CD heeft tweemaal getracht via de rechter het grondwettelijke recht tot betoging af te dwingen, maar deze pogingen waren tevergeefs.⁶ Het grondwettelijke recht tot betoging, zo stelde de rechter, staat centraal en dat dient te worden beschermd. Noch de aanwezigheid van vijandig publiek noch de verwachting dat er rellen zullen uitbreken mogen voor een burgemeester aanleiding zijn een manifestatie preventief te verbieden. Slechts in geval van een bestuurlijke overmachtsituatie kan een burgemeester niet anders dan van zijn verbodsbevoegdheid gebruikmaken. Dit laatste werd in het geval van extreem-rechtse groeperingen door burgemeesters in de praktijk nogal ruim opgevat. Extreem-rechtse manifestaties werden anders beoordeeld en eerder verboden dan andere manifestaties. In extreem-rechtse kring is men zich tegen de preventieve demonstratieverboden gaan verzetten, niet door naar de rechter te stappen maar door het verbod te negeren, of door te demonstreren zonder daarvan de vereiste voorkennis te hebben gegeven.

In 1995 raakte deze ontwikkeling in een stroomversnelling en waren er een reeks confrontaties tussen de drie voornaamste betrokken partijen: extreem-

⁴ Vgl. Van Donselaar, 1997: 39.

⁵ Uitzondering op deze regel was het Utrechtse raadslid Vreeswijk (Nederlands Blok) die geen vergadering heeft gemist en veelvuldig het woord voerde.

⁶ Zie Van Donselaar, 1995, casus Nederland; Van Donselaar, 1997: 23-33.

rechts, hun (militante) tegenstanders en de politie.⁷ Dit leidde tot een ietwat andere koers: in 1996 vonden twee openbare manifestaties van extreem-rechtse groeperingen plaats, respectievelijk in Zwolle op 24 februari en in Leerdam op 30 maart. De eerste verliep rustig, maar de tweede niet. De massaal aanwezige politie slaagde er echter niet in vijandige contacten tussen de partijen te voorkomen. Dit had als gevolg dat er in de praktijk al snel weer teruggegrepen werd naar de situatie van voor 'Zwolle' en 'Leerdam': vrijwel alle openbare manifestaties van extreem-rechts werden preventief verboden. Met de demonstratie van de Nederlandse Volks-Unie in Kerkrade in maart 2001, die eerst verboden werd maar na tussenkomst van de rechter doorgang vond, werd weer een andere koers ingeslagen.

3.1 Keerpunt 1998 en verdere neergang

Medio jaren negentig radicaliseerde Centruumpartij'86. Haar aanhangers keerden zich veelvuldig op militante wijze tegen politieke tegenstanders (met name GroenLinks). Voorts raakte de partij in neonazistisch vaarwater, hetgeen door de media werd blootgelegd. De beeldvorming over CP'86 – een neonazistisch, racistisch en gewelddadig crimineel gezelschap – heeft stellig bijgedragen aan het uiteindelijke besluit om een verbodsprocedure te doen entameren. De CP'86 werd geconfronteerd met interne conflicten, leegloop, bestuurlijke chaos en financiële problemen als gevolg van de vele processen waar de partij in verwickeld was geraakt. Niettemin werd de verbodsprocedure in gang gezet en op 18 november 1998 viel het doek: de Amsterdamse rechtbank verklaarde CP'86 verboden en ontbond deze.⁸

Voor de Centrumdemocraten kwam de grote klap bij de verkiezingen in 1998. De CD verloor haar (drie) Kamerzetels en vrijwel al haar raadszetels.⁹ Vanwaar deze nederlaag? CD-leider Janmaat hield het op fraude met de stemcomputers. Daarnaast – en dit sneed wel hout – wees hij op het effect van jarenlange negatieve publiciteit door de nieuwsmedia, die een stempel moet hebben gedrukt op de beeldvorming over het extreem-rechtse politieke bedrijf in Nederland. Voorts is er het politieke en sociale isolement van extreem-rechtse activisten en hun organisaties. Dit isolement van rechts-extremisten is een van de redenen waarom de electorale successen van 1994 niet konden worden geconsolideerd, terwijl deze electorale resultaten de bestrijding van extreem-rechts een krachtige impuls hebben gegeven, zowel van de zijde van de overheid als daarbuiten. Voor de verkiezingen van 1998 waren de wettelijk vereiste aantallen ondersteunende handtekeningen bij kandidatenlijsten aanzienlijk vergroot.¹⁰ Deze verzwaarde handtekeningeneis vormde aantoonbaar een aanzienlijke belemmering bij de verkiezingsdeelname van extreem-rechtse partij-

⁷ Zie voor uitvoerige beschrijving van deze ontwikkelingen Van Donselaar, 1997: 23-33.

⁸ *Nederlandse Jurisprudentie*, 1999, 377.

⁹ De CD wist tot 2002 een zetel te behouden in de gemeenteraad van Schiedam.

¹⁰ Zie Van Donselaar, 2000: 37.

en. Waarschijnlijk heeft deze verzwaarde handtekeningeneis net de doorslag gegeven bij het verdwijnen van de CD uit de Tweede Kamer.

Volgens het NIPO zou de landelijke aanhang van de Centrumdemocraten begin 1999 ongeveer 0,8% bedragen, genoeg voor een zetel in de Tweede Kamer. Bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in juni 1999 werd evenwel een magere 0,5% behaald. Vanaf het moment dat Janmaat en consorten uit de Tweede Kamer verdwenen ontstond onduidelijkheid over de vraag hoe het nu verder met de CD zou gaan. Wat zou het worden: stoppen of doorgaan? Hoewel de signalen tegenstrijdig waren, ging het gestaag bergafwaarts en in 2001 was de CD een piepklein politiek partijtje geworden. Een partij die qua organisatie en personele capaciteit bij verre niet in de schaduw kon staan van de CD medio jaren negentig. Van een partijorganisatie was geen sprake meer en Janmaat kampte met gezondheidsproblemen. Begin 2002, met de parlementsverkiezingen in het vooruitzicht, trachtte hij tot samenwerking te komen met Pim Fortuyn, die de toenadering resoluut afwees (waarover in het volgende hoofdstuk meer). Van deelname aan de Kamerverkiezingen was geen sprake. Begin juni 2002 werd Janmaat opgenomen in een ziekenhuis, waar hij op 9 juni overleed.

Tabel 3.1 Verkiezingsresultaten extreem-rechtse groeperingen bij landelijke verkiezingen, 1992-2002

Jaar	Verkiezingen	Percentage	Zetels
1982	Tweede Kamer	0,8	1
1984	Europees Parlement	2,5	-
1986	Tweede Kamer	0,5	-
1989	Tweede Kamer	0,9	1
1989	Europees Parlement	0,8	-
1994	Tweede Kamer	2,9	3
1994	Europees Parlement	1,0	-
1998	Tweede Kamer	0,6	-
1999	Europees Parlement	0,5	-
2002	Tweede Kamer	-	-

1982 en 1984: Centruumpartij (lijstaanvoerder Janmaat)

1986: Centruumpartij 0,4% en Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat) 0,1%

1989: Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat)

1994: Tweede Kamer, CD (lijstaanvoerder Janmaat) 2,5% en CP'86 0,4%

1994: Europees Parlement, CD (lijstaanvoerder Janmaat) 1%

1998: Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat)

1999: CD/Conservatieve Democraten

2002: geen deelname van een extreem-rechtse partij

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 wist het Nederlands Blok onder leiding van Vreeswijk zijn zetel in de Utrechtse raad te behouden. Na tussen-

tijdse verkiezingen in november 2000 behaalde Vreeswijk evenwel niet genoeg stemmen om zijn plaats in de raad te kunnen prolongeren. Volgens Vreeswijk was het verlies te wijten aan concurrentie zijn met Leefbaar Utrecht en aan een structureel tekort aan menskracht en geld. Medio 2001 was er van het Nederlands Blok vrijwel niets meer over. Formeel bestond de partij nog, maar alle activiteiten waren stopgezet. Ook Vreeswijk zocht tevergeefs toenadering tot Leefbaar Nederland, Fortuyn en de LPF.¹¹

Weer een andere uittreder is Voorpost-NL, de Nederlandse tak van de gelijknamige Belgische (Vlaamse) organisaties. Zoals in onze vorige rapportage al werd vermeld zijn de activiteiten van Voorpost-Nederland in 2001 sterk teruggelopen. Een belangrijke oorzaak was de gekrompen actieve kern. 'Actieleider' Mudde verliet VP-NL en ook diens opvolger Michel Hubert keerde Voorpost de rug toe. 'Algemeen voorzitter' Rüter bleef aan het roer, maar verlegde zijn bezigheden naar België. De rol van Voorpost-NL werd in 2002 verwaarloosbaar klein, al is wederopstanding niet voor honderd procent uit te sluiten.

3.2 Parade van extreem-rechtse formaties anno 2002

Ondanks de electorale neergang van de extreem-rechtse partijen in 1998 zijn de uitingen van georganiseerd rechtsextremisme in Nederland sedertdien gevarieerd en veranderlijk. Daarom is het van nut de belangrijkste elementen van deze extreem-rechtse formaties de revue te laten passeren. De navolgende 'parade' omvat een scala van beknopte beschrijvingen waarin getracht is per formatie de belangrijkste recente ontwikkelingen weer te geven.

Politieke partijen: de Nieuwe Nationale Partij

Eind 1997 waren interne tegenstellingen binnen CP'86 zo hoog opgelopen dat de partij was gescheurd.¹² Er ontstond een conflict over het eigendom van de partijnaam. Het resultaat was enerzijds een sterk uitgedund gezelschap van winnaars dat zich CP'86 kon blijven noemen en anderzijds de verliezers die hun groepering van een nieuwe naam moesten voorzien. Zo ontstond de partij Volksnationalisten Nederland (VNN). De VNN distantieerde zich krachtig van de nazistische koers van CP'86, niet in de laatste plaats vanwege het dreigende partijverbod dat de VNN als voortzetting van CP'86 zou kunnen treffen. Een gematigde koers was het gevolg. Eind 1998 ging de VNN op in de Nieuwe Nationale Partij (NNP).¹³

De NNP was te beschouwen als een voortzetting van de VNN en dus indirect van CP'86. De gematigde koers van de VNN vonden we in de NNP terug, maar die was net als bij de VNN voor een belangrijk deel ingegeven door aanpassing aan externe dreiging, met name van justitie. Deze dreiging kreeg prominent gestalte in het verbod van CP'86 dat in dezelfde periode plaatsvond. Maar

¹¹ Zie hoofdstuk 4.

¹² Zie voor gedetailleerde informatie ook <http://kafka.antifa.net>.

¹³ Zie Van Donselaar, 2000: 58-60.

achter de gematigde façade van de NNP bevond zich echter een radicaal potentieel. Dat bleek bijvoorbeeld uit het demonstratieve bezoek aan een bijeenkomst over discriminatie dat vergezeld ging van een bommelding.

Drijvende krachten in de NNP in de oprichtingsfase waren Hoogstra en De Boer, bijgenaamd 'de puntmutsen'.¹⁴ Voorts vonden we Beaux en Ruitenberg terug. Zij behoorden tot de partijtop van CP'86 die door de rechter werd veroordeeld als criminele organisatie, een veroordeling die later de hoeksteen van het partijverbod zou worden. Het oude, 'besmette' personeel van CP'86, zo vond men in de NNP, kon maar beter niet al te gezichtsbepalend worden voor de nieuwe partij. Dus verdween een aantal van hen uit het zicht en men vond een voorzitter die minder omstreden was maar een zekere bekendheid genoot in extreem-rechtse kringen, te weten Egbert Peree.

Ten tijde van haar oprichting beweerde de NNP 150 leden te hebben. Dat was onjuist, maar dat aantal werd in 1999 wel bereikt en begin 2000 waren het er naar schatting meer dan 250. De actieve kern was veel kleiner: het gaat om een groep van tussen de 15 en 25 personen. Vanuit deze kring zien we in de loop van het jaar 2000 Ruitenberg naar voren treden om de bejaarde Peree als voorzitter op te volgen. Dit zou, zo liet de NNP weten, stapsgewijs geschieden, eerst taken en later ook de functie zelf. Deze terughoudendheid vloeide voort uit voorzichtigheid in verband met Ruitenbergs verleden als voorzitter van de verboden CP'86. Met Ruitenberg aan het hoofd van de NNP zou de partij immers gezien kunnen worden als een duidelijke opvolger van CP'86 en daarmee dus ook als strafbare voortzetting van een verboden rechtspersoon.

Publiciteit over Ruitenbergs nominatie als voorzitter¹⁵ leidde begin juli tot schriftelijke vragen van het Kamerlid Rehwinkel aan de minister van Justitie:¹⁶ in hoeverre was er sprake van een gelijkenis met de verboden CP'86 en zou er sprake kunnen zijn van een strafbare voortzetting? Er was inderdaad een gelijkenis, antwoordde de minister in augustus, maar de NNP was vooralsnog gematigder dan CP'86 en daarom was er nog geen aanleiding voor het instellen van een justitieel onderzoek.¹⁷ Nog niet, maar de activiteiten van de NNP zouden nauwlettend worden gevolgd, aldus de minister. Nu gebleken was dat Ruitenbergs nominatie niet tot justitieel ingrijpen leidde, werd besloten dat Ruitenberg de voorzittershamer definitief van Peree kon overnemen. Onomstreden was dit overigens niet. De meesten in de NNP-top hadden begrijpelijkerwijs liever een voorzitter gehad die onbesmet was. Zo iemand bleek echter niet te vinden, althans niet op dat moment.

De politieke boodschap van de NNP is van het begin af aan in verhulde termen gebracht. Men lijkt zich vooral te richten op de bestrijding van criminaliteit in het algemeen. Maar uit de verspreide pamfletten blijkt dat men bij de daders

¹⁴ Dit verwijst naar het feit dat zij als bestuurders van CP'86 vriend en vijand verrasten met uitgesproken sympathieën voor de Ku Klux Klan.

¹⁵ *Algemeen Dagblad*, 29 juni 2000.

¹⁶ Aanhangsel Handelingen II, 1999/00, nr 1623.

¹⁷ Aanhangsel Handelingen II, 1999/00, nr 1663.

toch in eerste instantie aan leden van etnische minderheidsgroepen denkt. Naast het aloude verspreiden van folders probeert de NNP gebruik te maken van de nieuwe media: website en e-mail. Ook op de website wordt getracht op de grenzen van het toelaatbare te balanceren. Of de partij daarin slaagt valt nog te bezien. Eind 2000 is door het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) samen met het Amsterdamse Anti Discriminatie Bureau aangifte gedaan. Op haar website liet de partij zich laatdunkend uit over etnische minderheden en pleitte voor apartheid in Nederland.¹⁸ Op 11 juni 2002 werd tegen de drie verdachten uitspraak gedaan. Twee van hen werden vrijgesproken omdat niet werd bewezen dat zij in de betreffende periode betrokken waren bij de website. De derde verdachte, oud-voorzitter Peree, werd veroordeeld tot een geldboete wegens aanzetten tot haat tegen en discriminatie van Marokkanen.

Met een combinatie van de slogan 'Nederland tegen terrorisme', de verwijzing naar 'de islamitisch-fundamentalistische terreurdaad' en een foto van een doorgestreepte Osama Bin Laden trachtte de NNP via haar website munt te slaan uit de sedert 11 september 2001 ontstane emoties. Het was echter een zwak signaal in vergelijking met het uitroepen van een koude oorlog tegen de islam, zoals door Pim Fortuyn gedaan. Onrust binnen de NNP over de partijleiding en de juiste koers mondde in december 2001 uit in het vertrek van Ruitenbergh. Zijn plaats werd overgenomen door Florens van der Kooi.

De opkomst van Pim Fortuyn en Leefbaar Nederland zorgden binnen de NNP voor veel discussie. De vraag was of de partij haar eigen, onafhankelijke koers moest blijven varen of dat zij de opkomst van Fortuyn moest ondersteunen. Een deel van de leden koos voor het laatste. Zo deelde in november 2001 een NNP-delegatie bij het partijcongres van Leefbaar Nederland folders uit met het advies Fortuyn als lijsttrekker te kiezen. Plannen van de NNP om deel te nemen aan de parlementsverkiezingen van 2002 werden in de ijskast gezet, maar voor de raadsverkiezingen leverde de NNP lijsten in Amsterdam, Rotterdam en Leeuwarden. Oorspronkelijk was de partij van plan ook in Delft mee te doen, maar daar slaagde zij er niet in om voldoende ondersteunende handtekeningen te verzamelen.

In Amsterdam en Rotterdam werd gewerkt aan een nieuwe structuur. In Rotterdam leidde dit onder andere tot de terugkeer van Jan Teijn.¹⁹ Hij werd secretaris van de NNP-Rotterdam en hoofdredacteur van het partijblad *Barricade*.

De raadsverkiezingen van 6 maart 2002 hadden voor de NNP een teleurstellend resultaat. In geen van de drie steden behaalde de NNP voldoende stemmen voor een zetel: Leeuwarden 1,0%, Amsterdam 0,3% en Rotterdam 0,2%. In Rotterdam wist de NNP wel twee zetels te behalen in de deelgemeente Feijenoord. Deze twee zetels werden ingenomen door Florens van der Kooi en

¹⁸ Zie hoofdstuk 5.

¹⁹ In 1994 werd Teijn gekozen tot gemeenteraadslid voor de CD, maar stapte in de loop van zijn raadsperiode over naar de radicaliserende CP'86, waarvan hij partijsecretaris werd tot het verbod eind 1998.

Jan Teijn. Na de verkiezingen trok de NNP zich vooral terug op haar Rotterdamse bastion. Daar werden in de deelraad van Feijenoord enkele toespraken gehouden en werd toenadering gezocht tot een gemeenteraadslid van Leefbaar Rotterdam, waarover in het volgende hoofdstuk meer. De interesse van NNP-zijde voor de Fortuyn-stroming is na de verkiezingen niet verdwenen. Op diverse niveaus doken (voormalige) NNP'ers in de partijstructuur van de LPF en aan haar gelieerde organisaties op. Ook manifesteerde de NNP zich rond de moord op Fortuyn: aan de stille tocht in Amsterdam nam een delegatie van de NNP deel.

Op landelijk niveau werd in 2002 een jongerenorganisatie opgericht, de Nieuwe Nationale Jongeren. Deze organisatie heeft een groepje jongeren van diverse pluimage aan zich weten te binden. Bij tussentijdse raadsverkiezingen in Zwijndrecht op 20 november 2002, stemden slechts 316 personen (1,8%) op de NNP, een mager resultaat dat zelfs slechter is dan dat van voorganger VNN in 1998 (2,3%). Niettemin maakt de NNP zich op voor deelname aan de Kamerverkiezingen in 2003. In hoeverre dit laatste zal lukken is thans – november 2002 – nog niet helder. De partijnaam is weliswaar geregistreerd, maar het is nog maar de vraag of de NNP er in zal slagen de in totaal 570 ondersteuningsverklaringen voor de kandidatenlijsten te verzamelen. In oktober en november werden via diverse websites actief ondersteuners geworven. Op de website van de NNJ verschijnt op 20 oktober:

Kameraden nationalisten, Opgelet: handtekeningenactie NNP. Ik reken op jullie. Zorg ervoor dat er over veertig jaar nog een Nederlands volk bestaat, niet in ballingschap maar onafhankelijk en soeverein, niet geknecht door de volgelingen van Mohammed en in een sluis gevangen maar eigen meester en niemands knecht, vrak en vrij, met stalen vuist en rappe hand, kortom Ook over veertig jaar: HET VOLK VAN NEDERLAND Florens van der Kooi.

Met name via Polinco wordt getracht de benodigde steun te mobiliseren:

25 oktober: 'We zoeken nog vooral mensen in: Groningen, Drenthe, Arnhem (en omgeving), Tilburg (en omgeving) en Limburg.'

3 november: 'Beste mensen, Limburg heeft nog problemen met de handtekeningen.

Zijn er Limburgers onder ons, of ken je normaal denkende mensen in Limburg? Laat ze contact opnemen met de NNP voor de handtekening.'

10 november: 'In de meeste kiesdistricten van Nederland lukt het "makkelijk" om aan de vereiste 30 handtekeningen te komen, er zijn echter nog een paar gebieden waar nog ongeveer 10 handtekeningen nodig zijn. Het gaat hierbij om de districten in Groningen, Drenthe, Zeeland en Limburg. Vooral in die laatste provincie is het nog erg moeilijk om aan de vereiste 30 handtekeningen te komen. Ik vraag de mensen dan ook die in de desbetreffende provincies wonen, voor de NNP te tekenen. Vraag ook je vrienden, familie en kennissen. Doe het, als je Nederland wilt behouden!'

Lukt het niet voldoende steun te krijgen, dan is landelijke deelname – in alle negentien kieskringen – niet mogelijk en vervalt daarmee ook het recht op televisiezendtijd voor politieke partijen. Mocht de NNP wel slagen in landelijke deelname dan lijken de kansen op een Kamerzetel erg gering. Althans, in

opiniepeilingen is de NNP medio november nog in geen velden of wegen te bekennen.

Zoals eerder opgemerkt wordt de politieke boodschap van de NNP in relatief gematigde bewoordingen gepresenteerd. Er zijn echter heel wat NNP'ers die veel verder gaan dan de officiële, voorzichtige partijkoers. Met name op de webfora Stormfront en Polinco kan men deelnemers aantreffen die (naar eigen zeggen) NNP'er zijn en die zich openlijk extremistisch uiten. Een voorbeeld is reeds in het vorige hoofdstuk aan de orde geweest, namelijk de Moskee Data Base die werd gekwalificeerd als 'een soort gouden gids voor nationalistische pyromanen'. Enkele andere voorbeelden.

waar ik voor sta is een wereld alleen voor blanken, dus zonder joden – zwarte – moslims en linkse (die horen wat mij betreft in de asbak thuis).²⁰

de nederlandse regering [probeert, JvD/PR] zo veel mogelijk buitenlanders binnen te halen, en niet alleen drek moslims maar ook antilianen en anderen bos apen.²¹

inplaats dat tuig [Antillianen, JvD/PR] naar nederland te halen, moeten ze die gasten terug schoppen naar de katoen plantage's in die bananen repubiek van ze.²²

van mij mogen ze die EL MUMMIE op de brandstapel leggen,samen met zijn soort genoten.dan zijn we meteen van het grootste vuil af.²³

Wie van jullie weet er rijke allochtonen en linksers te wonen?? En dan bedoel ik die veel rijkdommen hebben zoals veel geld in huis, dure auto, sierraden etc...Echt van die rijke muppets misschien als sing varma of rozenluller of ander links/paars tuig melkert voor mij part. Of wie weet er rijke joden die met koffers vol sierraden en geld over straat zeulen? Of drugs handelaren, pooiers/loverboys, frauderende politici, allochtonen die met 30 kinderen de bijstand oplichten enzv....Gaarne mij mailen, het liefst specifieke info adressen namen etc. bijvoorbeeld dank.²⁴

Over psychiatrische patiënten:

Blijkbaar werkt de ouderwetse nekschot methode nog altijd het beste tegen de overlast van deze achterlijke gekken.²⁵

En over de Ku Klux Klan:

²⁰ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=5733a2af2e78237155148-574ea12658c&threadid=30969>.

²¹ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=5733a2af2e78237155148-574ea12658c&threadid=35670>.

²² <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=5733a2af2e78237155148-574ea12658c&threadid=35550>.

²³ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=5733a2af2e78237155148-574ea12658c&threadid=18161>.

²⁴ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=15fddb894cbce33708d86-029f88c6f98&threadid=36209>.

²⁵ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=e1110d59de43aee38a3db-4408b1898e2&threadid=31117>.

Ach ik zie het maar als een leuke folklore, met met een paar geinige traditie's zoals het ophangen van negers en negers opdrijven met de Chevy-pickup. Die rednecks zijn gewoon toffe gasten die alleen maar hun cultuur willen behouden en die puntmutsjes horen daar blijkbaar ook bij. Wij gaan toch ook niet de traditionele Hollandse klederdracht lopen afzeiken alleen maar omdat die ouderwets is en wij die kleding zelf niet meer dragen.²⁶

Waarom zou geweld niks oplossen? Geweld heeft inderdaad zijn nut en dan praat ik over gecoördineerd geweld en geen dom geweld dus.²⁷

De neonazi's: ANS, FAP, NVU en Stormfront Nederland

Het Actiefrent Nationale Socialisten (ANS) werd begin jaren tachtig opgericht door Freling, als Nederlandse loot van een gelijknamige Duitse neonazistische organisatie.

Ook het profiel van de Nederlandse tak was openlijk neonazistisch. In 1987 ging het ANS over in handen van Eite Homan en is dat tot op heden gebleven. Het ANS is een diffuus gezelschap zonder rechtspersoonlijkheid en formeel vastgelegde lidmaatschappen. Het aantal aanhangers schommelt door de jaren heen tussen de vijf en vijftig. Medio jaren negentig was er een sterke overlapping met CP'86 en na het verbod van deze partij met de Nederlandse Volks-Unie (NVU). ANS'ers zijn in de loop der jaren relatief frequent in aanraking geweest met de strafrechter wegens met name geweldsdelicten. Het ANS is niet groot, maar zijn extremisme, naam en internationale contacten staan borg voor publicitaire aandacht. De betekenis van Homan is voorts gelegen in het prestige dat hij heeft in internationale kringen van oude en nieuwe nazi's.

De FAP (ook wel 'FAP-Arbeiderspartij' genoemd) werd in 1995 opgericht door Constant Kusters. Qua omvang had de FAP vrijwel niets om het lijf. De betekenis zit 'm in de prikkelende vernoeming naar een Duitse verboden partij en het vermogen van Kusters om aandacht van de nieuwsmedia te genereren.

De Nederlandse Volks-Unie (NVU) werd opgericht in 1971 en timmerde in de jaren zeventig stevig aan de weg, maar heeft sedertdien enkele langere perioden van slapend bestaan gekend. Medio jaren negentig werd de NVU door Glimmerveen, Kusters en Homan gereactiveerd. De betekenis van Glimmerveen is vergelijkbaar met die van Homan en Kusters en hun groepjes. Door provocerende uitingen krijgt hij onevenredig veel publicitaire aandacht. Keerzijde daarvan is dat hij een recordaantal strafrechtelijke veroordelingen op zijn naam heeft staan.

De grenzen tussen ANS, FAP en NVU zijn in de praktijk niet helder te trekken. Er zijn regelmatig gezamenlijke bijeenkomsten belegd, of spontane demonstraties, die vanwege hun openlijk nazistische trekken veel stof deden opwaaien. Tijdens zo'n bijeenkomst in april 1999 in de buurt van Nijmegen werd de 110de geboortedag van Adolf Hitler herdacht en het Horst Wessellied gezongen.

²⁶ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=2a8c9d8afc049f9cf03fdffc57930647&threadid=25762>.

²⁷ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=8a74da4534d0b55e997d4fa2ae18d5db&threadid=1494&perpage=20&pagenumber=2>.

Enkele maanden later werd in Kerkdriel een NVU-congres gehouden. De politie hield één van de ongeveer zestig aanwezigen aan wegens het brengen van de Hitlergroet. In juli dook een soortgelijke groep weer op in Valkenburg om de sterfdag van Rudolf Hess te herdenken en veertien dagen later manifesteerde Kusters zich met enkele tientallen NVU'ers op een demonstratie van de NPD in Keulen.

Een in februari 2000 door de NVU belegde bijeenkomst ter herdenking van de machtsovername door Hitler in 1933 trok ongeveer honderd aanwezigen, waaronder een aantal Duitse neonazi's. In mei werd een tegenbezoek gebracht in de vorm van deelname aan een demonstratie van de NPD in Essen. Begin juni beëindigde de politie een bijeenkomst van de NVU in Beers bij Cuijk. Aanwezig waren ongeveer tachtig neonazi's uit Nederland, België en Duitsland. Ter gelegenheid van de jaarlijkse Hess-herdenking verschenen Kusters en Homan in augustus 2000 met ongeveer vijftig aanhangers in het Limburgse Echt. In november 2000 volgde weer een bijeenkomst van neonazi's, dit keer in Mook. Het was een gezamenlijk Duits-Nederlands (Kusters, NVU) initiatief ter herdenking van de mislukte staatsgreep van Hitler in 1923.

De grensoverschrijdende samenwerking van neonazi's trok sterk de aandacht in het voorjaar van 2001. De NVU kondigde aan op 24 maart samen met Duitse geestverwanten te willen demonstreren in het grensdorp Kerkrade. Aan Duitse zijde lag de leiding in handen van de Duitser Christian Malcoci, die bij de komende raadsverkiezingen (2002) de kandidatenlijst van de NVU in Kerkrade zou aanvoeren. Het plan was ook aan Duitse zijde van de grens te demonstreren, dat wil zeggen: in een mars de Duits-Nederlandse grens over te steken. Zoals gebruikelijk werden deze voornemens meteen gevolgd door aankondigingen van tegendemonstraties, eveneens aan beide zijden van de grens. Daarop werden alle demonstraties door respectievelijk de Nederlandse en Duitse bestuurlijke overheden verboden. In Duitsland gingen beide kampen – demonstranten en tegendemonstranten naar de rechter die de preventieve verboden op 13 maart bekrachtigde. In de verbodsgronden was niet alleen de dreigende, ernstige verstoring van de openbare orde verdisconteerd, maar ook de nationaal-socialistische karaktertrekken van de extreem-rechtse demonstranten.²⁸ Dit laatste was geheel conform het Duitse wettelijke kader, waarin tal van bepalingen zijn opgenomen tegen oplevend nazisme en extreem-rechts.²⁹ Volgens Nederlands recht is dit niet mogelijk en is slechts voorzien in de mogelijkheid van een preventief verbod op objectieve, politiek-neutrale verbodsgronden, te weten: die bedreigingen voor de gezondheid, het verkeer en de openbare orde die door de burgemeester redelijkerwijs niet zijn te beteugelen.³⁰

²⁸ Een van de argumenten was in feite door Malcoci zelf aangedragen. De geplande datum 24 maart was een verwijzing naar de feitelijke machtsovername van Hitler. Op 24 maart 1933 werd namelijk door middel van de *Ermächtigungsgesetz* het Duitse parlement uitgeschakeld waardoor Hitler de absolute macht verwierf.

²⁹ Zie Van Donselaar, 1995.

³⁰ Zie Van Donselaar, 1995.

De burgemeester van Kerkrade verbood de extreem-rechtse demonstratie en de antifascistische tegendemonstratie op grond van de vrees dat de openbare orde ernstig zou worden verstoord. Ook in dit geval zocht extreem-rechts (NVU) de weg naar de rechter om de beslissing te toetsen. Een uitzonderlijke gang van zaken die sinds 1989 – toen de CD een soortgelijke beslissing aanvocht – niet meer was voorgekomen. Nog verrassender was de uitspraak van de rechter die het preventieve verbod van de burgemeester ongedaan maakte.³¹ Verrassend omdat in alle voorgaande gevallen – sinds 1945 – het verbod van extreem-rechtse manifestaties door de rechter was bekrachtigd.³² Naar het oordeel van de rechter had de burgemeester te snel naar het uiterste middel – het verbod – gegrepen en had hij intensiever moeten nagaan of er geen alternatieven voorhanden waren. De burgemeester van Kerkrade werd dus gedwongen de demonstratie te laten doorgaan en in goede banen te leiden. Dat gebeurde ook en de 24ste maart zelf had een redelijk rustig verloop.

Begin mei 2001 kwam de NVU bijeen in de buurt van Nijmegen. Kusters wees zichzelf aan als opvolger van voorzitter Glimmerveen en zou voortaan de NVU gaan leiden, hetgeen al enige tijd praktijk was. Malcoci werd de nieuwe partijsecretaris. Maar de onbetwiste blikvanger was de Duitse neonazi Krick die zijn gehoor aanmoedigde in de stijl van de Baskische ETA aanslagen te plegen op vertegenwoordigers van de Nederlandse inlichtingendiensten, justitie en rechtspraak. De zaal was, zoals gebruikelijk, gehuurd onder valse voorwendselen. De gealarmeerde politie hield een oogje in het zeil, maar greep niet in.

Hoe was het met de NVU in 2002 gesteld? Binnen de NVU rommelde het. Het vooruitzicht op deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen in 2002 leidde allerm minst tot de gewenste eensgezindheid. De voornaamste reden was een koerswijziging van Kusters en Malcoci. De ramkoers van de laatste jaren werd verlaten en vervangen door een meer gematigde aanpak. Dit vloeide niet zozeer voort uit gewijzigde politieke opvattingen, maar uit strategische overwegingen: minder aanvaringen met de justitie, het ‘succes’ van de gematigde aanpak in Kerkrade en de komende gemeenteraadsverkiezingen. Kusters had ook een persoonlijk motief. De ramkoers had hij moeten bekopen met een gevangenisstraf van vijf maanden, die hij in 2001 had moeten uitzitten. Dat was eens maar nooit weer, zo vond Kusters.

De matiging van de partijlijn werd echter geenszins door iedereen verwelkomd. Integendeel, de haviken in de NVU, met name ANS'ers, hebben diverse malen geprobeerd de partij weer in het huns inziens juiste spoor te krijgen. Dit leidde tot onderlinge geschillen en bracht Kusters ertoe zich publiekelijk van extremistische uitingen van enkele NVU'ers te distantiëren. Een prominent vertegenwoordiger van de harde lijn was ANS-leider Homan. Hij profileerde zich meer en meer antisemitisch en antizionistisch. Zo was hij in december 2001 aanwezig bij een anti-Israël demonstratie van radicale moslims en werden er op de site van Weerwolf Nederland (die uit zijn kring afkomstig is) sympa-

³¹ *Jurisprudentie Bestuursrecht*, 2001, 104.

³² Zie Van Donselaar, 1995: 35 ev.

thiebetuigingen aan Hamas en Hezbollah gezet. De koers van Homan stuitte op verzet binnen de NVU. Een ander geschilpunt was de omgang met politieke tegenstanders. Met name Eite Homan trachtte wie en wat hij ziet als politieke tegenstanders in kaart te brengen. Zo werd onder andere de internetsite 'Weerwolf Nederland' opgezet met informatie over antifascisten, linkse politici en joden en joodse organisaties.

Een andere havik was de reeds genoemde Michael Krick, die net als Malcoci een liasion met Duitse neonazi's vormde, zij het veel radicaler. Kricks oproepen tot wat zonder overdrijving terrorisme kan worden genoemd hebben de NVU-top in verlegenheid gebracht. Achtergrond van de aanwezigheid van Krick in Nederland was het feit dat hij gezocht werd door de Duitse justitie die ook om uitlevering heeft gevraagd. Omdat Krick internationaal 'gesignaleerd' stond werd hij – begin 2002 – bij een poging om per boot naar Engeland te reizen aangehouden. Om uitlevering te voorkomen stapte Krick naar de rechter. Deze bepaalde dat Krick mocht worden uitgeleverd wegens het dragen van een beledigende afbeelding – een SS-totenkopf tatoeage op zijn achterhoofd die zichtbaar was geweest bij een demonstratie – alsmede het in bezit hebben van cd's met naar Duits en Nederlands rechts strafwaardige teksten.³³ Krick stelde beroep in cassatie in en de Hoge Raad bepaalde begin november 2002 definitief dat hij mocht worden uitgeleverd.³⁴ Of Krick inmiddels daadwerkelijk is aangehouden en uitgeleverd is ons niet bekend.

Begin 2002 werd het 'succes' van Kerkrade herhaald in Rotterdam. De NVU vroeg een demonstratie aan, die werd verboden uit angst voor niet te beteugelen ongeregeldeheden. Vervolgens ging de NVU naar de rechter, die bepaalde dat het demonstratierecht zwaarder woog en gaf daarmee groen licht. Voor de NVU voldeed de demonstratie zelf niet aan de verwachtingen: ongeveer tachtig aanwezige neonazi's, van wie de helft uit Duitsland afkomstig was, liepen een rondje op een verlaten industrieterrein en dat was dan dat. Met name de Duitse gasten staken hun teleurstelling niet onder stoelen of banken. Vermeldenswaardig is hoe de gematigde koers van de NVU door Kusters werd verwoord. Op een vraag van *De Gelderlander* waar zijn partij voor staat, zei Kusters:³⁵

Dat kan iedereen terugvinden in ons partijprogramma. Wij zijn in ieder geval de enige partij die het vreemdelingenvraagstuk zo nadrukkelijk aan de kaak stelt. Dat doen wij op de grens van het toelaatbare, precies op de grens. Ik ben al twaalf jaar actief binnen extreem-rechts. Na een lange zoektocht, hebben wij besloten om een consensuspolitiek te gaan voeren. Dus: politiek die in overeenstemming is met wat mag. Wij hebben geen zin om talloze malen bij de rechter te verschijnen. Ik mag dus nu ook niets zeggen over rassen en etniciteit. Ja, ik ben feitelijk monddood gemaakt door justitie en de traditionele politieke partijen. Ook door de pers, trouwens. Nationalisme wordt in dit land gecriminaliseerd. Ik praat nu met een

³³ Uitspraak van de Rechtbank te Rotterdam van 3 mei 2002, nummer RU 02/11637.

³⁴ Hoge Raad der Nederlanden 's-Gravenhage, 5 november 2002, LJN-nummer: AE8821 Zaaknr: 01362/02 U.

³⁵ *De Gelderlander*, 19 januari 2002.

pleister op mijn mond. Kijk, het raamwerk, dat heet democratie. Maar mijn opvattingen passen niet binnen dat raamwerk. Als ik ze uitspreek, val ik in het strafrecht.

De 'consensuspolitiek' van de NVU werd tevens tot uitdrukking gebracht in deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002 in Arnhem, Rotterdam, Landgraaf en Kerkrade. De scores waren uitermate bescheiden te noemen – Arnhem 0,7%, Rotterdam 0,1%, Landgraaf 0,7% en Kerkrade 0,8% – en waren koren op de molen van de tegenstanders van de consensuspolitiek.

De moord op Pim Fortuyn, of beter: het profiel van de vermoedelijke moordenaar, bracht de NVU op het idee opnieuw te demonstreren, namelijk 'Tegen de criminalisering van nationalisten en vermoorden van rechtse politici!' In een persverklaring van de NVU viel te lezen:

De politieke moord op Pim Fortuyn is voor ons een enorme schok geweest en de demonisering rondom hem en zijn partij is ontstaan met name door de P.v.d.A., Groen Links en de SP, zij hebben een klimaat gecreëerd waardoor de geschifte dader tot zijn walgelijke daad is gekomen. Jarenlange linkse politieke terreur is ervoor verantwoordelijk dat nooit iemand iets kon zeggen wat de linkse lobby niet beviel. Pim Fortuyn is een 'martelaar' geworden die vermoord is voor z'n politieke ideaal. Het moet afgelopen zijn met de linkse straatterrorie tegen rechtse partijen en personen.

Als locatie werd gekozen voor Harderwijk, de woonplaats van de vermoedelijke moordenaar van Fortuyn. De burgemeester verbood de demonstratie waarop de NVU opnieuw via de bestuursrechter betogingsvrijheid afdwong. In vergelijking met 'Kerkrade' en 'Rotterdam' was er een belangrijk verschil, namelijk het ontbreken van een tegendemonstratie. Het besluit van Anti-Fascistische Actie Nederland (AFA) niet te gaan demonstreren werd toegelicht in een persbericht, dat voorzien was van een uitgebreid overzicht van gewelddadige incidenten waarbij de NVU in de afgelopen jaren betrokken was geweest. De NVU, zo stelde AFA, is 'neonazistisch, anti-democratisch, gewelddadig en een duidelijk gevaar voor de stabiliteit van onze samenleving' en derhalve minstens zo rijp voor een verbod als destijds CP'86.³⁶

AFA is ondubbelzinnig van mening dat groepen als de NVU geen recht hebben hun nazistische, gewelddadige en strafbare gedachtegoed op enige wijze uit te dragen. Daarom staat het buiten kijf dat deze demonstratie niet plaats zou mogen vinden. Dat het desondanks gebeurt is een ernstige tekortkoming van de Nederlandse overheid. Een tekortkoming die AFA normaal gesproken aan de kaak zou stellen door het organiseren van een tegenactie. Dat dat nu niet gebeurt heeft een aantal redenen.

AFA stelt dat de antifascistische demonstratie te Rotterdam 'als schaamlap' diende voor 'het falende overheidsbeleid ten aanzien van de daar geuite neonazistische propaganda'. 'NVU- sympathisanten,' zo meende AFA,

³⁶ Persbericht Anti-Fascistische Actie Nederland (AFA) over NVU in Harderwijk, Utrecht, 16 mei 2002.

konden tijdens deze demonstratie ongestoord de Hitlergroet brengen, verboden symbolen als het hakenkruis meedragen, massaal om 'roem en eer voor de Waffen-SS' roepen en na afloop twee allochtone voorbijgangers molesteren. Daarentegen werden anti-fascistische demonstranten massaal bijeen gedreven door een overmacht aan politie, waarbij borden met leuzen in beslag werden genomen en de hele demonstratie werd ingesloten door ME. AFA bedankt voor deze rol en zal deze in Harderwijk niet meespelen.

Op 18 mei demonstreerde de NVU met ongeveer veertig personen in Harderwijk. Er waren woedende reacties van omstanders, maar wanordelijkheden bleven uit. Een en ander liet onverlet dat de interne spanningen in de NVU in de loop van het jaar 2002 verder zijn opgelopen. Tot schrik van veel NVU'ers verliet boegbeeld en jarenlang voorzitter Joop Glimmerveen de partij. In de nazomer van 2002 leek de NVU op een scheuring af te koersen.

Stormfront Nederland (SFN) werd medio 2000 opgericht door twee oud-NVU'ers, Olivier Oomen en Remy Hoven.³⁷ SFN was enerzijds een neonazigroep met de bijbehorende symbolen en antisemitisme; anderzijds werd aansluiting gezocht – met succes – bij de (gabber-)subcultuur van lokale, diffuse, extreem-rechts georiënteerde jongerengroepjes. Als gevolg van met name het laatste was de organisatiegraad tamelijk gering. Er was geen sprake van statuten en formele bestuurders, maar van een informele kring met dito leiders. De contacten liepen veelal via de 'nieuwe media': internet en mobiele telefoons. De top van SFN heeft overigens ook beweerd dat de organisatiegraad van SFN bewust informeel en vaag gehouden wordt om niet eenzelfde lot te ondergaan als CP'86. SFN kwam voort uit een antisemitische geweldpleging, namelijk de bekladding van een joodse begraafplaats en enkele oorlogsmonumenten door NVU'ers. Ter bescherming van de NVU werden twee van de drie daders, Oomen en Hoven geroyeerd, waarop zij met SFN verder gingen. Ook in zijn verdere ontwikkeling was antisemitisme in woord en daad het handelsmerk. Zo bleken aanhangers van Stormfront verantwoordelijk voor – wederom – de bekladding van een joodse begraafplaats in Oosterhout, eind april 2001.

Ondanks de geringe formele organisatiegraad bleek SFN in 2001 in staat voor Nederlandse begrippen aanzienlijke aantallen aanhangers te mobiliseren. Op een Stormfront-vergadering in Papendrecht, een week voor de bekladding in Oosterhout, waren ongeveer negentig aanwezigen. Zij werden toegesproken door Mordaunt, oud-voorzitter van de verboden CP'86. In augustus dook een groep van ongeveer vijftig aanhangers van SFN op in Rotterdam en een paar weken later in Amsterdam, waar een harde confrontatie met in allerijl opgetrommelde tegenstanders amper kon worden voorkomen. In oktober 2001 doken aanhangers van Stormfront groepsgewijs op in Nijmegen en Den Haag. De totale aanhang van SFN werd in oktober 2001 geschat op ongeveer 150, waardoor SFN qua omvang op gelijk niveau kwam als de NVU (waarmee SFN overigens altijd op vijandige voet heeft gestaan).

³⁷ De naam 'Stormfront' is ontleend aan de gelijknamige Amerikaanse organisatie die zich overigens vrijwel uitsluitend op internet manifesteert.

Stormfront ontwikkelde zich in 2001 en 2002 tot een met name randstedelijk verschijnsel: groepjes in Den Haag, Rotterdam, Leiden en de Drechtsteden. Hun activiteiten vonden dan ook met name in deze regio's plaats. Het ging onder andere om het verspreiden van folders in drukke winkelgebieden, hetgeen enkele keren tot opstootjes leidde. In de nacht na de moord op Pim Fortuyn waren groepjes SFN'ers actief bij relletjes in de Haagse binnenstad. Ook in de week na de moord heeft de politie diverse keren moeten ingrijpen om provocerende acties van SFN te verijdelen. Naast de regionale activiteiten heeft SFN een enkele keer een bijeenkomst of actie ondernomen waarbij sympathisanten uit het hele land kwamen, zoals een folderactie in Amsterdam vlak na 11 september. Na een folderactie, later en ook in Amsterdam werd een van de SFN-leiders ernstig mishandeld door politieke tegenstanders.

SFN heeft opvallend veel vijanden in extreem-rechtse kringen. Een van de aanwijsbare redenen is het druggebruik van een van de leiders en de uitgedragen hoge tolerantie jegens druggebruik. Ook een door SFN-leden veroorzaakte vechtpartij bij een skinhead-concert is hen lang nagedragen. In de loop van 2002 is het steeds stiller geworden rond SFN. Er zou sprake zijn van een splitsing of van een afsplitsing, maar duidelijkheid blijft vooralsnog uit. In zekere zin is dit inherent aan de structuur van deze diffuse formatie: een kleine top en een verspreide aanhang zonder veel samenhang. Een verzwakte top leidt vrijwel meteen tot sterk verminderde mobilisatie, maar hierin zou ook weer op korte termijn verandering kunnen komen. Een en ander neemt niet weg dat de aanhang geschat moet worden op zo'n honderd personen.

Tenslotte passen hier enkele opmerkingen over mevrouw Rost van Tonningen, al kan zij veeleer worden beschouwd als een representante van 'oude' dan van neonazi's. De weduwe van NSB-voorman Meinoud Rost van Tonningen staat bekend vanwege haar onwankelbare geloof in het nationaal-socialisme en geldt als de personificatie van hen die tijdens de oorlog met de Duitse bezetter hebben geheuld. Wanneer zij zich uitspreekt over de Tweede Wereldoorlog, de NSB of over hedendaagse verwante groeperingen, dan trekt dat steevast veel aandacht.³⁸ Rond Rost van Tonningen – geboren in 1914 en woonachtig in België – bevindt zich een kleine, verouderende kring van geestverwanten en vrienden. 'Zo oud als Leni Riefenstahl hoop ik niet te worden,' zei Rost van Tonningen onlangs, verwijzend naar de in 2002 honderd jaar geworden Duitse cineaste. Af en toe verschijnt nog het blaadje *Consortium De Levensboom*, vrijwel geheel in het Duits. Na een vergeefse poging enkele jaren geleden verscheen er in 2002 wederom een website, *Konsortium der Lebensbaum*.³⁹ Rost van Tonningen heeft vooral een symbolische betekenis, zowel in extreem-rechtse kringen als daarbuiten. Die symbolische betekenis vindt haar weerslag in relatief ruime publicitaire aandacht. Anders dan deze aandacht soms doet vermoeden is de kring Rost van Tonningen als extreem-rechtse *politieke* groepering van gering belang.

³⁸ In augustus 1999 verscheen een groot interview met de 'Zwarte Weduwe' in *De Groene Amsterdammer* van 25 augustus 1999.

³⁹ <http://www.derlebensbaum.com/index.php>.

De 'Nationale Beweging'

Zoals eerder werd opgemerkt is het met Voorpost-NL in 2002 verder bergafwaarts gegaan. Twee groepen in de omgeving van Leiden/Bollenstreek en in Eindhoven, die voorheen actief waren binnen de CP'86 en zich vervolgens bij Voorpost aansloten, gingen een eigen weg. Er werden verschillende organisaties en periodieken opgericht. Momenteel – 2002 – functioneert dit geheel min of meer onder de noemer 'Nationale Beweging'. Spilfiguur is een veteraan in extreem-rechtse kring: Tim Mudde.

Op nationaal niveau bestaat het blad 'Vooraan!' en wordt een website onderhouden. De Nationale Beweging heeft met name activiteiten ontplooid op lokaal niveau. Verder zijn er regelmatig bijeenkomsten gehouden. In Leiden en omgeving wordt een blaadje uitgegeven en heeft men maandelijkse ontmoetingsavonden. Verder worden er met grote regelmaat plak- en kladacties uitgevoerd. In Eindhoven zijn de activiteiten geconcentreerd op een gekraakt kazerneterrein. Op dit terrein zijn in december 2000 een aantal gebouwen in gebruik genomen. In deze gebouwen hebben de krakers een vrijruimte weten te creëren voor extreem-rechts in de regio. Voorts zijn er bijeenkomsten en skinhead-concerten georganiseerd. Meestal hebben deze een regionale aanloop, maar soms ook nationaal of internationaal. Vooral skinhead-concerten hebben belangstellenden getrokken. Niet dat alles pais en vree is. Door politieke en persoonlijke conflicten wordt door de kazerne-lui een zwarte lijst gehanteerd waarop persona non grata staan. Verder is er een restrictief toelatingsbeleid gehanteerd: alleen vrienden en bekenden worden binnen gelaten. Voorts zijn er sedert de kazernekraak schermutselingen geweest met politieke tegenstanders, zowel op het kazerneterrein als ook in de stad zelf.

De groep in Eindhoven functioneert onder diverse namen, zoals Nationalistische Studenten Eindhoven (NSE) en Nationalistische Jongeren Brabant. Via NSE zijn er banden met het 'Landelijk Actieplatform voor Nationalistische Studenten' (LANS). LANS is weinig meer dan een optelsom van enkele lokale groepen in met name Rotterdam, Den Haag, Leiden en Eindhoven. Af en toe verschijnen er blaadjes en worden er bijeenkomsten gehouden. Veel heeft het niet om het lijf: kleinschaligheid is troef bij LANS. Belangrijker is de verbinding van de Nationale Beweging met muziek, waarover hieronder meer.

De muziek-scene

In verband met de Nationale Beweging dienen twee Nederlandse bands te worden genoemd. Brigade M – ooit Brigade Mussert geheten – is een band die is gevormd rond Tim Mudde. Naar verluidt dienen de muzikanten over een strafblad te beschikken. De band speelt harde skinhead-rock – de zogenaamde 'Oil' – en is binnen Nederlandse skinhead-kringen erg populair. Brigade M heeft in België, Duitsland en Engeland gespeeld. Voorts is Mudde verantwoordelijk voor het verschijnen voor twee cd's met de titel 'Welkom in Sassem', naar de woonplaats van Mudde. Op deze cd's verschenen diverse Nederlandse en een Duitse band. Een andere Nederlandse band, Standrecht, heeft in korte tijd twee cd's uitgebracht en is goed bekend op en met de Kazerne in Eindhoven.

Meer in z'n algemeenheid lijkt de skinheadcultuur, na een korte opleving eind jaren negentig recent weer op zijn retour. Wel worden er momenteel pogingen ondernomen om een Blood & Honour-netwerk van de grond te krijgen. Een aantal pogingen om een concert te organiseren mislukten, maar recent is er toch een eerste concert georganiseerd in samenwerking met Blood & Honour Vlaanderen. Eerder hield een van de belangrijkste organisatoren van skinhead-concerten, Kaalkop, het voor gezien na een gevecht tussen aanhangers van Stormfront en andere aanwezigen op een concert.

In de gabber-scene is recent de laatste tijd groei waarneembaar. De gabber-scene zakte in de tweede helft van de jaren negentig in elkaar, maar bloeit weer wat op. Binnen de gabber-scene is vanouds een aanhang met extreemrechtse ideeën aanwezig. Ook deze groep lijkt in betekenis toe te nemen. Omdat dit tot overlast op feesten leidde proberen de organisatoren van gabberfeesten hiertegen op te treden. Typerende uiterlijke kenmerken van extreemrechtse gabbers, zoals keltische kruisen, witte veters in zwarte kisten, zijn aanleiding om jongeren te weigeren. Behalve op feesten manifesteren gabbers zich ook af en toe daarbuiten. Met name Stormfront Nederland heeft aantrekkingskracht op gabbers uitgeoefend.

Tenslotte: binnen de Black Metal-subcultuur is een kleine groep actief die zich inlaat met de zogeheten Nationaal-Socialistische Black Metal. Een distributeur hiervan uit Oegstgeest werd afgelopen jaar veroordeeld vanwege het bezit en handel in racistische muziek.

De 'keyboard warriors'

Naast de organisaties is er een aantal virtuele pleisterplaatsen op internet. Er zijn vele extreemrechtse sites en discussiefora te vinden. De twee belangrijkste zijn echter het Nederlandstalige deel van stormfront.org en Polinco. Stormfront is een discussieforum waarin rechts-extremisten van zeer diverse achtergrond bijeenkomen. Het forum wordt echter gedomineerd door neonazi's en (jonge) extremistische gabbers en skinheads. Daartussen zijn ook enkele NNP'ers aan te treffen. De toonzetting en uitingen zijn extremistisch.

Polinco – afgeleid van 'politiek incorrect' – is ontstaan uit een groep extreemrechtse internetters die allerhande webfora onveilig maakten, waarna deze fora door hun 'abuse' gesloten moesten worden. Uiteindelijk stichtte deze groep een eigen forum onder aanvoering van een Amerikaanse van Nederlandse herkomst. Het forum wordt gedomineerd door lieden die zich extreem-rechts, racistisch en antisemitisch plegen te uiten, zij het ietwat gematigder dan op Stormfront. De participanten zijn (naar eigen zeggen) op de LPF en op de NNP georiënteerd. Er is overlapping met Stormfront.

De 'filosofie' van beide webfora houdt in dat men waar het de uitingsvrijheid betreft veel verder zou moeten kunnen gaan dan thans in Nederland het geval is. Begrenzungen van de uitingsvrijheid door racistische belediging en aanzetten tot haat, zoals in ons wettelijk stelsel, worden afgewezen. Eerder ziet men een grens zoals die in de VS geldt, namelijk dat de uitingsvrijheid ophoudt daar waar aanzetten tot geweld begint ('first amendment'). In de praktijk

wordt, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, ook deze grens overschreden. Heel veel uitingen op deze webfora zijn naar onze mening strafwaardig onder Nederlands recht, maar een aantal uitingen zijn dat ook onder Amerikaans recht.

Met name Polinco is de afgelopen (monitor-)periode in omvang toegenomen en kan zich verheugen in relatief veel publicitaire belangstelling. Dit laatste leidde af en toe tot enige matiging. Enkele radicale deelnemers werden van het forum afgegooid en men tracht het aanzetten tot geweld tegen te gaan, met wisselend succes. De inzet van ordemaatregelen is overigens tamelijk willekeurig en arbitrair te noemen. Deelnemers die al langere tijd op Polinco actief waren en het goed konden vinden met de moderators ondervonden aanzienlijk minder tegenwerking dan impopulaire posters. En wie zich tegen de moderator keert of 'stookt' tegen de administrator kan rekenen op een drastische beperking van zijn uitingsvrijheden.

Het belang van de webfora moet overigens ook weer niet overdreven worden. De deelnemers schreeuwen er vaak maar wat op los en lijken zichzelf erg serieus te nemen. Zij uiten zich krachtig, in de overtuiging of waan door anonimiteit te worden beschermd. Wie de dynamiek op de webfora een tijdje volgt kan zien dat aan de lopende band allerlei wilde plannen worden beraamd en initiatieven worden ontplooid. Heel veel van deze plannen komen niet verder dan de toetsenborden van de deelnemers. Het zijn, anders gezegd, in de eerste plaats keyboard warriors.

3.3 Aanhang in getallen: leden en actieve kern

Het met zekerheid doen van uitspraken over de aanhang van extreem-rechtse groeperingen is niet eenvoudig. Wat moet precies onder 'aanhang' worden verstaan? Gaat het om de aanhang bij reële verkiezingen, of bij eventuele verkiezingen zoals naar voren komt in peilingen naar politieke voorkeur? Moeten we de aanhang nog ruimer afbakenen: personen die elementen van de ideeënwereld van extreem-rechtse partijen onderschrijven? Of juist veel smaller: de leden en de actieve leden? Gaat het om betalende leden of om groeellijsten van personen die op de een of andere manier zijn betrokken? Kortom, afbakeningsproblemen.

Hier beperken wij ons tot de binnenste schil: de leden en de actieve kern. Maar daarmee zijn de problemen nog niet opgelost. Extreem-rechtse groeperingen zijn er, zoals we in het voorgaande hebben gezien, in soorten en maten. Aan de ene kant groeperingen met een (betalend) ledencorps en aan de andere kant groeperingen met een diffuse aanhang en meelopers. Het zicht wordt voorts belemmerd doordat we niet te maken hebben met transparante verenigingen die keurige jaarverslagen uitbrengen, maar met veelal half ondergrondse groepen waarvan de leiders als regel niet bereid zijn betrouwbare informatie omtrent hun ledental te verschaffen. Sterker nog, het komt voor dat die leiders opzettelijk onjuiste informatie geven, bijvoorbeeld om tegenstanders of de concurrentie zand in de ogen te strooien.

Aan de statistische gegevens die hieronder volgen dient men dan ook beslist geen absolute waarde toe te kennen. Zij zijn niet gebaseerd op een kijkje in de computers met databestanden, de kaartenbakken en adressenboekjes, maar veeleer op *beredeneerde schattingen* die mede berusten op gedachtewisselingen met andere waarnemers, waaronder de AIVD (de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, voorheen BVD). Er kan onderscheid worden gemaakt in drie categorieën: politieke partijen, extreem-rechtse organisaties en neonazigroepen. Van de aanhang van deze drie categorieën is een schatting gemaakt in oktober 2002.

Tabel 3.2 Ledental en actieve kern van extreem-rechtse groeperingen in Nederland, oktober 2002

Groeperingen	Aantal leden/ aanhangers	Actieve kern
Politieke partijen NNP	300	20 à 25
Extreem-rechtse organisaties ('Nationale Beweging') LANS/NSE/ etc	100	10 à 20
Neonazi-groepen cluster ANS/NVU/FAP Stormfront Nederland	150 100	15 à 20 10 à 20 tezamen 25 à 40
Totaal	Ongeveer 650	55 à 125

In de vorige monitorrapportage vermeldden wij dat het totaal aantal activisten per saldo ongeveer gelijk was gebleven. Dat kunnen wij in deze rapportage herhalen: het gaat om ongeveer 650 personen. Terwijl de aanhang van de politieke partijen ietwat geslonken was (vierde rapportage), nemen wij nu (vijfde rapportage) een lichte groei waar. De Nieuwe Nationale Partij had medio oktober 2002 ongeveer 300 leden.

De groei van de neonazigroepen waarover wij in de vierde rapportage berichtten heeft niet doorgezet. Integendeel, door problemen in zowel de NVU als in Stormfront Nederland zien we een licht teruggang, met name waar het gaat om de actieve kern. In de vierde rapportage, eind 2001, zagen wij binnen het stabiele totaal aantal aanhangers een belangrijke wijziging, namelijk verharding. Thans, in de vijfde rapportage, zien we het omgekeerde: een relatieve matiging.

3.4 Slotopmerkingen

Als wij het Nederlandse extreem-rechtse toneel van het laatste jaar in ogen-schouw nemen, dan zijn er enkele in het oog springende ontwikkelingen. Enkele politieke partijen zijn geheel buiten beeld geraakt: de Centrumdemo-

craten en het Nederlands Blok. De Nieuwe Nationale Partij (NNP) ging het meer voor de wind en toonde zelfs vederlicht electoraal herstel: twee zetels in een Rotterdamse deelraadsgemeente. Van een electoraal herstel op landelijk niveau (een terugkeer in de Tweede Kamer) was geen sprake. Voor het eerst sinds vijftig jaar was er bij Kamerverkiezingen (2002) geen deelname van een racistische, extreem-rechtse politieke partij. De NNP kan dus voorlopig beslist niet worden beschouwd als een opvolger van de Centrumdemocraten medio jaren negentig. De NNP wil deelnemen aan de Kamerverkiezingen van 2003. Bij afronding van onze rapportage was het niet duidelijk of de NNP aan de formele vereisten voor verkiezingsdeelname heeft kunnen voldoen. Voor zover thans te overzien lijkt de kans op een Kamerzetel voor de NNP zeer gering.

De neonazigroepen NVU en Stormfront Nederland hebben dit jaar te kampen met interne strubbelingen en zijn instabiel te noemen. Bij de NVU hangt dit samen met de relatief gematigde koers, de 'consensuspolitiek', waardoor de eenheid binnen de NVU onder grote druk is komen te staan. Dit neemt niet weg dat er vanuit het perspectief van de NVU wapenfeiten zijn te noemen: tot twee maal toe werd een openbare manifestatie die door de burgemeester was verboden op last van de bestuursrechter toegestaan. De kansen voor extreem-rechtse groeperingen om in de nabije toekomst openbare manifestaties te beleggen zijn hierdoor aanzienlijk vergroot. Deze ontwikkeling is uit oogpunt van een correcte wetstoepassing weliswaar positief, maar stellig in strijd met het rechtsgevoel van velen.

Het van de NVU afgesplitste en rivaliserende Stormfront Nederland is in 2001 als een paddestoel uit de grond gerezen en deed zich kennen als platform van gewelddadigheden en antisemitisme. In de loop van 2002 raakte SFN evenwel in de versukkeling, door confrontaties met de politie, met politieke tegenstanders en door ontbrekende coördinatie en leiderschap.

Onder de noemer Nationale Beweging schaart zich een scala aan extreem-rechtse groepjes die zich met name lokaal manifesteren, niet alleen direct via de politiek, maar ook indirect via jeugdsubculturen. Spilfiguur is Mudde, oud-bestuurder van de verboden CP'86.

Extreem-rechtse, racistische uitingen via internet zijn legio en divers. Een fenomeen dat in de afgelopen periode in betekenis toenam zijn de extreem-rechtse 'keyboard warriors', extreem-rechtse activisten die zich in schijnbare dan wel werkelijke anonimiteit zeer radicaal uiten via (met name) de webfora Stormfront – niet te verwarren met SFN – en Polinco.

In getalsmatig opzicht zien we zowel continuïteit als verandering. Continuïteit, omdat naar schatting het totaal aantal leden van extreem-rechtse formaties gelijk is gebleven (ongeveer 650 personen). Verandering, als we kijken naar de samenstelling. Het aantal activisten in de neonazisfeer werd kleiner, terwijl de aanhang van de Nieuwe Nationale Partij is toegenomen.

4 Het extreem-rechtse en racistische gehalte van LPF/Leefbaar-stroming

In velerlei opzicht vormen Pim Fortuyn en zijn aanhangers een buitengewoon fenomeen in onze moderne politieke geschiedenis. Nooit eerder nam een debuterende politieke stroming in zo'n korte tijd – enkele maanden – een dergelijke omvang aan: 30 Kamerzetels in opiniepeilingen en 26 werkelijk behaalde Kamerzetels bij parlementsverkiezingen. Niet eerder was er een zo razendsnelle opkomst van een nieuw politicus, die mogelijk zelfs premier zou zijn geworden als hij niet op 6 mei 2002 om het leven was gebracht. Politieke moord is een buitengewoon zeldzaam verschijnsel in Nederland. Na de verkiezingen van 15 mei 2002 debuteerden de (politieke) erfenamen van Fortuyn prominent in de Tweede Kamer en de LPF nam deel aan de in juli 2002 totstandgekomen regeringscoalitie. Maar de neergang van deze politieke stroming – het kabinet meesleurend – verliep al bijna even stormachtig en snel als de opkomst. Eind oktober 2002 was het kabinet demissionair, de LPF versplinterd en een groot deel van de verkiezingsaanhang van de LPF/Leefbaar-stroming verdwenen. *Last but not least*: zowel opkomst als neergang waren mediagebeurtenissen zonder weerga.

Fortuyn en zijn aanhangers – hieronder veelal aangeduid met 'de LPF/Leefbaar-stroming' zijn veelvuldig in verband gebracht met 'rechts-extremisme', 'racisme' en 'fascisme'. Vaak hebben zij – Fortuyn zelf, zijn medestanders en zijn nabestaanden – zich fel tegen deze kwalificaties verzet. 'Onze Pim was geen rechts-extremist,' sprak Fortuyns broer Simon tijdens de uitvaartmis voor de vermoorde politicus. Elke keer dat Fortuyn als rechts-extremist werd betiteld, 'draaide mijn maag om,' zei zijn broer. 'Het was jouw achilleshiel en ook die van ons. Wie kan beter beoordelen hoe jij was, dan je naaste familie.'¹ Wat onverlet laat dat er ook binnen de stroming zelf controverses zijn geweest, met name over 'racisme'. Men kan daarbij denken aan Fortuyns uitlatingen over allochtonen in *de Volkskrant* van 9 februari 2002. Die uitlatingen gingen het bestuur van Leefbaar Nederland veel te ver, hetgeen leidde tot een breuk met Fortuyn en tot de oprichting van de Lijst Pim Fortuyn.² Beweringen als zouden met name Fortuyn en de LPF met extreem-rechts en racisme in verband te brengen zijn zwollen aan in het voorjaar van 2002. Met de verkiezingen in aantocht kregen deze beweringen veelal een sterk morele lading en werden door Fortuyn en de LPF als aantijgingen gezien – 'demonisering' – waartegen verzet geboden was. Door en na Fortuyns gewelddadige dood kreeg het verzet tegen de 'demonisering' een krachtige impuls. Er werd zelfs aangifte gedaan tegen hen die werden gezien als hoofdschuldigen aan de 'demonisering'.

¹ Geciteerd in het *Rotterdams Dagblad* van 11 mei 2002.

² Zie ook het *Volkskrant Magazine* van 26 oktober 2002, nummer 160: 'het fatale interview, terug naar Pim Fortuyn'.

Vragen naar het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming zijn ons inziens maatschappelijk en wetenschappelijk relevant. Zij verdienen derhalve aandacht in het wetenschappelijk onderzoeksproject *Monitor racisme en extreem-rechts* en zullen in dit hoofdstuk worden belicht. Alvorens op de vraagstelling in te gaan en deze nader uit te werken zal bij wijze van introductie beknopt worden ingegaan op de korte geschiedenis van de LPF/Leefbaar-stroming.³

4.1 De LPF/Leefbaar-stroming in vogelvlucht

Leefbaar Nederland (LN) – opgericht in maart 1999 – is voortgekomen uit het succes dat enkele lokale Leefbaar-partijen hadden, met name Leefbaar Hilversum en Leefbaar Utrecht. LN was geen bundeling van deze en andere lokale Leefbaar-partijen, maar wel van gezichtsbepalende personen en ideeën uit deze kringen. Het doel van de Politieke Vereniging Leefbaar Nederland, zoals geformuleerd in de statuten:⁴

het creëren van optimale leefomstandigheden voor de inwoners van Nederland; de burgers van Nederland optimaal de kans te bieden een bijdrage te leveren aan de politieke en maatschappelijke besluitvormingen.

De oprichters: Jan Nagel ('hoofd'), Tonny Luiting ('dichter/journalist'), Broos Schnetz ('ondernemer'), Henk Westbroek ('zanger/componist'), Willem van Kooten ('koopman').⁵

Nagel werd voorzitter. Leefbaar Nederland zag zichzelf als 'een vernieuwingspartij' die het tanende vertrouwen in de politiek moet herstellen door 'bestorming van het arrogante Paarse bastion'. Wie aan deze bestorming leiding zou moeten geven bleef onduidelijk tot Pim Fortuyn zich in augustus 2001 opwierp als kandidaat-lijsttrekker van LN. In de jaren negentig had Fortuyn de aandacht getrokken met zijn eigenzinnige columns in het weekblad *Elsevier*, die naarmate de tijd verstreek een steeds scherpere, conservatievere lading kregen. Zijn boek *Tegen de islamisering van de Nederlandse cultuur* veroorzaakte opschudding en werd gezien als een van de eerste pogingen om rechts georiënteerde visies op de integratie van buitenlanders bespreekbaar te maken en ingang te doen vinden. Voorts bekritiseerde hij de paarse kabinetten die hij wanbeleid, arrogantie en regentesk gedrag verweet. Voor augustus 2001 was hij in politiek opzicht weliswaar zeer ambitieus – hij wilde premier van Nederland worden – maar dolend. In de PvdA kon hij zijn draai niet vinden, aansluiting bij de VVD en het CDA lukte evenmin. Waar Pim Fortuyn verscheen, daar kwam ruzie, zo gold het.

Hoewel de politieke boodschap van Fortuyn beslist veelzijdig kan worden genoemd waren het zijn opvattingen over migratie, allochtonen en de islam die de meeste aandacht trokken. De door Fortuyn bepleitte rem op de binnen-

³ De dataverzameling is afgesloten op 1 november 2002.

⁴ <http://www.leefbaar.nl/public/documenten/statuten.doc>.

⁵ <http://www.leefbaar.nl/public/documenten/statuten.doc>.

komst van asielzoekers belandde in het conceptprogramma van LN en een aantal prikkelende publicaties van zijn hand werd op de website van LN geplaatst. Fortuyn sprak zich uit, voor en na 11 september 2001, voor een 'koude oorlog tegen de islam':

Het is met Salam Rushdi (sic) begonnen die door Konijntje (sic) werd getroffen met een fatwa, een doodvonnis, omdat deze een hem onwelgevallig boek had geschreven over de islam, en het is, voor zover wij weten, geëindigd met vliegtuigen die zich boren in het WTC te New York en het Pentagon te Washington. Waar het nu op aankomt is dit klip en klaar te onderkennen en de koude oorlog, dus niet de hete oorlog, te verklaren aan de islam als een onze cultuur en samenlevingen vijandige ideologie.⁶

Met deze profilering plaatste Fortuyn zich in het middelpunt van de publieke en politieke belangstelling. En de reacties waren fel, zoals die van D66 minister Van Boxtel: 'Hij is volstrekt onverantwoord bezig. Misschien is Levensgevaarlijk Nederland een betere naam voor zijn partij.'⁷ Fortuyns profilering leidde echter ook tot een zekere spanning met LN, waarbinnen men moeite had met Fortuyns vergaande uitlatingen. Een en ander werd duidelijk bij de presentatie van de kandidaat lijsttrekker, in oktober 2001, bij gelegenheid waarvan Fortuyn verklaarde: 'Ik zal niet zeggen dat Nederland vol is, maar wel behoorlijk druk. In mijn ogen zelfs een beetje te druk.'⁸

Op het congres van Leefbaar Nederland op 25 november 2001 in het Hilversumse theater Gooiland werd Fortuyn officieel aangewezen als lijsttrekker ('at your service'). Voorzitter Nagel gaf aan dat aan zijn kandidatuur de nodige risico's kleefden.

We gaan nog malle, gekke dingen meemaken, maar dat hoort erbij. We doen dat met open ogen. Als dat niet gebeurt zijn we teleurgesteld in Pim.⁹

Tijdens het congres bleek overigens het bepleitte asielzoekerquotum niet haalbaar: het werd geschrapt uit het concept-verkiezingsprogramma.

LN met Fortuyn aan het hoofd steeg in de opiniepeilingen. Begin 2002 leek duidelijk dat Nederland te maken zou krijgen met een politiek debuut van een omvang die zonder precedent was: vijftien, achttien, meer dan twintig Kamerzetels ineens, wie zou het zeggen? Het was mogelijk. De campagne was een uitgesproken mediacampagne: Fortuyn had soms vier televisieoptredens op een avond. Op 3 februari zei Fortuyn voor de camera van de NOS:

Christelijke inwoners in Nederland, zoals op de Veluwe, hebben moreel meer rechten dan islamitische nieuwkomers, omdat christenen al eeuwenlang hebben bijgedragen aan de opbouw van ons land.¹⁰

⁶ De dreiging van de islam Pim Fortuyn, Rotterdam, 19 september 2001 <http://www.fortuyndiscussie.nl/Yabbse/index.php?board=55;action=display;threadid=6908>.

⁷ Geciteerd in *Rotterdams Dagblad*, 22 september 2001.

⁸ ANP, 23 oktober 2001.

⁹ Citaat ontleend aan *Trouw*, 7 mei 2002.

¹⁰ 3-2-2002 – NOS, geciteerd op <http://www.pim-fortuyn.nl/>.

Met de groei van Fortuyns politieke aanhang nam de felheid van de reacties toe. Hij werd vergeleken met Mussolini, onder andere door columnist Jan Blokker¹¹ en door de voorzitter van de VVD, Eenhoorn, die zich tijdens een VVD-bijeenkomst liet ontvallen:

Een van de typen die hij [psycholoog Kets de Vries, JvD/PR] beschrijft is het type-Mussolini. Mij viel op dat die omschrijving precies past op de leider van Leefbaar Nederland. De ijdele leider die precies zegt wat mensen willen horen. En je ziet altijd dat mensen kritiekloos zo'n leider volgen.¹²

De spanning tussen lijsttrekker Fortuyn en zijn partij LN liep op na het reeds genoemde interview met *de Volkskrant* (9 februari 2002) en het kwam tot een crisis tussen hem en het partijbestuur. Het interview veroorzaakte opschudding, in de media en in de politiek, en het bracht enkele lijsttrekkers van andere politieke partijen – op partijbijeenkomsten op 9 februari – tot scherpe, afwijzende commentaren.

Melkert (PvdA):

Fortuyn maakt de weg vrij voor een ongeremde discriminatie. Voor een heel andere samenleving, waarin mensen tegen elkaar worden opgezet. (...). Hij gaat een grens over die je niet mag passeren. (...) Nederland, word wakker!

Rosenmöller (GroenLinks):

Dit is niet gewoon rechts, dit is extreem-rechts. Leefbaar Nederland, breek met deze charlatan, die jullie partij heeft gekaapt voor zijn eigen agenda.

Dijkstal (VVD):

Ik ben ongelooflijk geschrokken van de woorden van Fortuyn. Het lijkt op een combinatie van Janmaat en Dewinter die zich keert tegen het verbod op discriminatie.

De Graaf (D66):

Hier vlakbij, op loopafstand, staat het Achterhuis. Waar Anne Frank 60 jaar geleden, ondergedoken in erbarmelijke omstandigheden in haar dagboek schreef 'Ik hoop maar een ding: dat deze haat van voorbijgaande aard zal zijn. Dat de Nederlanders toch zullen laten zien wie zij zijn. Dat zij nu niet en nooit niet wankelen in hun rechtsgevoel. Want dit is onrechtvaardig!' Vanochtend, in een kranteninterview, heeft Pim Fortuyn dan eindelijk zijn masker afgeworpen. Nu is volstrekt duidelijk wat hij wil. Een land waar mensen met een bepaald geloof, een zekere cultuur, een andere achtergrond gediscrimineerd mogen worden. Hij wil daartoe artikel 1 van onze grondwet schrappen. Het fundament van onze rechtstaat. Dat de integriteit van iedereen beschermt. Dat wil de lijsttrekker van Leefbaar Nederland afschaffen. Hij weet wat hij wil, wij weten nu waar wij tegen strijden.

Crisis in Leefbaar Nederland, de lijmpogingen mislukten en de breuk was definitief. Bekend geworden zijn de beelden van Fortuyn die na afloop in zijn auto stapte en door het nog open portierraampje riep dat het volk hem zou kiezen tot minister-president. Kort na de scheuring werd in *no time* en met hulp van enkele ondernemers de Lijst Pim Fortuyn (LPF) uit de grond gestampt. Er

¹¹ *de Volkskrant*, 30 januari 2002.

¹² Geciteerd door *Algemeen Dagblad*, 7 februari 2002.

moesten allerlei problemen worden opgelost, zoals het in allerijl verzamelen van benodigde ondersteuningsverklaringen voor de op een laat tijdstip gewijzigde kandidatenlijst.

Op 20 februari werd uit een NIPO-peiling duidelijk dat het de LPF was die in electoraal opzicht aan het langste eind ging trekken: de LPF zou zestien zetels, terwijl Leefbaar Nederland negen zetels zou krijgen. Een week later meldde NIPO dat de LPF op 20 zetels stond en zijn winst grotendeels weghaalde bij LN, dat langzaam maar zeker wegzakte.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002 behaalde Leefbaar Rotterdam met Fortuyn aan het hoofd een monsterscore: ruim 34% van de stemmen, zeventien zetels in de gemeenteraad. Volgens peilingen zou dit resultaat vergelijkbaar zijn met een debuut in de Tweede Kamer met achttien zetels. De politieke aardschok was voelbaar in het zo bekend geworden lijsttrekkersdebat die avond: een uitgelaten Fortuyn tegenover een ijzige PvdA-leider Melkert.

Het politieke programma van de LPF werd op 15 maart gepresenteerd in de vorm van het door Fortuyn geschreven boek *De puinhopen van acht jaar paars*. Het was de bijeenkomst met het taartincident. De daders, zich noemende 'Biologische Bakkers Brigade', verklaarden in een persbericht:

Fortuyn zet aan tot racistische hetze met uitspraken als 'Nederland is vol' en 'De islam is een achterlijke cultuur'. (...) De opkomst van de extreem-rechtse lijst Fortuyn is vergelijkbaar met Haiders FPÖ en Dewinters Vlaams Blok.

Alle beschuldigingen, als zou hij iets met extreem-rechts van doen hebben, werden door Fortuyn krachtig van de hand gewezen. 'Er is in dit land iets heel opmerkelijks aan de hand,' schreef hij eind maart.

Sedert ik het politieke toneel heb betreden, schijnt er in ons land sprake te zijn van de wederopstanding van extreem rechts. Zelf heb ik daarvan niets gemerkt, maar menig politicus en persmusket van de gevestigde orde kennelijk wel. Ik doe niet veel meer dan de problemen van dit land benoemen en analyseren in heldere taal die eenieder kan begrijpen en ik draag tal van oplossingen aan voor de door mij gesignaleerde problemen. Ik baseer mij daarbij steeds op de feiten, voor zover die althans voorhanden zijn.¹³

De puinhopen van acht jaar paars werd een bestseller: in korte tijd werden meer dan 100.000 exemplaren verkocht. In de opiniepeilingen deed de LPF het steeds beter en raakte met name de VVD in de knel. Het politieke offensief, of zo men wil defensief, van de VVD ging gepaard met pittige kwalificaties van tegenstander Fortuyn. Minister Zalm (VVD) noemde hem 'gevaarlijk' terwijl oud VVD-voorman Bolkestein op 1 mei sprak van 'een pleefiguur'. Bolkestein: 'Ziet u hem staan naast Schröder, Chirac en Blair? Als dat zich werkelijk zou voordoen – en God verhoede dat – dan slaat Nederland een pleefiguur in Europa.'

¹³ Extreem-links, Pim Fortuyn, 26-3-2002, geciteerd op <http://www.pim-fortuyn.nl/>.

Op maandag 6 mei 2002 valt in een hoofdredactioneel commentaar van *NRC Handelsblad* het volgende te lezen:

Staat straks Fortuyn als premier met een krans op de Dam, de man die de islam 'achterlijk' vindt en mensen uit Marokko en Turkije niet behoren tot 'de moderniteit'? (...) Het is de trots van Nederland dat we hier juist niet de ene cultuur beter vinden dan de andere. Dat we hier mensen gelijk behandelen in een open samenleving. Dat we ons hier de xenofoben en racisten van het lijf wensen te houden. Het is een grote schande dat we zestig jaar na dato een politicus in ons midden daaraan moeten herinneren.

Het is mogelijk dat Fortuyn zelf dit niet meer heeft gelezen, want op diezelfde dag werd hij op het mediapark te Hilversum doodgeschoten. Verbijstering en verslagenheid alom. Ook onrust en woede, waarop in hoofdstuk 2 reeds werd ingegaan. Er werd besloten dat de Kamerverkiezingen van 15 zouden doorgaan, maar dat de verkiezingscampagnes zouden worden stilgelegd. Vanuit het leiderschapsvacuüm bij de LPF trad kandidaat-Kamerlid Mat Herben naar voren als de voorlopige politiek leider van de LPF.

Op 13 mei schokt LPF-voorzitter Langendam andere politieke partijen door te zeggen dat PvdA en GroenLinks een sfeer hebben geschapen waarin Pim Fortuyn kon worden vermoord. 'De kogels kwamen van links,' meende Langendam. Op dezelfde dag kwam de eerste NIPO-peiling na de moord in de openbaarheid: 28 zetels voor de LPF. Op 14 mei ontving het Openbaar Ministerie van de advocaten Spong en Hammerstein de aangifte tegen journalisten en politici wegens haatzaaien tegen Fortuyn.

Bij de Kamerverkiezingen van 15 mei behaalde de LPF 17% van de stemmen, ofwel 26 zetels. Hoe men het ook wendt of keert: een politieke aardverschuiving zonder precedent in de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Een debuut van niets naar 26, terwijl ook oppositiepartij CDA een grote overwinning behaalde (van 29 naar 43 zetels). De regeringspartijen van Paars II leden zwaar verlies: de PvdA kelderde van 45 naar 23 zetels, de VVD ging van 38 naar 24 en D66 halveerde van 14 naar 7 zetels. Leefbaar Nederland behaalde twee zetels. Gelet op 'de wil van de kiezer' lag regeringsdeelname van de LPF voor de hand. Na een redelijk snelle formatie trad op 22 juli het kabinet Balkenende aan. In de achterban van de LPF was overigens sprake van onvrede over het door de LPF bereikte onderhandelingsresultaat.¹⁴ Tijdens de formatie had LPF-onderhandelaar Herben een kogelbrief ontvangen van iemand die zich LPF-aanhanger noemde en die zich buitengewoon had opgewonden over het 'generaal pardon' voor asielzoekers dat door Herben zou zijn bepleit.¹⁵

In de periode van juli tot half oktober 2002 openbaarden zich in LPF-gelederen steeds groter en talrijker wordende problemen. Deze vormden de hoeksteen van de val van de nieuwe regering, van versplintering van de LPF/Leefbaar-stroming en het wegvallen van een groot deel van de verkiezingsaanhang. Hieronder volgt een beknopte beschrijving van deze periode.

¹⁴ NIPO, het marktonderzoekinstituut, 19 juli 2002, www.nipo.nl.

¹⁵ *NRC Handelsblad*, 29 mei 2002.

Sedert het wegvallen van Pim Fortuyn was er in de LPF-gelederen een permanente strijd om de macht, zowel op bestuurlijk niveau als in de fractie. Eind mei ontstond er opschudding over tegenstrijdige uitspraken van LPF'ers over een eventueel generaal pardon voor alle illegalen in Nederland. Begin juli, na wekenlang geruzie leek de bestuurscrisis in de LPF bezworen. Kort daarna raakte de kabinetsformatie in het slop nadat LPF-fractievoorzitter Herben enkele malen door zijn eigen fractie was teruggefloten uit onvrede over de verdeling van de posten in het kabinet.

Op 22 juli, enkele uren na het aantreden van het nieuwe kabinet, trad LPF-staatssecretaris Bijlhout af na gejak over haar verleden in de volksmilitie van de voormalige Surinaamse legerleider Desi Bouterse. Twee dagen later wilde LPF-minister Bomhoff af van een van zijn topambtenaren; VVD-minister Remkes (Binnenlandse Zaken) zag echter geen reden voor ontslag. Voorlichter Scheffers van de LPF-fractie werd op 31 juli op non-actief gesteld nadat ze per e-mail aan Bomhoff gevraagd had zijn invloed aan te wenden om een persoonlijk belang van haar te behartigen. Begin augustus tartte LPF-minister Heinsbroek (Economische Zaken) de overeenkomsten van het nog zeer verse regeerakkoord door te pleiten voor meer lastenverlichting.

Een paar dagen later kondigde Herben, na hevige kritiek, zijn terugtreden als fractievoorzitter aan. Een paar weken later schorste de LPF het lid Boiten wegens diens nauwe betrokkenheid – in de jaren tachtig – bij de extreem-rechtse Centruumpartij. Kort daarop dient een nieuw incident zich aan: irritatie en verbazing in de Tweede Kamer over 'proefballonnetjes' van LPF-minister Nawijn (Vreemdelingenbeleid en Integratie). Nawijn werd door de premier *himself* terechtgewezen. 12 september: tot ongenoegen van collega-ministers hekelde LPF-minister Heinsbroek de macht van het ministerie van Financiën en stelde hij opnieuw de strakke begrotingsregels van het kabinet ter discussie. Op 17 september moest de premier weer corrigerend ingrijpen, dit keer vanwege een pleidooi van LPF-minister De Boer (Verkeer) om snelheidsovertredingen tot tien kilometer toe te staan.

Twee dagen later uitten de fracties van CDA en VVD hun ongenoegen over het blunderende optreden van LPF-fractievoorzitter Harry Wijnschenk tijdens de algemene politieke beschouwingen. Ook binnen de LPF-fractie leidde de positie van Wijnschenk tot spanningen. De oppositie tegen Wijnschenk en tegen de machtsverhoudingen binnen de fractie werd aangevoerd door Winny de Jong. De gemoederen raakten zo verhit dat betrokken zich onparlementair uitten ('fuck you'). Er werd zelfs geweld gebruikt: een LPF-kamerlid sloeg een persfotograaf en vernielde diens apparatuur. Geweld in het Nederlandse parlement is een zeldzaam verschijnsel: begin jaren dertig hadden de NSB'ers Rost van Tonningen en Woudenberg de handen los zitten en in de jaren zestig zijn senatoren van de Boerenpartij en VVD eens met elkaar op de vuist gegaan.

Op 1 oktober werden de LPF-kamerleden De Jong en Eberhard uit de LPF-fractie gezet. Zij gingen als zelfstandige fractie verder. Enkele anderen bleven ontevreden maar besloten zich gedeisd te houden. Een nieuw schandaal diende zich aan. Justitie onderzocht of LPF-kamerlid De Graaf geld had betaald

voor zijn zetel; naar verluidt zou hij Fortuyn 25 duizend euro hebben gegeven om in de Tweede Kamer te komen.

Inmiddels hadden de conflicten in de LPF zich uitgebreid en waren de ministers Heinsbroek en Bomhoff tegenover elkaar komen te staan. Op 16 oktober namen beide LPF-ministers ontslag en stond Wijnschenk het fractievoorzitterschap af aan Herben. Coalitiegenoot VVD zegde bij monde van Zalm het vertrouwen op en het kabinet Balkenende viel.

De Fortuyn/Leefbaar-stroming viel ten prooi aan versplintering. Naast de LPF en Leefbaar Nederland dienden zich vier nieuwe politieke groeperingen aan: Lijst Nieuwe Politiek (Heinsbroek), Nieuw Nederland (Nagel), De Conservatieven.nl (De Jong) en de Alliantie voor Vernieuwing en Democratie (Van der Krieke).

De kiezer heeft het drama van juli tot oktober met lede ogen aangezien en strafte de LPF – en later ook Leefbaar Nederland – genadeloos af. De electorale val wordt vrijwel gelijk met de formatiebesprekingen ingezet. Op 3 juli is de LPF aanhang gedaald van 26 naar 18 zetels (LN blijft op 2).¹⁶ Op 26 september blijkt de LPF gezakt naar veertien zetels en heeft LN een van de twee verloren.¹⁷ Als het kabinet valt heeft de LPF er nog maar vier over.¹⁸ Volgens een peiling van Interview-NSS zou de LPF er op 26 oktober nog maar twee overhouden, terwijl LN er sedert de kabinetscrisis geen enkele meer krijgt.¹⁹ Rond 1 november leek de LPF weer ietwat op te krabbelen naar vier zetels.²⁰

4.2 Definiëring en uitwerking vraagstelling

Het verhaal gaat dat aan studenten in de medicijnen eind jaren veertig tijdens een mondeling tentamen gevraagd werd de navel te definiëren. Zij moesten dan antwoorden: ‘de navel is de versiering van het overigens zo eentonige buikvlak’. Alleen dit werd goedgekeurd als het juiste antwoord en wie iets anders zei was gezakt. Het goede antwoord? Nee, maar het is niet eenvoudig om deze definitie op basis van *gangbare definitieregels* onderuit te halen.²¹ De definitie van de navel kan moeiteloos door een aantal van dergelijke regels worden geloodst. Beruchte fouten, zoals de tautologie en de cirkelredenering, worden niet gemaakt. De definitie is niet vaag en voldoet zelfs aan deugden als helderheid, beknoptheid en aanschouwelijkheid. Zij valt pas door de mand bij toetsing aan het vereiste dat zij moet voldoen aan een aantal noodzakelijke en essentiële kenmerken.

¹⁶ 3 juli 2002, 2Vandaag/Nipo het marktinstituut.

¹⁷ 26 september, 2Vandaag/Nipo het marktinstituut.

¹⁸ 16 oktober, 2Vandaag/Nipo het marktinstituut.

¹⁹ 26 oktober, politieke barometer, Interview-NSS.

²⁰ 1 november, politieke barometer, Interview-NSS.

²¹ Zie voor dergelijke regels bijvoorbeeld Kruijer, 1973: 74-75.

Deze laatste eis vormt de kern van de decennialang durende discussies over de vraag wat moet worden verstaan onder verschijnselen die worden aangeduid met uiteenlopende benamingen als: extreem-rechts, rechts-extremisme, rechts-radicalisme, (neo-)fascisme, (neo-)nazisme, uiterst rechts en politiek racisme. Eigenlijk is het niet de regel zelf die de kern vormt maar de schier onuitputtelijke hoeveelheid mogelijke toepassingen ervan. Vele auteurs hebben getracht deze 'kern' te signaleren en in woorden te vangen.²² De vraag 'wat is fascisme?', komt neer op 'wat is het wezenlijke van fascisme'? Die vraag heeft, aldus de historicus Von der Dunk in 1975, nog niemand aan de hand van een objectief, voor een ieder dwingend criterium kunnen aanwijzen.²³ Thans, ruim 25 jaar later heeft deze vaststelling van Von der Dunk nog niets aan actualiteit ingeboet.

Het onvermogen om afdoende uit te maken wat essentieel is in het verschijnsel 'extreem-rechts' is zo hardnekkig en wijd verbreid dat men haast geneigd zou zijn dit onvermogen op zichzelf als een essentieel kenmerk te beschouwen. De stelling dat extreem-rechts een verschijnsel is dat zich niet in z'n algemeenheid laat definiëren, is goed verdedigbaar. Trouwens, zij wordt maar al te vaak in praktijk gebracht: in heel veel publicaties over (naoorlogs) extreem-rechts – misschien wel de meeste – wordt er helemaal niet gedefinieerd. Is dat zo erg? Er bestaan veel lezenswaardige boeken over extreem-rechts waarbij dit naar onze mening niet het geval is. Zeker wanneer zij voornamelijk over één groepering gaan is er weinig aan de hand.²⁴

Een veel voorkomend probleem bij de afbakening, namelijk de vraag welke organisatie wel en welke niet als extreem-rechts, (neo-)nazistisch, (neo-)fascistisch, moet worden bestempeld, doet zich in dergelijke gevallen niet voor. De auteurs vallen gewoon met de deur in huis. Deze aanpak kan men ook aantreffen in bundels waarin door diverse auteurs over extreem-rechts wordt geschreven, al dan niet in verschillende landen. Meestal treft men geen spoor van pogingen tot definiëring aan en dat is begrijpelijk, want wie zijn plan om een bundel uit te brengen laat afhangen van consensus onder pakweg tien auteurs over definitiekwesties, kan beter meteen ophouden.

Soms neemt de redacteur van zo'n bundel deze taak op zijn schouders. Een voorbeeld is de bekende door Hainsworth geredigeerde bundel *The Extreme Right in Europe and the USA* (1992). In zijn introductie gaat Hainsworth uitvoerig in op de problemen die rijzen bij pogingen om het verschijnsel 'extreem-rechts' te definiëren. Dit deel van zijn betoog is boeiend en overtuigend. Vervolgens schrikt hij terug voor de meest voor de hand liggende consequentie, namelijk dat er kennelijk geen *algemeen geldende definitie* voor dit verschijnsel valt te formuleren. Hainsworth doet desondanks een poging en betoogt dat hedendaags extreem-rechts vooral drijft op de issues 'immigratie', 'nationalisme', 'nationaal-populisme', 'anticommunisme' en 'antimarxisme'. Over de vraag wat onder deze thema's moet worden verstaan blijft hij op z'n zachtst gezegd vaag. De bekende slogan 'X-

²² Zie Von der Dunk, 1975.

²³ Zie Von der Dunk, 1975: 32.

²⁴ Zie bijvoorbeeld de indrukwekkende studie van Nigel Fielding over het National Front of die van Jaschke over de Republikaner.

land voor de X-landers' ziet hij als een goed voorbeeld van 'nationalisme' en 'nationaal-populisme'. Met evenveel recht kan de slogan worden verbonden met racistisch protest tegen niet-blanke immigratie. En hoe moeten deze issues met extreem-rechts in verband gebracht worden? Gaat het om de organisatorische, ideologische of electorale kant van de zaak, om de leiders, de activisten of om de massale aanhang? Om welke activiteit gaat het, de verspreiding van propaganda, het provoceren van politieke tegenstanders, om pogingen de aandacht van de nieuwsmedia te trekken of juist die van de justitie te ontlopen? Dergelijke vragen, die zonder enige moeite aan de sociale werkelijkheid kunnen worden ontleend, blijven onbeantwoord.

De bekende wetenschapsfilosoof Karl Popper placht tijdens colleges aan zijn studenten te zeggen: 'Zo, en gaat u nu maar waarnemingen doen!' Daarop zweeg hij. Na een tijdje was er altijd iemand die vroeg: 'maar wát moeten wij dan waarnemen?' Dan zei Popper: 'Juist, dát is nou precies de vraag waar alles om draait'. De antropoloog Anton Blok worstelde met de definiëring van het verschijnsel maffia. Als motto kiest hij een citaat van Nietzsche:²⁵

(...) alle Begriffe, in denen sich ein ganzer Prozesz semiotisch zusammenfasst, entziehen sich der Definition; definierbar ist nur das, was keine Geschichte hat.

In *Het fascisme - een tussenbalans* (1975) ontvouwt Von der Dunk een aan zowel Popper als Nietzsche verwante gedachtegang over de vraag wat onder fascisme moet worden verstaan:

Ligt het *wezenlijke* in de genesis of in de verschijningsvorm of in de functie of in de resultaten van het fascisme? Ligt het in de ideologie of in de attitude? In wat de fascist willen of in wat ze tenslotte doen of bereiken? Wordt een individu (en dus evengoed een groep van individuen) bovenal bepaald door zijn doelstellingen en intenties of door zijn gedrag en prestaties, die bovendien altijd weer een reactie zijn op een gegeven constellatie? Hoe groot is de vrijheid van de handelende enkeling in de historie? In hoeverre wordt zijn vrijheid door collectieve factoren, door materiële en sociale gegevens ingeperkt? Het is duidelijk dat al deze vragen meespelen bij de benadering en beoordeling.

Op bondige en treffende wijze worden hier de vragen opgeworpen die tezamen het probleem van een algemene definiëring en interpretatie vormen. Met Von der Dunk menen wij dat men voor interpretatie afhankelijk is van definiëring en omgekeerd. Extreem-rechts valt op zoveel manieren te benaderen en te beoordelen dat het ondoenlijk is om te komen tot een algemene, universele definiëring van het verschijnsel. De verschillende benaderingen en beoordelingen van het verschijnsel rechts-extremisme leiden tot navenant uiteenlopende definiëringen en interpretaties. De uiteenlopende definiëringen en interpretaties van het verschijnsel 'extreem-rechts' hoeven elkaar niet per se uit te sluiten en kunnen soms naast elkaar bestaan. Een consequentie van deze zienswijze is dat men een en hetzelfde verschijnsel, afhankelijk van de gekozen benadering, met wisselende termen kan aanduiden. Er is wel een praktisch probleem, namelijk de behoefte aan een beknopt en overkoepelend etiket, een vlag die de lading zo'n beetje dekt.

²⁵ Blok, 1975: 87.

Welnu, voor dit doel kennen wij geen betere oplossing dan het hanteren van de term ‘extreem-rechts’.

In ons onderzoek – in casu de Monitor racisme en extreem-rechts – ligt het accent behalve op extreem-rechts tevens op ‘racisme’. De discussies over de vraag wat hier onder moet worden verstaan vertonen een frappante gelijkenis met die over fascisme. Ook hier draait het voornamelijk om de vraag: wat is essentieel? En ook hier zijn definiëring en interpretatie onlosmakelijk met elkaar verbonden. Beide termen hebben een lange historie en zij hebben een ‘strijdfunctie’ gekregen. Zij behoren, om met Von der Dunk te spreken, tot de minst begeerde etiketten. Wie ze opgeplakt krijgt, zal zich daar als regel tegen trachten te verweren. Pim Fortuyn en veel van zijn aanhangers hebben dat ook gedaan. Mede door de lange historie hebben beide begrippen een aanzienlijke verruiming ondergaan, of beter: juist de vraag in hoeverre nieuwe verschijnselen van de oude etiketten kunnen worden voorzien, staat telkens weer ter discussie. Een belangrijke controverse in zowel het racisme- als ook het extreem-rechts-debat is er een tussen de ‘rekkelijken’ en ‘preciezen’.

Bij ‘racisme’ betreft het met name de vraag in hoeverre de term racisme al dan niet uitsluitend gereserveerd moet worden voor biologische redeneringen, waarin het ene ‘ras’ – meestal het eigen – hoger wordt gewaardeerd dan het andere.²⁶ De standpunten van beide kampen kunnen worden geïllustreerd aan de hand van de volgende uitspraken die aan de Nederlandse praktijk zijn ontleend.

1. ‘Allochtonen moeten Nederland uit omdat zij tot een inferieur ras behoren dat niet vermengd mag worden met het onze.’
2. ‘Allochtonen moeten Nederland uit omdat hun cultuur onverenigbaar is met de onze.’
3. ‘Allochtonen moeten Nederland uit omdat zij anders zijn.’
4. ‘Allochtonen moeten Nederland uit.’
5. ‘Nederland voor de Nederlanders.’
6. ‘Vol is vol.’
7. ‘Ik zeg niet dat Nederland vol is, maar het is wel druk.’

Door de ‘preciezen’ zal alleen de eerste uitspraak als racistisch worden gekwalificeerd, de tweede als ‘ethnocentrisch’ en de derde, vierde en vijfde wellicht als ‘xenofob’ of ‘populistisch’. En de zesde en zevende? Die kunnen in dit verband alleen maar afhankelijk van de context worden geïnterpreteerd.

In de ogen van de ‘rekkelijken’ daarentegen kunnen misschien wel alle zeven uitspraken als racistisch worden bestempeld, mits zij qua *intentie* aan elkaar gelijk zijn. De uitspraken hebben het karakter van een schaal die loopt van extreem naar gematigd. Maar men kan zich op deze schaal niet vrijelijk bewegen zonder in moeilijkheden te raken, althans niet in het openbaar. Om problemen te vermijden – bijvoorbeeld een negatief stigma door de nieuwsmedia of een aanvaring met de strafrechter – wordt de racistische politieke boodschap veelal in verhulde

²⁶ Zie voor samenvattingen van debatten over deze thematiek Barker, 1981 en Miles, 1982.

termen gepresenteerd. Men laat zich vaak uit in de trant van de vijfde of zesde uitspraak maar bevindt zich in feite hoger op de schaal, soms zelfs zo hoog dat de hierboven gepresenteerde schaal tekort schiet. Bij de meeste extreem-rechtse groeperingen kan men alle categorieën aantreffen, althans als men ook een kijkje neemt achter de coulissen.

Hiermee zijn wij beland bij een naar ons inziens cruciaal element van naoorlogs extreem-rechts. Het is – vrij naar Blok, Nietzsche – de historie die hier een rol speelt, maar een andere historie dan die waarmee extreem-rechts als regel geassocieerd wordt. Bij pogingen de contouren te schetsen van het verschijnsel naoorlogs extreem-rechts, is het predikaat *naoorlogs* verwaarloosd, terwijl dat juist in hoge mate bepalend is voor de manier waarop extreem-rechts zich manifesteert, of beter: *kàn* manifesteren.²⁷ Sedert de Tweede Wereldoorlog hebben extreem-rechtse organisaties zich in West-Europa nagenoeg ononderbroken gemanifesteerd, al dan niet in de vorm van politieke partijen. Maar even langdurig en hardnekkig zijn de belemmeringen die deze organisaties ondervinden. Telkens wanneer zij zich aandienen roepen zij weerstanden en conflicten op. Met name voor extreem-rechtse politieke partijen zijn deze conflicten bedreigend: wanneer zij kunnen worden geïdentificeerd met nazisme en fascisme, worden zij daardoor in diskrediet gebracht en gestigmatiseerd als politieke criminelen. Dit stempel kan niet alleen leiden tot verlies van electorale aanhang, maar ook tot strafrechtelijke vervolgingen en uiteindelijk wellicht tot een verbod van hun organisatie. Om dit gevaar af te wenden dienen zij zich op de een of andere manier aan te passen, maar al te rigoureuze aanpassingsstrategieën houden evenzeer risico's in: verloochening van ideologische beginselen, verlies van (radicale) aanhang omdat die onvoldoende verschil ontwaart met de meer geaccepteerde politieke stromingen. Meestal distantiëren organisaties en leiders zich van het oude fascisme, zeker *front-stage*. Distantie brengt met zich mee dat men uiterlijke kenmerken, zoals jargon en symbolen, vermijdt of toch minstens matigt en voorts dat men zich niet inlaat met politiek geweld. Openlijke gelijkenissen met het oude fascisme dienen te worden vermeden. Om te kunnen overleven tracht men een fatsoenlijke, 'democratische' indruk te maken, de parlementaire democratie te omarmen en daartoe wordt in meer of mindere mate water in de wijn gedaan. In de praktijk leidt dit tot een verhulling van de racistische of fascistische identiteit, althans wanneer men voor het voetlicht treedt. *Back-stage* ligt het anders: achter de schermen wordt door de leiders minder distantie betracht. De racistische of fascistische identiteit wordt daar vaak gedoogd of zelfs benadrukt, onder andere om actieve, radicale aanhangers aan zich te binden.

De noodzaak tot aanpassing kan voor extreem-rechtse groeperingen – of beter: hun voorlieden – tot verhulling leiden. Maar als wij, als onderzoekers, de verschijnselen proberen waar te nemen en te duiden, dan dienen wij vast te stellen of de 'vage contouren' die wij zien het gevolg zijn van aanpassingsgedrag, dan wel andere achtergronden hebben. De poging tot signalering van belangrijke bestanddelen van naoorlogs extreem-rechts komt neer op de formulering van onderzoeksvragen. Er zijn organisaties met een duidelijke hang naar nationalisme

²⁷ Zie Van Donselaar, 1995.

en een sterke oriëntatie op het eigene en een afkeer van het vreemde. Ook zijn bij veel groepen virulente vormen van anti-socialisme en anti-communisme aanwezig en streven zij vaak naar een hiërarchische, autoritaire ordening van de maatschappij. Voorts moet de parlementaire democratie het vaak ontgelden. Al deze elementen zijn vaak aangeduid als klassieke elementen van de extreem-rechtse gedachte wereld. Wil men deze echter bij naoorlogse organisaties duidelijk waarnemen, dan blijkt dat lang niet altijd probleemloos te gaan. Zo zijn er groepen waarvan het uiterst moeilijk is na te gaan hoe zij nu precies denken over de parlementaire democratie. Zij hebben weliswaar kritiek op het functioneren ervan maar wil dat ook zeggen dat zij het stelsel zouden willen afschaffen, zoals hun vooroorlogse geestverwanten dat propageerden? Door enkele groepen wordt dit inderdaad zonder terughoudendheid naar voren gebracht, maar vaker laat men op dit punt onduidelijkheid bestaan.

De vraag rijst nu of deze 'vage contouren' een werkelijke afspiegeling zijn van de opvattingen binnen de betrokken groep of dat deze veeleer wijzen op aanpassing aan de naoorlogse samenleving, waarin de 'democraten' het nu eenmaal voor het zeggen hebben en waarin de parlementaire democratie hoog gehouden dient te worden. Niet zelden blijkt dat dit ook binnen zo'n organisatie onderwerp van discussie is. Kortom, een negatieve visie op de parlementaire democratie is een kenmerk van extreem-rechts, maar zij leidt tevens tot onderzoeksvragen.

Dit geldt in nog sterkere mate voor wat hierboven is genoemd de oriëntatie op het eigene en de afkeer van het vreemde. Een met opzet voorzichtige formulering. Immers, het rabiante racisme en extreem-nationalisme, centraal bij de Duitse nazi's, treft men op het eerste gezicht bij vrijwel geen enkele naoorlogse extreem-rechtse groep aan. Maar ook hier geldt de vraag in hoeverre dit een verhulling is van de werkelijke opvattingen. Houdt men zich in uit angst voor een 'bedorven identiteit', voor juridische maatregelen? Speelt het openlijke racisme in bepaalde groepen werkelijk een minder belangrijke rol? Dit zijn belangrijke onderzoeksvragen.

Op grond van hierboven genoemde overwegingen menen wij dat de bepaling van het extreem-rechtse 'gehalte' van een politieke groepering niet *alleen* dient plaats te vinden op een beoordeling van de ideeënwereld van die groepering. Uit de wetenschappelijke literatuur vallen andere indicatoren af te leiden die hier relevant zijn. Een van die indicatoren is '*sociale genealogie*'.²⁸ Deze berust op de bevinding dat extreem-rechtse formaties als regel niet uit de lucht komen vallen, maar op enigerlei wijze uit andere formaties voortkomen. Onder de oprichters van extreem-rechtse organisaties bevinden zich heel vaak personen die voordien bij een of meer andere verwante organisaties aangesloten zijn geweest. Deze personele continuïteit geldt niet alleen voor de oprichters, maar evenzeer voor een aantal personen die zich gaandeweg bij een organisatie aansluiten. Daarnaast vindt – uiteraard – personele vernieuwing plaats. Maar iemand die in 1986 een nieuwkomer is, kan bij de oprichting van een nieuwe organisatie in 2001 één van de veteranen zijn.

²⁸ Van Donselaar, 1991 en 1995.

Naast *ideologie* en *sociale genealogie* kan als indicator de *magneetfunctie* worden genoemd.²⁹ In een aantal gevallen is de identificatie van extreem-rechtse elementen van bepaalde organisaties op grond van ideologie en/of sociale genealogie niet goed vast te stellen. In dergelijke gevallen is de vraag van belang in hoeverre zij aantrekkingskracht uitoefenen op personen die blijk hebben gegeven van extreem-rechtse sympathieën. Zo bleek de Boerenpartij destijds aantrekkingskracht uit te oefenen op personen met een nationaal-socialistische achtergrond en op personen met radicalere opvattingen dan de BP.³⁰ In het verlengde hiervan ligt de vraag in hoeverre dergelijke personen – ‘radicalen’ – door de organisatie worden gedoogd. De *magneetfunctie* heeft dus verschillende kanten:

- (a) het worden aangetrokken op zichzelf, ofwel *positieve identificatie*;
- (b) als gevolg daarvan *personele overlapping* met extreem-rechtse formaties.

Met het laatste bedoelen wij simpelweg dat bijvoorbeeld persoon X die eerder een politieke loopbaan had in Centruumpartij’86 of de Nederlandse Volks-Unie opduikt in kringen van Leefbaar Nederland of de Lijst Pim Fortuyn.

Identificatie verdient nadere toelichting. Het gaat hier niet om het etiketteren van een bepaalde groepering als ‘extreem-rechts’ of ‘racistisch’ op zichzelf, want dat kan heel uiteenlopende achtergronden hebben. Wij doelen hier niet op etikettering die voortvloeit uit politieke controverse, die door politieke tegenstanders wordt gedaan en die in sommige gevallen zelfs neerkomt op een scheldpartij. Het gaat ons niet om onvriendelijke, maar juist om vriendelijke bejegening, of anders gezegd: om *positieve identificatie*. Enkele voorbeelden. Zo waren er uitgesproken sympathiebetuigingen vanuit kringen van oud-SS’ers en -NSB’er voor de rechts-radicalen Boerenpartij in de jaren zestig en voor haar voorganger, de Nederlandse Oppositie Unie, in de jaren vijftig.³¹ Op soortgelijke wijze mocht de Centruumpartij van Janmaat zich verheugen in sympathie en gevoelens van verwantschap van de zijde van de weduwe van NSB-leider Rost van Tonningen en haar nazistische ‘Consortium de Levensboom’. Als recent voorbeeld kan dienen de ondubbelzinnige gelukwens van het Vlaams Blok voor Fortuyn en Leefbaar Rotterdam na het behaalde resultaat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002:³²

Het Vlaams Blok stelt vast dat de fenomenale verkiezingsresultaten bij de gemeenteraadsverkiezingen en de prognoses voor de lijst Fortuyn voor de parlementsverkiezingen bewijzen dat het idyllische beeld van de multiculturele samenleving niet meer dan een illusie is. Het is duidelijk dat de problemen inzake identiteit, vreemdelingen en criminaliteit even groot zijn in Nederland als in Vlaanderen. Het Vlaams Blok feliciteert de heer Pim Fortuyn niet alleen met zijn eclatante verkiezingsoverwinning, maar vooral met het doorbreken van de dictatuur van het politiek-correcte denken.

Dit laatste voorbeeld – Vlaams Blok – is tevens een goede illustratie voor de wenselijkheid de magneetfunctie te onderscheiden in positieve identificatie en personele overlapping. Vanuit de kring van het Vlaams Blok is de LPF/Leef-

²⁹ Van Donselaar, 1991 en 1995.

³⁰ Van Donselaar, 1991: 121 ev.

³¹ Van Donselaar, 1991: 95 ev; 121 ev.

³² Persbericht van het Vlaams Blok, 7 maart 2002.

baar-stroming geïdentificeerd als positief, maar dit heeft geen consequenties op het personele vlak.

De vraagstelling inzake het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming valt dus uiteen in diverse thema's: vragen naar de ideeënwereld, de sociale genealogie en naar de magneetfunctie (achtereenvolgens positieve identificatie en personele overlapping). In de navolgende paragrafen zullen zij de revue passeren.

4.3 Ideeënwereld

Was Fortuyn een racist en zette hij aan tot discriminatie? Duidelijk is dat hij zich vaak scherp, zeer scherp over asielzoekers en de islam heeft uitgelaten. Met name zijn uitlatingen over de 'koude oorlog tegen de islam' – zie paragraaf 4.1 – waren omstreken, vooral in de onrustige weken na 11 september 2001. Eind oktober werd bekend dat drie Rotterdamse organisaties gemeenschappelijk aangifte tegen Fortuyn hadden gedaan 'wegens zijn kwetsende en onnodig grievende uitlatingen over moslims en islam'.³³

De drie organisaties:

De stelselmatigheid waarmee de uitspraken in diverse media en in uiteenlopende context zijn gedaan, illustreert dat de uitspraken niet terloops zijn gedaan maar wijst zelfs in de richting van een hetze tegen de islam en moslims. De aangevers bestempelen dit gedrag als onverantwoord, gelet op het feit dat moslims door de na 11 september toegenomen spanningen steeds vaker het doelwit zijn van agressie en bedreigingen.³⁴

Veel controversiëler nog waren Fortuyns uitlatingen in *de Volkskrant* van 9 februari 2002, 'De islam is een achterlijke cultuur'. Bij diverse meldpunten regeerde het klachten over met name de 'achterlijkheid' van de islam en over Fortuyns aanval op artikel 1 van de grondwet. De desbetreffende uitlatingen:

Ja die islam, die zondert mensen af. Ze zien ons als een minderwaardig soort mensen. Marokkaanse jongens bestelen nooit een Marokkaan. Is u dat wel eens opgevallen? Wij kunnen wel bestolen worden. En ik natuurlijk nog dubbel, want ik ben niet alleen een christenhond, maar ook nog minder dan een varken. Nou die kun je pakken. Meneer, als ik het juridisch rond zou kunnen krijgen, dan zou ik gewoon zeggen: er komt geen islamiet meer binnen! Maar dat kan ik niet rond krijgen. De islam is achterlijk, ik zeg het maar, het is gewoon een achterlijke cultuur.

Ik wil absoluut een eind maken aan de idiotie dat driekwart van de hier geboren Turkse en Marokkaanse jongemannen uit een achterlijk gebied een vrouw gaat halen.

Ik ben ook voor afschaffen van dat rare Grondwetsartikel: gij zult niet discrimineren. Prachtig. Maar als dat betekent dat mensen geen discriminerende opmerkingen meer mogen maken, en die maak je in dit land nogal

³³ Gemeenschappelijk persbericht van SPIOR, RADAR en de landelijke beweging 'Een ander Marokkaans geluid', Rotterdam, 31-10-01.

³⁴ Ibidem.

snel, dan zeg ik: dit is niet goed. Laat mensen die opmerkingen maar maken. Er is een grens en die vind ik heel belangrijk: je mag nooit aanzetten tot fysiek geweld.

Het *Volkskrant*-interview van februari 2002 leidde tot een reeks aangiftes. Fortuyn zelf heeft zich meteen na het *Volkskrant*-interview enigszins gedistantieerd:

Alles is uit zijn context gehaald. Het gesprek was aangenaam maar mijn uitspraken zijn misbruikt. Nee, ik heb het verhaal niet geautoriseerd. Dat doe ik nooit. Met alle risico's van dien, dat zie je vandaag maar weer. Alles wat ik heb gezegd staat in mijn boeken. Ik schrijf het alleen veel beter op dan jullie journalisten.³⁵

En over het afschaffen van het grondwetsartikel:

Als dat wetsartikel ertoe leidt dat we niet meer kunnen zeggen wat we willen en als het een open discussie over de islam en het vreemdelingenvraagstuk in de weg staat, moeten we dat artikel afschaffen. Het artikel wordt al jaren gebruikt om onze vrijheid van meningsuiting te beperken.³⁶

In het *Volkskrant*-artikel was Fortuyn op z'n scherpst. Maar omdat er twijfel gezaaid is over de juistheid en de juiste context van zijn uitlatingen menen wij dat er toch enige voorzichtigheid geboden is bij de toerekening van in dit artikel aangehaalde citaten. De uitlating die ons op grond van wet en jurisprudentie het meest discriminatoir voorkomt is 'Meneer, als ik het juridisch rond zou kunnen krijgen, dan zou ik gewoon zeggen: er komt geen islamiet meer binnen!'

De eerder opgeworpen vraag 'was Fortuyn een racist en zette hij aan tot discriminatie?' is niet eenvoudig te beantwoorden. Allereerst vanwege definitiekwesties. Wie van oordeel is dat krachtige, in scherpe toonzetting geformuleerde pleidooien voor immigratiebeperking zonder meer racistisch zijn moet tot de conclusie komen dat Fortuyn als een racist moet worden gekwalificeerd. Wij delen die opvatting en conclusie niet. Naast definitieproblemen is er de vraag, zoals hierboven opgeworpen, wat Fortuyn nu precies heeft gezegd en in welke context. Weer een andere punt is dat het niet gekomen is tot een strafrechtelijke toetsing in de vorm van rechterlijke uitspraken. Alle aangiften tegen Fortuyn zijn door zijn dood komen te vervallen.

Het wordt ook niet eenvoudiger als wij doen wat Fortuyn zei, namelijk naar zijn eigen formuleringen kijken. Wij hebben in de door Fortuyn zelf gepubliceerde teksten geen klip en klare racistische uitlatingen kunnen ontdekken. Wel tal van uitspraken waarmee hij balanceerde op de grens van wat wel of niet als toelaatbaar kan worden beschouwd. Ook tal van uitspraken die door anderen als grievend kunnen worden ervaren, zoals die over 'achterlijkheid' van de islam. En ook uitlatingen over waar de beperkingen van de uitingsvrijheden precies moeten liggen, bij belediging of bij het aanzetten tot fysiek geweld.

³⁵ Geciteerd in *De Twentsche Courant*, 11 februari 2002.

³⁶ Ibidem.

Daarnaast maakte Fortuyn geen geheim van zijn warme sympathie voor Israël en kunnen uitspraken worden aangetroffen waarmee hij zich keert tegen discriminatie, tegen geweld, tegen het wegsturen van allochtonen die legaal in Nederland zijn en *last but not least*, uitspraken waarmee hij zich ondubbelzinnig afzet tegen extreem-rechts. Kortom, een profilering die ver afstaat van de extreem-rechtse oriëntaties.

Hoe is het gesteld met de ideeën van zijn kiezers? Hoe denken de Fortuyn-kiezers over vreemdelingenvraagstukken? Zijn het racistische kiezers? ‘Stemmen uit extreem-rechtse kring: zit u daarmee?’ vroeg het *Rotterdams Dagblad* Fortuyn een paar dagen voor de gemeenteraadsverkiezingen. Fortuyn:

Prima, alleen maar prima. Die stemmen zijn bij mij tenminste in goede handen. Gelukkig komen die stemmen niet bij iemand als Janmaat terecht. ‘Eigen volk eerst’... Ik zou dat nooit zeggen. Als je met elkaar in een land woont, moet je het samen rooien.³⁷

Uit diverse onderzoeken naar de LPF/Leefbaar-kiezers valt een en ander af te leiden. Zo liet het *Algemeen Dagblad* het onderzoeksbureau Intomart onderzoek doen naar de aanhang van Leefbaar Nederland en die van Fortuyn. De resultaten werden gepubliceerd in de krant van 16 februari 2002:

- de Fortuyn-aanhang is in meerderheid van mening dat Nederland vol is (83%);
- 70% vindt dat er voor asielzoekers in Nederland geen plaats is;
- 58% is het eens met de stelling dat voormalig CD-leider Janmaat ‘op een aantal punten gelijk had’, zoals ook Fortuyn heeft beweerd;
- 35% onderschrijft de stelling dat de islam een ‘achterlijke godsdienst’ is;
- de aanhang van Leefbaar Nederland is iets gematigder;
- van hen blijkt 66 procent Nederland ‘vol’ te vinden;
- 44% van de LN-aanhangers ziet voor asielzoekers geen plaats in Nederland;
- de aanhang van beide partijen vindt dat de ‘aanpak van criminaliteit’ de hoogste prioriteit moet hebben van de politiek.

Het *Nationaal Kiezersonderzoek 2002*, gebaseerd op de kiezers van 15 mei 2002, geeft – onder andere – het onderstaande beeld van de LPF-stemmers.

In antwoord op de vraag ‘waarom heeft u op [deze partij] gestemd?’ koos 32% van de LPF-kiezers ‘verandering/onvrede paars’, terwijl deze categorie door slechts 2% van de overige kiezers werd genoemd.

Een van de vragen ging over de integratie van allochtonen. Aan de kiezers werd gevraagd stelling te nemen op een 7-punt schaal met als ene uiterste ‘behoud van alle gewoonten van de eigen cultuur’ en als andere uiterste ‘volledige aanpassing’. De laatste optie had de voorkeur van 51% van de LPF-kiezers en 19% van de overige kiezers.

Een ander item ging (wederom in de vorm van de 7-punt schaal) over de toelating dan wel het zoveel mogelijk terugsturen van asielzoekers. 43% van de LPF-stemmers meende dat asielzoekers zo veel mogelijk moeten worden teruggestuurd, terwijl 9% van de overige kiezers deze mening was toegedaan.

³⁷ *Rotterdams Dagblad*, 1 maart 2002.

Onderzoekers van het Nationaal kiezersonderzoek 2002 zijn – onder anderen – de Leidse politicologen Irwin en Van Holsteyn. Tijdens de *Annual Conference of Elections, Public Opinion and Parties*, in september 2002, poneerden zij de volgende stelling:

Pim Fortuyn and his supporters always denied that he was a populist right-wing politician in the mold of Haider, DeWinter or Le Pen. However, it can hardly be denied that he was the leader of voters that were in many ways similar to the supporters of the Austrian, Flemish and French politicians.³⁸

Volgens een onderzoek van Interview-NSS, waarvan de resultaten op 17 oktober 2002 gepresenteerd werden, vond 46% van de LPF-kiezers toen dat er geen buitenlanders meer tot Nederland moeten worden toegelaten (in april 2002 was dat 75% van de LPF-kiezers), terwijl 20% van de overige kiezers die mening is toegedaan.³⁹

Met het oog op de verkiezingen in 2003 deed Interview-NSS later in oktober 2002 onderzoek naar de onderwerpen die door de kiezers belangrijk worden gevonden bij de bepaling van hun stemkeuze.⁴⁰ Deze issues waren achtereenvolgens: 'veiligheid', 'wachtlijsten in de zorg', 'kwaliteit van het onderwijs', 'aanpak economische problemen waar Nederland voor staat', 'buitenlanders en integratie', 'milieu', 'aftrek hypotheekrente voor hoogste inkomens'. Voor 15% van de kiezers zou het thema's 'buitenlanders en integratie' doorslaggevend zijn voor hun stemkeuze in januari 2003. Bij de kiezers die LPF hebben gestemd is dit percentage veel hoger, namelijk 36%. Bij het thema veiligheid zien we een dergelijk verschil: 34% van het totaal aantal kiezers, maar 50% van de LPF-kiezers vindt dit thema doorslaggevend.

Rode draad in deze studies is dat de LPF-kiezers zich meer dan andere kiezers laten leiden door vreemdelingenvraagstukken en dat zij daarbij *hardliners* zijn: krachtige immigratiebeperking, zoveel mogelijk remigratie dan wel volledige aanpassing.

Onder de aanhangers bevindt zich zonder twijfel een aantal personen met uitgesproken racistische opvattingen. Men hoeft bijvoorbeeld maar een blik op het webforum Polinco te werpen om daar een pregnante indruk van te krijgen. Verder herinneren wij aan de racistische verbale agressie en bedreigingen na de dood van Fortuyn (zoals besproken in hoofdstuk 2). Ook wordt er in het wilde weg geïnterpreteerd wat 'Pim gewild zou hebben'. De ideeënwereld van de LPF/Leefbaar-stroming blijkt aantrekkelijk te zijn voor personen met veel radicalere opvattingen. Omgekeerd zijn aan Fortuyn niet zelden radicalere opvattingen toegeschreven, radicaler dan uit zijn eigen uitlatingen vallen af te leiden.

³⁸ Galen A. Irwin & Joop J.M. Van Holsteyn, Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of May 2002, Paper prepared for the Annual Conference of EPOP (Elections, Public Opinion and Parties) Salford, 13-15 September, 2002, England.

³⁹ Heeft de LPF nog toekomst? Interview-NSS in opdracht van NOVA, 17 oktober 2002.

⁴⁰ Interview-NSS, 28 oktober 2002.

4.4 Sociale genealogie

Wetenschappelijk onderzoek naar het reilen en zeilen van naoorlogse extreem-rechtse formaties in Nederland leidde tot de conclusie⁴¹ dat er geen enkele organisatie bekend is of er waren onder de oprichters wel veteranen geweest: personen die voordien al bij één of meer andere organisaties aangesloten waren geweest. Wanneer zo'n nieuwe organisatie zich vestigde, stroomden de oude bekenden vaak toe. Heel vaak doemden er personen op die in de oorlog 'fout' waren geweest. Naarmate de jaren verstrijken werd hun aantal uiteraard geringer. De dataverzameling ten behoeve van dit onderzoek werd omstreeks 1990 afgesloten. Er zijn echter geen redenen om aan te nemen dat er nadien substantiële veranderingen zijn geweest. Ook in de jaren negentig kunnen we de ene extreem-rechtse groepering uit de andere zien voortkomen. Zowel in Nederland als ook in een aantal andere Europese landen zijn extreem-rechtse formaties doorgaans ontstaan als gevolg van een ruzie dan wel van een fusie.⁴²

In hoeverre kan een dergelijke sociale genealogie worden aangetroffen bij de LPF/Leefbaar-stroming? Naar onze mening kan op deze vraag een vrij stellig en eenvoudig antwoord worden gegeven: bij de *totstandkoming* van Leefbaar Nederland en de LPF hebben, voor zover wij weten, personen uit extreem-rechtse kringen *geen rol* gespeeld. Er is dus geen sprake van sociale genealogie, althans niet in de oprichtingsfase van de diverse groeperingen. Naarmate zij zich ontwikkelden kwam de situatie hier en daar ietwat anders te liggen, maar daar komen wij later in dit hoofdstuk op terug (personele overlappingsen).

Werden er, zo kan men zich vervolgens afvragen, vanuit extreem-rechtse kringen dan geen pogingen ondernomen om in de oprichtingsfase aansluiting te zoeken? Of die er bij de totstandkoming van Leefbaar Nederland zijn geweest is ons niet bekend, maar over de oprichtingsfase van de LPF valt in dit verband meer te zeggen. Na de breuk met Leefbaar Nederland is Fortuyn actief benaderd door zowel de Centrumdemocraten (CD) als ook de Nieuwe Nationale Partij (NNP) om tot samenwerking te komen. Janmaat zou Fortuyn hulp hebben aangeboden in het geval dat hij niet op tijd een eigen, nieuwe partij zou kunnen lanceren. Die hulp bestond uit het beschikbaar stellen van de door Janmaat bij de Kiesraad geregistreerde politieke vereniging 'Conservatieve Democraten'.⁴³ Volgens Janmaat zou hij Fortuyn al eerder telefonisch hebben benaderd, maar zou Fortuyn daarop 'afstandelijk' hebben gereageerd. Hoe Fortuyn precies heeft gereageerd weten wij niet, wel dat hij de boot krachtig heeft afgehouden. Dit laatste was ook het geval waar het de NNP betrof. Van samenwerking, zo liet Fortuyn weten, kon absoluut geen sprake zijn ('De naam van die partij vind ik al niet kosjer klinken').⁴⁴

⁴¹ Van Donselaar, 1991: 215.

⁴² Zie voor andere Europese landen – België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland – Van Donselaar 1995.

⁴³ *de Volkskrant*, 15 februari 2002.

⁴⁴ *Het Parool*, 16 februari 2002.

De pogingen die vanuit extreem-rechtse kringen zijn ondernomen om zich aan te sluiten bij de oprichters van de LPF/Leefbaar-groeperingen zijn mislukt, met name door toedoen van deze oprichters zelf.

4.5 Magneetfunctie

Zoals eerder werd opgemerkt, dient hier een onderscheid te worden gemaakt tussen positieve identificatie en personele overlapping.

Positieve identificatie

In de vorige paragraaf is gerept van de pogingen van extreem-rechtse zijde – onder andere van Janmaat – om tot samenwerking te komen met Fortuyn na diens breuk met Leefbaar Nederland, alsmede op de afwijzende houding die Fortuyn heeft ingenomen. Dat het niet tot samenwerking is gekomen doet uiteraard niets af aan de kennelijke positieve identificatie van de LPF/Leefbaar-stroming in extreem-rechtse kring. Aan de CD en de NNP kan het Nederlands Blok worden toegevoegd. NB-leider Vreeswijk zocht toenadering tot Leefbaar Nederland en werd eind 2001 lid. Korte tijd later – of beter: nadat Vreeswijks politieke achtergrond bij LN bekend was geworden – besloot de partij Vreeswijk te royeren, omdat LN niet geassocieerd wenste te worden met extreem-rechts. Vreeswijk tekende formeel bezwaar aan tegen deze beslissing, maar trok zijn bezwaarschrift in toen duidelijk werd dat LN had gebroken met Fortuyn.⁴⁵

Twee andere blijken van positieve identificatie zijn reeds genoemd: de felicitaties van het Vlaams Blok met het door Leefbaar Rotterdam behaalde resultaat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002 en in het hoofdstuk over racistisch en extreem-rechts geweld is een ander element van positieve identificatie van Fortuyn door extreem-rechts aan bod geweest, namelijk de woede-uitbarstingen en bedreigingen op extreem-rechtse, racistische webfora direct na het bekend worden van de moord op 6 mei.⁴⁶

Vrijwel direct werd op het webforum Stormfront door een voormalig gemeenteraadslid van de Centrumdemocraten een merkwaardig toeval vermeld, namelijk dat op dezelfde datum in 1946 de doodstraf voltrokken is aan NSB-leider Mussert:

neergeknald door een linkse milieu activist, nog wel op 6 mei zelfde dag als onze nsb leider anton mussert. Inderdaad deze man zal wel zijn ingehuurd anders kan je nooit zo precies 2 maal door het hoofd 1 maal hals en hartstreek schieten, dit is een prof. misschien ook wel ingezet door de joodse bvd. en anders door de linkse pvda. Die schijnheilige kok dus met zijn democratie, wat een gelul. Welke democratie dan?? die was allang afgeschaf

⁴⁵ *Utrechts Nieuwsblad*, 14 februari 2002.

⁴⁶ Zie hoofdstuk 2.

toen de bezetters op 5 mei 1945 kwamen! En we blijven bezet door de joden en het media circus.⁴⁷

Een soortgelijke associatie troffen wij aan op de aan oud-SS'ers gewijde website 'Seyffardt': 'Pim Fortuijn 1948 – 2002 de democratie moordt nog steeds.....'. Na een dag werd deze tekst vervangen door een neutralere:

De moordaanslag op Pim Fortuyn schokte mij enorm. Pim wás iemand; hij stond voor zijn principes en zijn mening. Hij had heel veel voor Nederland kunnen betekenen, doch het heeft helaas niet zo mogen zijn. Vaarwel Pim en bedankt voor alles.⁴⁸

Ook de weduwe van NSB-voorman Rost van Tonningen schreef 'een nagedachtenis aan Professor Pim Fortuyn':

(...) Voorheen uitgemaakt voor een 'nieuwe Hitler', wist men na de dood van Pim Fortuyn niet snel genoeg te zeggen wat een fijne vent hij toch was geweest. (...) Plotseling werd hij de held van Nederland. Hierbij vergeet men dat het gebeurde slechts door de algehele hetze tegen zijn persoon mogelijk was, zoals reeds vanaf 1945 tegen andersdenkenden. Onze gedachten gaan uit naar Pim Fortuyn. Wij danken hem voor zijn zelfstandige en zeer oprechte kritiek op de hedendaagse politiek.

Deze tekst werd als inlegvel toegevoegd aan een aflevering van het reeds gedrukte blad *Consortium de Levensboom*,⁴⁹ waarin Fortuyn hartelijk werd gelukgewenst met zijn behaalde politieke successen.

Na de dood van Fortuyn sloot het extreem-rechtse blad *Weerstand* zijn webpagina. In plaats daarvan verscheen een tekst waarin onder andere staat:

Een ding staat vast, Pim Fortuyn heeft in ons land het onmogelijke mogelijk gemaakt en heeft ervoor gezorgd dat ook partijen zoals de NNP, maatschappelijk geaccepteerd zijn. Wij wensen Pim's familie, vrienden, partijgenoten en collega's alle sterkte toe!⁵⁰

Een ander extreem-rechts blad dat hier vermeld moet worden is het *Nationalistisch Tijdschrift Heemland*.⁵¹ Hoofdredacteur is M. Giessen, een veteraan in het Nederlandse rechts-extremisme van de jaren tachtig en negentig en deze kwalificaties gelden ook voor enkele anderen die we op de site aantreffen. De politieke carrière van Fortuyn is door *Heemland* met evenveel belangstelling als instemming gevolgd. Zo kiest *Heemland* de kant van Fortuyn in diens con-

⁴⁷ <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=8959218ebdaec667b79a716e359f0773&threadid=21227&perpage=20&pagenumber=4>.

⁴⁸ http://www.geocities.com/dhart60/Seyffardt_Home.html. 'Op deze website vindt U militair-historische informatie over o.a. de Waffen-SS en het Vrijwilligers Legioen Nederland (...) De beheerder heeft geenszins de intentie om middels deze website discriminerende, beledigende, racistische of (neo)fascistische motieven na te streven en wijst elke vorm hiervan krachtig af. De getoonde symbolen, foto's en objecten dienen uitsluitend een illustratief doel. De naam Seyffardt is ontleend aan het gelijknamige regiment dat in de zomer van 1944 bij Narwa, Estland, tenonder ging.'

⁴⁹ *Consortium de Levensboom*, Nr 3, mei juni 2002.

⁵⁰ <http://www.weerstand.info>.

⁵¹ www.heemland.nl.

flict met het bestuur van Leefbaar Nederland: 'Ze hadden hem eerst met zijn overbekende gedachtegoed aanvaard en schoten hem toch af.'⁵² Verrassend is de richting van de (milde) kritiek op Fortuyn: 'Fortuyn's uitspraken over de cultuur van de islam als geheel zijn naar onze mening wel wat al te generaliserend en ridiculiserend geweest.'⁵³

De uitslag van de raadsverkiezingen en later die van de Kamerverkiezingen, de scores van respectievelijk Leefbaar Rotterdam en de LPF, alsmede het verlies van Paars, worden door *Heemland* met grote vreugde begroet. Naar aanleiding van Fortuyns overlijden lezen we in *Heemland*:

De politieke moord op Pim Fortuyn heeft alle medewerkers van Heemland in rouw gedompeld. We hebben Fortuyn, zij het niet direct persoonlijk, leren kennen als iemand die ronduit voor zijn standpunten uitkwam en voorvechter was van het vrije woord zoals hij vandaag op zijn sterfdag nog in een televisieuitzending van de islamitische NMO toonde.

Wij kunnen deze moord vooralsnog niet anders zien dan als het voorlopige sluitstuk van een jarenlange haatcampagne door de gevestigde politiek, vooral gepraktiseerd door zogenaamd politiek-correcte lieden van linkse huize, tegen de opvattingen van nationaalgezinde 'oorspronkelijke' Nederlanders.⁵⁴

Eerder is reeds vermeld dat de NNP tevergeefs heeft getracht te participeren in de oprichtingsfase van de LPF. Na de moord op Fortuyn liep een delegatie van de Nieuwe Nationale partij (NNP) mee in de stille tocht in Amsterdam, dit ondanks pogingen van de organisatoren om deelname van de NNP te verhinderen. De NNP'ers – 20 à 30 in getal waaronder de partijtop – droegen Nederlandse vlaggen en een spandoek met 'Stop extreem-links/Groen Links'. Later, in september 2002, namen NNP'ers deel aan een demonstratie van enkele LPF'ers bij de poort van de Bijlmerbajes. De demonstranten eisten informatie over de voortgang van het onderzoek naar de moord op Fortuyn. Ook wilden ze weten waarom de politicus niet afdoende was beschermd. Volgens een ANP-bericht had de Lijst Pim Fortuyn de actie noch onderschreven, noch veroordeeld, terwijl de bijeenkomst wel op de sympathie van Leefbaar Nederland kon rekenen.⁵⁵

De NNP heeft getracht een vriendschappelijke verstandhouding op te bouwen met het Leefbaar Rotterdam-raadslid Michiel Smit en leek daar in te slagen voordat Smit in oktober 2002 door zijn eigen fractie werd teruggefloten.⁵⁶

Na de val van het kabinet deed NNP'er Jan Teijn – deelraadslid te Rotterdam – zijn intrede op Polinco, waar de voorgenomen verkiezingsdeelname van de NNP druk werd besproken. Gevraagd naar het programma van de NNP, antwoordde Teijn:

Nog effe geduld. Het programma komt er aan. Een programma is natuurlijk iets waar goed over nagedacht moet worden (...) Wat betreft de eenheid

⁵² *Heemland*, 11 februari 2002 www.heemland.nl.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ *Heemland*, 6 mei 2002, www.heemland.nl.

⁵⁵ ANP, 21 september 2002.

⁵⁶ Hoe het sedertdien met deze betrekkingen is gesteld is ons niet bekend.

bij ons. Die is groter dan ooit. We hebben in het verleden vanwege de repressie een hoop tegenslag gehad. Onze ideologie werkt als een soort rode draad. Deze houdt ons bij elkaar. Het is voor een de LPF'ers jammer, maar de LPF is ten onder gegaan omdat er geen sprake van een ideologisch fundament was. Behalve Pim dan, maar die hoorde eigenlijk bij ons thuis.⁵⁷

De sympathiebetuiging van een andere extreem-rechtse formatie, de Nederlandse Volks-Unie (NVU), vond plaats in de vorm van een demonstratie die reeds eerder uitvoerig aan de orde is geweest. Wij volstaan hier met het aanhalen van een passage uit het persbericht:⁵⁸

De politieke moord op Pim Fortuyn is voor ons een enorme schok geweest en de demonisering rondom hem en zijn partij is ontstaan met name door de P.v.d.A., Groen Links en de SP, zij hebben een klimaat gecreëerd waardoor de geschifte dader tot zijn walgelijke daad is gekomen. Jarenlange linkse politieke terreur is ervoor verantwoordelijk dat nooit iemand iets kon zeggen wat de linkse lobby niet beviel. Pim Fortuyn is een 'martelaar' geworden die vermoord is voor z'n politieke ideaal. Het moet afgelopen zijn met de linkse straatteer tegen rechtse partijen en personen.

Hetgeen overigens onverlet laat dat er in de kring van de NVU ook andere meningen waren en één persoon de moord zelfs toejuichte. Hij schreef op een webforum onder andere:⁵⁹

Pim war ein ausgemachter Judenfreund. Sein Anwalt der Jude Hammersteyn (...). Er begrüßte die Existenz und die Terrorschancen des Staates 'Israel'. Er war ein Kapitalist der übelsten Sorte. Weder Rassist noch Nationalist. Mit solch einem Untermensch hätte sich niemals etwas geändert. Zudem sind Wahlen eh nur Volksbetrug! Was den mutmaßlichen Täter betrifft: er kämpfte lediglich für eine saubere Umwelt (keine Zecke). Er tat auch was für unsere Rasse- nämlich Vater einer gesunden Tochter. Mit seiner brillianten Werwolfaktion (kenne das Mediengelände, echt stark bewacht) verwirklichte er zudem die 14 Wörter! Denn einen homosexuellen, niggerfreundlichen Judenfreund/knecht zu killen, kann man als Schutz unserer Rasse qualifizieren!

Ten slotte: het extreem-rechtse Stormfront Nederland, niet te verwarren met het webforum Stormfront, trachtte enkele dagen na de moord een spontane demonstratie te beleggen in Den Haag, maar deze werd door de politie verijdeld.

Personele overlappingen

Zowel Leefbaar Nederland als de LPF blijken aantrekkingskracht uit te oefenen op personen uit extreem-rechtse kringen, zoals de reeds genoemde voorman van het Nederlands Blok, Vreeswijk. Leefbaar Nederland bleek in de begintijd ook enkele anderen te hebben aangetrokken, een aanhanger van de Nederlandse Volks-Unie, een ex-lid van de Centruumpartij ('86) en een ex-kandidaat

⁵⁷ <http://www.polinco.net/jdenny/eve/showthread.php?s=3cf326675fb82b03aa57c93e0a609374&threadid=4986&perpage=15&pagenumber=2>.

⁵⁸ Persbericht Comitee Kusters / Malcoci dd 14 mei 2002.

⁵⁹ <http://www.diespinne.org/wpmp3/nationaler-sturm/forum/viewtopic.Php?t=1497&highlight>

bij gemeenteraadsverkiezingen van de Centrumdemocraten. Na onthullingen over hun politieke verleden probeerde de partij zo snel mogelijk weer van hen af te komen. Dat lukte tijdens het ledencongres van Leefbaar Nederland in juni 2001, zij het niet zonder slag of stoot. De een liep naar de rechter, de ander naar de Raad voor de Journalistiek. Op het congres bevonden zich onder de aanwezigen nog enkele anderen met een (bekende) extreem-rechtse achtergrond.⁶⁰ Op het totaal aantal aanwezigen een zeer gering aantal.

Bij het ledencongres van Leefbaar Nederland in november 2001 – waar Pim Fortuyn als lijsttrekker zou worden gekozen – stond buiten voor de deur een groepje aanhangers van de NNP folders uit te delen met een stemadvies pro Fortuyn. Ook onder de aanwezigen van dit congres bevond zich een handjevol personen met een (bekende) extreem-rechtse achtergrond.⁶¹ In januari 2002 presenteerde Leefbaar Nederland een groslijst met 353 kandidaten voor de parlementsverkiezingen. Volgens de Antifascistische Onderzoeksgroep Kafka hadden elf personen op deze lijst een extreem-rechtse achtergrond. Voorzitter Nagel wees erop dat Leefbaar Nederland bewust gekozen had voor een open procedure waarin iedereen zich kandidaat mocht stellen. Pas daarna zou de partij antecedenten van de kandidaten onderzoeken en bepalen of zij al dan niet op de definitieve lijst zouden worden gezet. ‘Als blijkt dat iemand lid is geweest van een extreem-rechtse partij wordt hij vanzelfsprekend direct verwijderd,’ aldus Nagel tegen het *Algemeen Dagblad*.⁶² Uiteindelijk werden alle elf van de lijst afgevoerd. Of zij wel hun partijlidmaatschappen hebben behouden is ons niet bekend.

Wij hebben de indruk dat – na de breuk met Leefbaar Nederland – het Fortuyn was die de ‘personele magneetfunctie’ ten aanzien van extreem-rechts grotendeels overnam en dat de belangstelling van extreem-rechtse zijde voor Leefbaar Nederland spoedig wegebde. Dit is althans het beeld dat naar voren komt in de aanloop naar de Kamerverkiezingen. Voor verkiezingsdeelname moesten de kandidatenlijsten van de (debuterende) Lijst Pim Fortuyn conform de Kieswet voorzien worden van voldoende ondersteuningsverklaringen: tenminste dertig kiesgerechtigden in negentien kieskringen die op het gemeentehuis een ondersteuningsverklaring tekenen (in het totaal dus 570). De LPF wist deze handtekeningen weliswaar te verzamelen, maar bleek een spelfoutje in de naam van de lijsttrekker te hebben gemaakt. Daarop moest de kandidatenlijst opnieuw worden ingediend. De LPF-top zelf maakte van de gelegenheid gebruik een enkele personele wijziging op de lijst aan te brengen, namelijk de vervanging van een in opspraak geraakte kandidaat.

Een en ander betekende dat alle LPF-ondersteuners in korte tijd opnieuw moesten worden gemobiliseerd om wederom hun handtekening te zetten. Deze situatie leidde tot paniek bij de LPF.⁶³ Teneinde aan de noodsituatie het hoofd te kunnen bieden werd actief geworven via het extreem-rechtse, racistische

⁶⁰ *Alert*, AFA, maart 2002 nummer 1, jrg 6.

⁶¹ *Alert*, AFA, maart 2002 nummer 1, jrg 6.

⁶² *Algemeen Dagblad*, 22 januari 2002; zie ook *Alert*, AFA, maart 2002 nummer 1, jrg 6.

⁶³ Zie ook *de Volkskrant*, 25 april 2002, ‘Lijst LPF: haastklus met grote problemen’.

webforum Polinco.⁶⁴ Onder de titel 'Lees dit als je wilt dat Pim Fortuyn meedoet aan de verkiezingen!' liet een Polinco-deelnemer weten:

We zitten NU in een noodsituatie! Als we niet allemaal reageren vergroten we de kans dat de lijst Pim Fortuyn straks niet mee mag doen aan de verkiezingen!!! ALSJEBLIEFT!! Ga na in welk district je zit en stuur NU een bericht naar de coördinator.

Opmerkelijk is dat de problemen rond de kandidatenlijsten door de deelnemers niet werden gezien als het gevolg van eigen foutjes, maar als een complot tegen de LPF:

Van harte gefeliciteerd! Vooral aan diegenen die het knietje van de Paarse politieke Kabouters hebben kunnen inschatten en kosten noch moeite hebben gespaard om het een en ander ten goede te keren. Hulde! Wat zal dit Den Haag tegenvallen! De Pers zal nu alleen nog maar meer vuile streken gaan leveren.

Van uur tot uur werd de stand van zaken weergegeven:

In Rotterdam waren er om 13.15 nog 5 steunverklaringen nodig. ROTTERDAMMERS DIE FORTUYN EEN WARM HART TOEDRAGEN SPOEDEN ZICH NU MET HUN PASPOORT NAAR HET STADHUIS, AFD. BURGERZAKEN (BUREAU VERKIEZINGEN) Mensen van de LPF zijn tot 16.00 u ter plaatse. DE RIJ DIE BIJ DE INGANG VAN BURGERZAKEN STAAT KUNT U GEWOON PASSEREN, dit zijn mensen die voor andere zaken komen en een nummertje moeten trekken.

Later werd de mobilisatie van ondersteuners gememoreerd als een belangrijk wapenfeit van het webforum:

Wij hebben TWEE MAAL behoorlijk wat werk verzet om de Fortuyn campagne te redden. Jij hebt er geen idee van of die knullen die nu als LPF in de regering meedoen daar niet deels door Polinco zitten... Wij weten het ook niet maar het is goed mogelijk.⁶⁵

Volgens de Antifascistische Onderzoeksgroep Kafka hadden twintig van het totaal aantal ondersteuners van de LPF een extreem-rechtse achtergrond.⁶⁶ Het ging daarbij om uiteenlopende profielen: Nieuwe Nationale Partij, Centrumdemocraten, Centruumpartij('86), Nederlandse Volks-Unie, Nederlands Blok, Heemland en de webfora Polinco en Stormfront.

Midden in het zomerreces van de Tweede Kamer werd de LPF met de affaire-Boiten geconfronteerd. Rien Boiten was adviseur van een LPF-Kamerlid en bleek een extreem-rechts verleden te hebben: medio jaren tachtig stond hij bij een aantal verkiezingen kandidaat voor Centruumpartij en CP'86. Boiten was eerder actief bij Leefbaar Nederland, maar werd daar wegens zijn extreem-

⁶⁴ <http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=2839>,
<http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=24>.

⁶⁵ [http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=4839&perpage=15
&highlight=twee%20maal%20werk%20verzet&pagenumber=2](http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=4839&perpage=15&highlight=twee%20maal%20werk%20verzet&pagenumber=2).

⁶⁶ persbericht Kafka, dd 24 april 2002, 'Concrete steun uit extreem-rechtse hoek voor Lijst Pim Fortuyn'; zie ook <http://kafka.antifa.net/>, artikelen, Extreemrechtse steun voor Lijst Fortuyn.

rechtse verleden geroyeerd. Hij vocht de beslissing aan, maar verloor de zaak tijdens het LN-partijcongres in juni. Toen zijn betrokkenheid bij de LPF in de openbaarheid kwam, werd hij als partijlid geschorst. 'Dit kunnen we niet hebben. We moeten ons distantiëren van alle geluiden en geuren uit die hoek,' aldus LPF-fractievoorzitter Wijnschenk.⁶⁷ Oud-fractievoorzitter Herben relativeerde: 'er zitten ook mensen in de Kamer die communist zijn geweest.'⁶⁸ Of het partijlidmaatschap Boiten daadwerkelijk is ontnomen, is ons niet bekend. De affaire Boiten trok veel publicitaire aandacht en de LPF nam zich voor statutaire maatregelen te treffen tegen de aanwezigheid van extremisten – 'links' dan wel 'rechts' – in hun gelederen.

De belangstelling van extreem-rechtse zijde voor Leefbaar Nederland is vermindert, maar dat geldt niet voor Leefbaar Rotterdam (LR). Vooral het LR-gemeenteraadslid Smit kreeg de volle aandacht van de Rotterdamse afdeling van de NNP. De onderlinge betrekkingen konden medio 2002 zelfs vriendschappelijk worden genoemd.⁶⁹ Zo betoonde de NNP zich content met Smits aanwezigheid bij een deelraadsoptreden van de NNP en met diens vriendelijke woorden achteraf, terwijl Smit zich op zijn beurt in het openbaar vriendelijk over de NNP uitliet:

Denk dat de nieuwe voorzitter van de NNP, Florens van der Kooi, kan zorgen voor een nieuwe impuls. Jonge mensen om zich heen verzamelen en het verleden achter zich laten. Strijdlustig richting de volgende verkiezingen!⁷⁰

Smit deed deze uitlating op het webforum Polinco, waaraan hij een tijdlang onder het pseudoniem 'Wooninrotterdam' deelneemt⁷¹ en soms hardop denkt over politieke samenwerking met extreem-rechts:

Voor een partij als LPF wordt het makkelijker rechtse standpunten in te nemen, als er nog een partij aan de rechterkant komt. Lijkt me een mooi iets om aan te werken. Mijn steun heb je!⁷²

Volgens Smit zijn beide partijen, LPF en NNP, belangrijk en hebben zij 'gemeenschappelijke doelen'.⁷³ Voorts schrijft hij te hopen

(...) dat de NNP ook zal groeien in organisatie, ledenaantal en volksvertegenwoordigers. Goed dat er een echt nationalistische partij is. Wat ik me

⁶⁷ Geciteerd in *Het Parool*, 21 augustus 2002.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ *Alert!*, nummer 3, jaargang 6, oktober/november 2002.

⁷⁰ *Alert!*, nummer 3, jaargang 6, oktober/november 2002; op Stormfront: <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?s=a9162e357d6fb11824c85ae79f09868d&threadid=27288>.

⁷¹ Tijdens het Radio 1 Journaal van 5 oktober 2002 zegt de reporter aan het eind van het programma, na een aantal quotes over 'wooninrotterdam': 'Smit wilde niet voor onze microfoon reageren, maar hij erkent tegenover de NOS dat hij achter die schuilnaam zit.'

⁷² *Alert!*, nummer 3, jaargang 6, oktober/november 2002; op Polinco: <http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=2871&perpage=15&highlight=rechterkant&pagenumber=2>.

⁷³ <http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=2225>.

afvraag: gaan de NNP vertegenwoordigers in de deelgemeente Rotterdam-Feyenoord ook contacten onderhouden met Leefbaar Rotterdam?⁷⁴

Wat Smit betreft zou de basis van het webforum Polinco dienen te worden verstevigd, in financieel opzicht en door middel van een ‘persbeleid’ waaraan hijzelf en bijdrage wilde leveren.⁷⁵

Naast zijn actieve participatie in Polinco was er een deelname van Smit, zij het veel passiever, aan het nazistische webforum Stormfront. Door publiciteit over deze extreem-rechtse profilering raakte Smit begin oktober 2002 in opspraak, in zijn eigen fractie en breder in de Rotterdamse politieke arena. Daarbij werd een kwestie opgerakeld die eerder een rol speelde, namelijk het onderhouden (door Smit) van vriendschappelijke contacten met het Vlaams Blok. Een en ander leidde ertoe dat Smit publiekelijk zijn excuses aanbood en dat hij door zijn eigen fractievoorzitter, Sørensen, krachtig tot de orde werd geroepen. Sørensen repte van een ‘ondoordachte handelwijze’ en trok een parallel met honkbal: ‘Smit staat nu op twee slag, drie slag is uit.’⁷⁶

Na de val van het kabinet en versplintering van de LPF sloot Smit zich aan bij De Conservatieven.nl van LPF-Kamerlid Winny de Jong, met als doel een prominente plaats op de kandidatenlijst voor de Kamerverkiezingen in 2003. De transfer van Smit oogstte goedkeuring op Polinco en Stormfront.

4.6 Conclusies

Leefbaar Nederland, Fortuyn en de Lijst Pim Fortuyn zijn als zodanig voor ons geen onderwerp van onderzoek geweest. De LPF/Leefbaar-stroming is echter veelvuldig in verband gebracht met ‘rechts-extremisme’, ‘racisme’ en ‘fascisme’. Omdat vragen naar het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming zowel in maatschappelijk als wetenschappelijk opzicht relevant zijn, verdienen zij aandacht in de *Monitor racisme en extreem-rechts*. De vraagstelling inzake het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming valt uiteen in sub-vragen naar:

- de ideeënwereld;
- de sociale genealogie;
- de magneetfunctie (positieve identificatie en personele overlapping).

Ideeënwereld

De beoordeling van welke denkbeelden wel en welke niet als racistisch moeten worden gekwalificeerd hangt af van de gekozen definitie en is derhalve tot op zekere hoogte arbitrair. Of door met name Fortuyn strafrechtelijke grenzen zijn overschreden is waarschijnlijk, doch niet vastgesteld: na zijn dood zijn de tegen hem gedane aangiftes vervallen en er zijn dus geen rechterlijke uitspraken.

⁷⁴ *Alert!*, nummer 3, jaargang 6, oktober/november 2002; op Polinco: <http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&threadid=2225>.

⁷⁵ *Alert!*, nummer 3, jaargang 6, oktober/november 2002; op Polinco: <http://www.polinco.net/forum/showthread.php?s=&postid=10737#post10737>.

⁷⁶ ANP, 7 oktober 2002.

Een bijkomend probleem bij de beoordeling van Fortuyn's uitlatingen is dat soms niet duidelijk is welke uitlatingen hij nu precies wel of niet heeft gedaan. In door hem zelf gepubliceerde teksten hebben wij geen racisme kunnen ontdekken, wel tal van uitspraken waarmee hij balanceerde op de grens van wat wel of niet als toelaatbaar kan worden beschouwd en uitspraken die door anderen als grievend kunnen worden ervaren.

Fortuyn propageerde een verruiming van de uitingsvrijheden die momenteel te zeer zouden zijn beperkt omwille van de discriminatiebestrijding. De grens zou moeten komen te liggen daar waar wordt aangezet tot fysiek geweld. Deze opvatting sluit niet aan bij de huidige Nederlandse realiteit – waarin racistische belediging een misdrijf is – maar meer bij Amerikaanse opvattingen over de begrenzing van uitingsvrijheden.

Wat betreft de denkbeelden van de LPF-kiezers kan uit onderzoek worden afgeleid dat zij zich meer dan andere kiezers laten leiden door vreemdelingen-vraagstukken en dat zij daarbij hardliners zijn: krachtige immigratiebeperking, zoveel mogelijk remigratie dan wel volledige aanpassing.

Onder de aanhangers van de LPF/Leefbaar-stroming bevindt zich zonder twijfel een aantal personen met uitgesproken racistische opvattingen. Men denke in dit verband aan de racistische verbale agressie en bedreigingen na de dood van Fortuyn. De ideeënwereld van de LPF/Leefbaar stroming blijkt aantrekkelijk te zijn voor personen met veel radicalere opvattingen (vgl. de magneetfunctie). Omgekeerd zijn aan Fortuyn niet zelden radicalere opvattingen toegeschreven, radicaler dan uit zijn eigen uitlatingen valt af te leiden.

Sociale genealogie

Extreem-rechtse organisaties komen vaak uit andere extreem-rechtse organisaties voort en bij de totstandkoming van een nieuwe organisatie spelen vaak personen een rol die eerder in extreem-rechtse kring actief waren. Dit verschijnsel is hier sociale genealogie genoemd. Bij de totstandkoming van zowel Leefbaar Nederland als ook de LPF hebben, voor zover wij hebben kunnen nagaan, personen uit extreem-rechtse kringen *geen rol* gespeeld. Er is dus geen sprake van sociale genealogie, althans niet in de oprichtingsfase van de diverse groeperingen. Met name bij de oprichting van de LPF – na de breuk tussen Fortuyn en Leefbaar Nederland – is vanuit extreem-rechtse kringen getracht om zich actief te mengen en zich aan te sluiten. Dat deze pogingen zijn mislukt is door toedoen van de oprichters zelf, die bekende extreem-rechtse activisten hebben geweerd.

Magneetfunctie

In hoeverre is de LPF/Leefbaar-stroming als positief geïdentificeerd in extreem-rechtse kringen en in hoeverre heeft dat geleid tot personele overlapping tussen de LPF/Leefbaarstroming en extreem-rechtse formaties?

Eerst de positieve identificatie. Wij hebben kunnen vaststellen dat het 'at your service' in de diverse extreem-rechtse milieus breed en krachtig is aangeslagen. Ook buiten Nederland is positieve identificatie waarneembaar, zoals bij het Vlaams Blok.

Overigens is niet altijd duidelijk waar men precies door werd aangetrokken: door de denkbeelden van Fortuyn, door diens provocatieve optreden, of waren het veeleer de afkeer van 'de linkse kerk' en afkeer van de politieke moord, waardoor men werd aangetrokken?

In dit hoofdstuk hebben wij diverse voorbeelden van personele overlapping gegeven. Opmerkelijk was de steun vanuit extreem-rechtse kring aan de LPF om aan een voldoende aantal ondersteuningsverklaringen voor verkiezingsdeelname te komen. Van het totaal aantal ondersteuners hadden twintig personen een extreem-rechts verleden. Op een totaal van minimaal 570 in alle kieskringen tezamen is dat geen groot aantal. Dit aandeel kan echter belangrijk zijn geweest want een tekort van slechts één handtekening in een bepaalde kieskring – minimaal 30 – betekent nu eenmaal dat deelname in die kieskring uitgesloten is.

Getalsmatig zijn de personele overlappingsen bescheiden te noemen. Het is eigenlijk niet wat men op grond van de krachtige magneetfunctie zou verwachten. Een van de verklaringen hiervoor is ongetwijfeld de afwerende houding van de LPF- en Leefbaar-top geweest. Bekende rechts-extremisten zijn geweest, direct bij hun aantreden of wanneer zij voor het voetlicht traden. De motieven voor dit 'deurbeleid' zijn ons niet altijd helder geworden. Was het vanwege de afkeer van extreem-rechts of veeleer uit angst dat de partij in opspraak zou komen? Evenmin is het ons bekend hoe actief de diverse partijbesturen proberen extreem-rechts te weren.

5 Rassendiscriminatie: klacht en afdoening

Als iemand het gevoel heeft dat hij gediscrimineerd wordt, dan kan hij daar op verschillende manieren op reageren. Deze kunnen uiteenlopen van het ophalen van de schouders tot het initiëren van een gerechtelijke procedure. Het eerste gebeurt veel vaker dan het laatste. Daartussen liggen nog stappen als het doen van beklag in eigen kring, de onvrede uiten bij derden, het inschakelen van een (rechts)hulpverlenende instantie en het indienen van een formele klacht. Er is dus een aanzienlijk verschil tussen de omvang van de ervaren discriminatie en het uiteindelijke aantal gevoerde procedures daarover. De procedures vormen de spreekwoordelijke top van de ijsberg, terwijl de ervaren achterstelling de basis van die (ijs)berg vormt. In de rechtssociologische literatuur wordt in dit verband meestal gesproken van de klachtenpiramide.¹

In dit hoofdstuk gaan wij in op de klachten die bij een (rechts)hulpverlenende instelling zijn terechtgekomen. Ook kijken wij naar klachten die aanhangig zijn gemaakt bij de Commissie Gelijke Behandeling (CGB). De CGB is te beschouwen als een pseudo-rechtelijke instantie die niet-bindende uitspraken doet. De (rechts)hulpverlenende instellingen en de CGB houden registraties bij van de aard en omvang van klachten. Een probleem daarbij is het verschil in onderlinge methodiek van registraties, alsmede de telkens veranderende systematiek van de registraties zelf. Overigens hebben deze veranderingen veelal tot doel om te komen tot een betere en makkelijker uitwisselbare gegevensverzameling.

Achtereenvolgens wordt aandacht besteed aan:

- antisemitische incidenten, mede op basis van de registraties bij het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI);
- internet en discriminatie, waarbij tevens de activiteiten en cijfers van het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) aan de orde komen;
- meldingen bij de Anti Discriminatie Bureaus (ADB's);
- verzoeken tot een oordeel bij de Commissie Gelijke Behandeling (CGB).

5.1 Antisemitische incidenten

Het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) verzorgt jaaroverzichten van antisemitische incidenten in Nederland.² Om over 2001 een zo goed mogelijk beeld te verkrijgen, is deze rapportage meer dan andere jaren gebaseerd op informatie die het CIDI zelf heeft ingewonnen bij Joodse instellingen en personen. Daartoe heeft men onder andere interviews gehouden met personen uit de joodse gemeenschap. Daarnaast zijn dezelfde bronnen gebruikt als in voor-

¹ Schuyt, Groenendijk & Sloot, 1976.

² Zie de website: www.cidi.nl.

gaande jaren. Naast de meldingen die bij het CIDI zelf binnenkomen, zijn dat de gegevens van de volgende organisaties: de Anti Discriminatiebureaus in Nederland (ADB's), de Landelijke Vereniging van ADB's (LV), het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI), het Landelijk Expertise Centrum Discriminatiezaken van het Openbaar Ministerie (LECD), Antifascistische Onderzoeksgroep Kafka, het Centraal Meldpunt Voetbalvandalisme, de KNVB, de Anne Frank Stichting en de Universiteit Leiden.

In het jaarrapport over 2001 staat vermeld dat uitsluitend antisemitische incidenten in de rapportage zijn opgenomen en dus geen anti-Israël incidenten. Terecht wordt daar door het CIDI over opgemerkt dat er verschil van inzicht kan bestaan over de vraag of een incident nu wel of niet antisemitisch is.

- Over 'vuile rotjood' is iedereen het wel eens, maar over 'alle Israëli's moeten de zee in' niet. De één zal dit als antisemitisch ervaren, de ander als – weliswaar virulent – anti-Israël.

Het CIDI heeft anti-Israël uitlatingen – virulent of niet – niet opgenomen. De antisemitische incidenten zijn onderverdeeld in een groot aantal – niet altijd gelijksoortige – categorieën. Opvallend is vooral de toename van antisemitische uitlatingen, daaronder ook begrepen de bedreigingen met geweld. Uit de gegevens van het LECD blijkt dat in 2001 (wederom) meer dan 20% van de discriminatiefeiten antisemitisme betreft. In vrijwel alle gevallen gaat het om uitingsdelicten. Gezien de relatief kleine joodse gemeenschap in Nederland is het aandeel antisemitische feiten in de strafrechtsketen zeer hoog.³ Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit hoge percentage uitsluitend is toe te schrijven aan grotere aangiftebereidheid van de joodse gemeenschap. Niet alleen is herhaaldelijk door leden van deze gemeenschap geklaagd over het gebrek aan medewerking bij de politie,⁴ maar ook blijken uit de gegevens van het LECD personen uit de Surinaamse, Marokkaanse en Turkse gemeenschap goed in staat om een strafklacht in te dienen (zie ook het volgende hoofdstuk). Wellicht dat het hoge percentage tevens de lange traditie van antisemitisme en de wereldwijde verspreiding ervan illustreert. Bij die wereldwijde verspreiding is het internet een zeer 'behulpzaam' medium. Uit waarnemingen van het MDI blijkt dat in 2001 het percentage antisemitische uitlatingen op het Nederlandse deel van internet onverminderd hoog blijft: 29% van alle meldingen over discriminatie.⁵

In het hoofdstuk over racistisch geweld hebben wij gesignaleerd dat met name de gewelddadige antisemitische incidenten veelal op het conto komen van extreem-rechtse daders (zie hoofdstuk 2). Uit de cijfers van het LECD over 2001 blijkt dat van de 41 antisemitische incidenten er negen veroorzaakt zijn door daders met een extreem-rechtse achtergrond.

Het jaaroverzicht van het CIDI signaleert wederom dat antisemitisme zich ook voordoet op de werkvloer, in de woonomgeving en binnen het onderwijs. Een

³ Zie in dezelfde zin het Jaarverslag Meldpunt Discriminatie Internet 2001.

⁴ Zie de kamervragen van Dittrich, Aanhangsel Handelingen II, 2001/02, nr. 1433.

⁵ Ibidem.

apart aandachtspunt in het jaaroverzicht wordt gevormd door de uitlatingen gedaan op en rond het voetbalveld. Net als het vorige jaar constateert het CIDI dat uit de cijfers van aanhoudingen rondom het voetbalveld wegens racistische belediging (art. 137c Sr) geen conclusies kunnen worden verbonden, nu de aard van de uitlating niet is geregistreerd.

Het rapport *Kerncijfers discriminatie 2001* van de LV geeft een grote stijging van klachten over antisemitisme te zien: van 1% van alle klachten in 2000 tot 3% in 2001.⁶ Hieraan kunnen echter evenmin gevolgtrekkingen worden verbonden, omdat registratie van antisemitisme door de ADB's nog onvoldoende uniform plaatsvindt. Zo komt het nog steeds voor dat antisemitisme onder een andere noemer worden weggeschreven (bijvoorbeeld als discriminatie op grond van ras).

In het jaar 2001 zijn er op het gebied van antisemitisme enkele gerechtelijke uitspraken gedaan die onze aandacht verdienen. Jurisprudentie met betrekking tot het internet komt in paragraaf 5.2 aan de orde, terwijl uitspraken met betrekking tot antisemitisch geweld, zoals de bekladding van zeventig graven op de joodse begraafplaats Oosterhout, reeds in het hoofdstuk over racistisch en extreem-rechts geweld zijn besproken.

- Het Haagse gerechtshof spreekt op 25 april 2001 een verdachte vrij die in een kraam op een markt voor verzamelaars van antiek en curiosa een aantal voorwerpen met hakenkruisen te koop aanbodt.⁷ Indien kooplieden dergelijke koopwaar op een terughoudende manier aan de man brengen op antiekmarkten of rommelbeurzen, lijkt het vaste rechtspraak dat er geen sprake is van voorwerpen die zondermeer een discriminerende uiting inhouden. Het discriminatoire karakter is immers afhankelijk van de context waarin deze symbolen gebruikt worden. Het hof is van mening dat de militaire curiosa onder omstandigheden als strafbaar kunnen worden beschouwd. Dat is echter niet zonder meer het geval, zeker niet in het onderhavige geval. In 1987 oordeelde de Hoge Raad in dezelfde zin over de toelaatbaarheid van de openbare verkoop van mouwemblemen voorzien van adelaar met hakenkruis.⁸
- Op 29 mei 2001 heeft de Hoge Raad arrest gewezen in twee zaken waarin verdachten waren veroordeeld ter zake van opruiing, belediging, belediging wegens ras en aanzetten tot discriminatie.⁹ Het gaat om bijeenkomsten in 1996 van de CP'86 (Rotterdam) en de Nederlandse Volks-Unie (Schiedam). In de zaak van Mordaunt (CP'86) wordt de uitspraak van het gerechtshof – zes weken onvoorwaardelijk – bevestigd. De pers had uit zijn mond onder andere opgetekend dat het afgelopen moet zijn met de joodse overheersing van de Nederlandse partijen. De verdachte had erkend dat hij zich bewust was van de aanwezigheid van journalisten en daardoor het risico voor lief

⁶ Zie www.lvadb.nl.

⁷ Hof Den Haag 25 april 2001, ongepubliceerd: rolnummer 2200253900.

⁸ HR 22 september 1987, *RR* 164 m.n. Malai.

⁹ Dolman, 2002: 15-18.

had genomen dat zijn uitlatingen *openbaar* in de zin van de wet zouden worden.¹⁰ Dat ligt anders in de zaak van Glimmerveen (NVU). De Hoge Raad acht onvoldoende bewezen dat ook hij wist of had moeten weten dat zijn uitlatingen aan de openbaarheid prijs konden worden gegeven.¹¹ Overigens had laatstgenoemde verdachte zich niet beledigend over joden uitgelaten, maar wel over 'de Marokkanen, de Turken, de Surinamers, de Antillianen en alle andere kleurlingen die hier niets te zoeken hebben'.

- Op 9 oktober 2001 heeft de Hoge Raad de schrijver Pieter Waterdrinker vrijgesproken.¹² In zijn boek 'Danslessen' voert de auteur de figuur op van een joodse burgemeester van Zandvoort. De huidige burgemeester is joods. Een persoon uit de roman noemt de romanburgemeester een 'gnoomachtige gestalte' en verder valt te lezen: 'Maar ja, wat wil je ook met zo'n joodje aan het hoofd.' Het Openbaar Ministerie heeft aan de auteur ten last gelegd dat hij in zijn roman zich in het openbaar, opzettelijk beledigend heeft uitgelaten over een groep mensen, de burgemeester van Zandvoort in de uitoefening van zijn bediening en over de persoon van de burgemeester. Het Gerechtshof te Amsterdam heeft de verdachte vrijgesproken, omdat de uitlating was gedaan door een romanfiguur zodat, aldus het Hof, die uitlating niet was toe te schrijven aan de verdachte. Het Openbaar Ministerie heeft hiertegen beroep in cassatie ingesteld. De Hoge Raad verwerpt het cassatieberoep, maar neemt wel afstand van de redenering van het Hof. Het enkele feit dat een beledigende uitlating wordt gedaan door een romanfiguur, sluit niet uit dat de auteur kan worden aangemerkt als degene die zich beledigend heeft uitgelaten. De Hoge Raad benadrukt dat voor de beoordeling van de vraag of een bepaalde passage beledigend is, die passage niet op zichzelf moet worden gelezen, maar in samenhang met de overige inhoud van de roman. Een aantal omstandigheden speelt bij die beoordeling een rol, zoals de aard en de strekking van de roman en de plaats die de passage daarin inneemt. Ook al zou een passage op zichzelf beledigend zijn, dan kunnen de omstandigheden van het geval meebrengen dat het beledigend karakter van de uitlating wegvalt. Dat is naar het oordeel van de Hoge Raad ook in deze zaak het geval. Het cassatieberoep wordt dus verworpen, zodat de vrijspraak van het Hof in stand blijft.

5.2 Internet en discriminatie

Wetgeving

Op internet doen problemen met rechtsmacht en juridische toerekenbaarheid zich wereldwijd voor. Dit betreft niet alleen discriminatie, maar ook bijvoorbeeld kinderporno en computercriminaliteit. In november 2001 is binnen de Raad van Europa het zogenoemde *Cybercrime* Verdrag tot stand gekomen.¹³

¹⁰ HR 29 mei 2001, *ELRO-nummer*, AB1818.

¹¹ HR 29 mei 2001, *ELRO-nummer*, AB 1817.

¹² HR 9 oktober 2001, *ELRO-nummer* ZD2776.

¹³ *Tractatenblad*, 2002: 18.

Het verdrag regelt de jurisdictie en opsporing op internet. Naast de 43 landen van de Raad van Europa zijn ook Canada, de VS, Zuid-Afrika en Japan partij bij het verdrag. Vanwege het grote verschil van inzicht tussen de Verenigde Staten en de andere landen over de betekenis van vrije meningsuiting is geen overeenstemming bereikt over de aanpak van racistische uitingen op internet. De consequentie van de Amerikaanse opstelling is dat bij racistische uitingen die vanuit de VS op internet geplaatst worden, geen rechtshulp door de Amerikanen zal worden verleend. Evenmin zullen zij personen uitleveren. Door deze houding blijft het voor bepaalde groepen en personen aantrekkelijk hun discriminerende opinies via Amerikaanse providers op internet te plaatsen. Momenteel trachten de andere verdragsstaten – zonder de VS – een additioneel protocol voor discriminerende uitingen op te stellen. Op 14 mei 2002 is een eerste conceptversie van het protocol gepubliceerd.¹⁴

De Europese Commissie heeft op 28 november 2001 een voorstel tot een Kaderbesluit betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat het licht doen zien.¹⁵ Dit concept Kaderbesluit moet ertoe leiden dat de strafrechtelijke handhaving en rechtshulpverlening in discriminatiezaken beter tot zijn recht komen. Mede gezien de gebeurtenissen van 11 september 2001 acht de Raad van Ministers het van groot belang om nationalisme, racisme en vreemdelingenhaat te bestrijden. In het concept Kaderbesluit wordt de racistische belediging, het aanzetten tot haat, het vergoelijken van genocide en misdaden tegen de menselijkheid, het verspreiden van racistisch materiaal en het steunen of leiden van een racistische organisatie strafbaar gesteld. De minimumstrafmaat voor deze misdrijven is vastgesteld op twee jaar. Bovendien wordt expliciet bepaald dat deze strafbaarheid ook geldt voor uitingen verspreid via internet. Het concept Kaderbesluit omvat tevens een bepaling die het probleem van de rechtsmacht in internetzaken in de Europese Unie oplost. Juli 2002 heeft het Europese Parlement in haar advies over het concept 23 amendementen voorgesteld. Zo wil het Parlement geen strafbaarheid als het gebruik van de uitingen legitiem is, bijvoorbeeld voor het doen van onderzoek of het geven van geschiedenislessen. Bovendien vinden de parlementariërs dat er sprake moet zijn van opzet. Ook wil men dat strafvervolgning kan worden ingezet als het een onderdaan van een EU-lidstaat betreft die buiten de EU het delict begaat, bijvoorbeeld via internet. Overigens is het voorstel niet onomstreden. Ook van Nederlandse zijde is opgemerkt dat de bepalingen te ruim zijn geredigeerd.¹⁶ Het is de verwachting dat de Europese Raad nog voor het einde van 2002 over het voorstel beslist.

In Nederland wordt de strafmaat voor structurele vormen van discriminatie verdubbeld naar twee jaar.¹⁷ Daartoe is op 11 juni 2001 een wetsvoorstel tot

¹⁴ www.coe.int.

¹⁵ *PbEG*, 2002 C 75E/269.

¹⁶ Zie Kamerstukken II, 2001/02, 22 112 en Reiner de Winter in zijn opiniebijdrage in *NJB*, 2002: 983-984.

¹⁷ Dit betreft bewerking van materiaal dat eerder is gepubliceerd: Rodrigues, 2001: 3-11.

wijziging van het Wetboek van Strafrecht aan de Tweede Kamer voorgelegd.¹⁸ Het voorstel wijzigt de strafmaat bij de uitingsdelicten van art. 137c, d en e. Indien deze strafbare feiten worden begaan door een persoon die daarvan zijn beroep of gewoonte maakt, of in vereniging, wordt de strafmaat verdubbeld. In de toelichting wordt erkend dat de strafmaat niet zozeer doorslaggevend is, maar dat de kracht van het strafrecht bij discriminatie vooral schuilt in een consequente en duidelijke reactie van Openbaar Ministerie en rechterlijke macht.¹⁹ Bij structurele vormen van discriminatie wordt vooral gedacht aan de uitlatingen van extreem-rechtse organisaties en de wijze waarop de vrije meningsuiting op internet de grenzen van het discriminatieverbod tart.

De meerwaarde van het voorstel schuilt vooral in de geboden extra dwangmiddelen, zoals het aanhouden buiten heterdaad en de telefoon-tap. Het Openbaar Ministerie had de wetgever laten weten dat met name bij internetzaken in het opsporingstraject deze dwangmiddelen node worden gemist. Als voorbeeld wordt de later te bespreken zaak genoemd tegen twee bestuurleden van de extreem-rechtse Volksnationalisten Nederland (VNN) wegens de uitlatingen op de website van deze organisatie. Ter zitting van het gerechtshof is de zaak voor onbepaalde tijd aangehouden om opheldering te verkrijgen over een groot aantal vragen met betrekking tot de VNN en haar website. De meeste vragen hadden de verdachten relatief makkelijk zelf kunnen beantwoorden indien zij in een eerder stadium door de politie zouden zijn verhoord. Dit is echter niet gebeurd omdat zij een uitnodiging van de politie naast zich neer hebben gelegd en dwangmaatregelen ontbraken. In een andere zaak maakt de verdachte zich bij herhaling schuldig aan discriminerende uitlatingen op internet. Aanschrijvingen van de politie worden genegeerd. Slechts door het creëren van een situatie van heterdaad kan de man worden aangehouden. De rechter heeft zich overigens nog niet over deze opsporingsmethode uitgesproken.²⁰

De wetgever verwacht dat de opsporingsproblemen zullen toenemen door de (nog steeds) groeiende populariteit van internet. Vandaar is het verzoek van het Openbaar Ministerie tot uitbreiding van de dwangmiddelen gehonoreerd. Dit verzoek lijkt ons terecht. Het bevreedt echter dat een problematiek die met name aan het internet kleeft, nu onder het kopje structurele vormen van discriminatie geïntroduceerd wordt. Is het maken van een 'foute' website dan structureel? En wordt daar een gewoonte van gemaakt doordat de website onderhouden wordt? Reeds eerder heeft de regering haar standpunt dat on-line en off-line dezelfde normen moeten gelden genuanceerd.²¹ Erkend wordt dat er op internet zich omstandigheden voordoen die niet in de analoge wereld voorkomen. Soms ook is het juridische kader uit *real life* voor een digitale omgeving niet toereikend. Voor dergelijke situaties moet niet geschroomd worden om tot specifieke regelgeving over te gaan. Het zou daarom meer voor de hand

¹⁸ Kamerstukken II, 2000/01, 27 792, nrs. 1-2.

¹⁹ Kamerstukken II, 2000/01, 27 792, nr 3.

²⁰ Beide voorbeelden zijn ontleend aan Kamerstukken II, 2000/01, 27 792, nr. 3, p. 5-6.

²¹ Zie de notitie Internationalisering en rechtsmacht, Kamerstukken II, 1999/00, 25 880, nr. 10, p. 11.

hebben gelegen het internet tot een strafverhogende omgeving te bestempelen met daarbij de zo noodzakelijke extra dwangmiddelen voor het Openbaar Ministerie.

Een ander belangrijk wetsvoorstel is de implementatie van de Europese richtlijn inzake elektronische handel.²² Deze *e-commerce* richtlijn sluit de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de provider uit voor zover het gaat om het enkele transport van gegevens (*mere conduit*), daaronder begrepen de tijdelijke opslag in verband met het bereiken van een doelmatig transport (*cache*). Voor zover er sprake is van opslag, ter beschikkingstelling of verspreiding van gegevens door een provider, laat de richtlijn de mogelijkheid open bijzondere regels te stellen. De providers kunnen slechts aansprakelijk zijn voor strafbare feiten als zij de uitlatingen op hun computers opslaan ter consultatie (*hosting*). Hierbij geldt het beginsel van voorwaardelijke opzet: het willens en wetens nemen van het geenszins denkbeeldige risico dat door de opslag van gegevens een strafbaar feit wordt gefaciliteerd.²³ Een wetsvoorstel ter implementatie van de richtlijn is 23 januari 2002 aan de Tweede Kamer aangeboden.²⁴ In dit wetsvoorstel wordt ten aanzien van *hosting* opgemerkt dat er geen aansprakelijkheid geldt indien de provider niet weet of hoeft te weten dat de inhoud onrechtmatig is, en zodra hij dat wel weet of behoort te weten, prompt de informatie verwijderd (art. 6:196c lid 4 BW). Bij *mere conduit* en *cache* is sprake van vrijwaring van aansprakelijkheid indien de provider zich aan bepaalde voorwaarden houdt. Met name is van belang dat de provider geen enkele inhoudelijke bemoeienis heeft met de onrechtmatige inhoud. Mocht dat anders zijn, kan dat tot aansprakelijkheid of strafbaarheid leiden. De vrijwaring van de provider laat de mogelijkheid onverlet dat op vordering van de rechter wordt bevolen de inbreuk te beëindigen. Op de provider rust geen plicht om de inhoud van de getransporteerde informatie te controleren. Het wetsvoorstel geldt overigens alleen voor elektronische handel en niet voor al het internetverkeer. Onduidelijk is het wetsvoorstel (evenals de richtlijn) voor de situatie bij *mere conduit* en *cache* waarbij de provider weet heeft van de strafbare inhoud. Ons lijkt dan optreden van de provider geboden.²⁵ Dat zou ook moeten gelden indien een verzoek tot verwijdering is gedaan en de provider geen redelijke twijfel heeft over de juistheid van het verzoek. In overeenstemming met de uitspraak in de Scientology-zaak zou hij dan direct tot verwijdering over dienen te gaan.²⁶ In deze zaak procedeerde de Scientology kerk tegen de verspreiding van haar belastende processtukken via het internet.

²² *PbEG* 17 juli 2000, L 178/1.

²³ Kamerstukken II, 2000/01, 23 530, nr. 45, p. 10.

²⁴ Kamerstukken II, 2001/02, 28 197, nrs. 1-3.

²⁵ Zie ook Heijmans, 2000: 235

²⁶ Scientology/XS4all Rb Den Haag 9 juni 1999, 96/1048, *Computerrecht* 1999, 2000, m.n. Hugenholtz.

Zelfregulering

Door de branche van internetproviders zijn maatregelen getroffen tegen discriminatie. Zo hebben de meeste Nederlandse providers in hun algemene voorwaarden bepaald dat de inhoud van teksten niet discriminerend mag zijn. Toen in september 2001 de evangeliste Jenny Goeree door middel van persberichten bekend maakte dat zij een website had geopend met daarop publicaties die door de rechter reeds in 1987 als antisemitisch en strafwaardig zijn gekwalificeerd,²⁷ heeft haar internetprovider de website per ommekeer uitgeschakeld.²⁸ Zolang hieromtrent geen wereldwijde consensus bestaat, wijken gebruikers daarop veelal uit naar providers in de Verenigde Staten. Dat geldt ook voor Jenny Goeree, maar haar website vermeldt hierover het volgende:

In verband met de heftige commotie heb ik het omstreden artikel: 'Wat moet ik met Auschwitz?' (voorlopig) van de site gehaald. Daarvoor in de plaats staat nu mijn verantwoording over het betreffende artikel.

In de afgelopen verslagperiode hebben verschillende discussiefora moeten sluiten wegens de discriminerende uitlatingen die daarop geplaatst worden. Dit lot onderging onder meer het webforum van de politieke partij Leefbaar Nederland,²⁹ het condoleance-register dat internetprovider Zonnet naar aanleiding van de aanslagen van 11 september op het net had geplaatst³⁰ en de internetrubriek forum van de *Haagse Courant*.³¹

De branchevereniging van Nederlandse Internet Providers (NLIP) onderkent het probleem van discriminatie. Op internet is immers naast vele nuttige informatie ook illegale informatie te vinden. NLIP verstaat onder illegale informatie uitingen die volgens de Nederlandse wet- en regelgeving verboden zijn. Vanwege de aard en ernst van enkele vormen van illegale informatie op internet en vanwege diverse technische en juridische onduidelijkheden, hebben de in de NLIP verenigde internetproviders een beleid geformuleerd hoe zij hiertegen op kunnen treden.³² Uitgangspunt is om de illegale informatie zoveel en zo snel als mogelijk weer van internet te laten verwijderen. Vanwege de vrije meningsuiting en de taak tot doorgifte van informatiestromen, moeten de providers het vooral van meldingen hebben. Zo zijn er meldpunten voor de ernstige vormen van illegale uitingen: kinderporno en discriminatie. Op basis van deze regulering kunnen providers naar het oordeel van de NLIP alleen in Nederland optreden en beperkt deze actiemogelijkheid zich tot overtreders in Nederland. De laatste lijkt ons onjuist. Ook buitenlandse klanten van providers kunnen als zij zich schuldig maken aan overtreding van de discriminatieverboden in Nederland door een provider aangepakt worden. Meldingen over buitenlandse informatieaanbieders worden overigens zoveel mogelijk doorgegeven aan de meldpunten in dat land. Maar internetmeldpunten functioneren nog slechts in

²⁷ *de Volkskrant*, 6 september 2001.

²⁸ Zie voor de strafzaak HR 5 juni 1987, *Rechtspraak Rassendiscriminatie* 155 m.n. Kruyt.

²⁹ www.webwereld.nl 11 september 2001.

³⁰ *de Volkskrant*, 17 september 2001

³¹ *Haagse Courant*, 22 februari 2002.

³² Het beleid is te vinden op de website van de NLIP: www.nlip.nl.

een klein aantal landen adequaat. Daar wil de Europese Unie wat aan doen. Zij bepleit een internationaal netwerk van meldpunten op te zetten. Tevens is men binnen de Unie nog steeds voorstander van het gebruik van filtersystemen om de internetgebruiker te beschermen. Tot slot wordt zelfregulering bepleit die tot vrijwillige controle van internetproviders moet leiden.³³ Aangezien de Europese Unie zich vooral op kinderporno richt hebben het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) en Jugendschutz.net in oktober 2002 een eigen netwerk opgericht: *The International Network against Cyberhate* (INACH).

Meldpunt Discriminatie Internet

Sinds 21 maart 1997 is het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) actief, een particulier initiatief dat de laatste jaren wordt ondersteund door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Justitie. Het doel van het MDI is het bestrijden en voorkomen van discriminatie op het Nederlandse gedeelte van het internet. Tot haar domein rekent zij ook de gedeelten van internet die zich fysiek in het buitenland bevinden maar geschreven zijn in de Nederlandse taal of vanuit Nederland worden onderhouden of duidelijk gericht zijn op Nederland. Het is bijna vanzelfsprekend dat meldingen per e-mail aan het meldpunt moeten worden gedaan.³⁴ Vervolgens wordt de aard van de melding onderzocht, de strafwaardigheid ervan beoordeeld en zo mogelijk het de virtuele identiteit en de naam-, adres- en woonplaatsgegevens van de plaatser van het materiaal achterhaald. Indien het MDI van oordeel is dat de uiting strafbaar is, dan wordt een dringend verzoek tot verwijdering aan de verspreider of beheerder gestuurd. Indien niet tot verwijdering wordt overgegaan volgt in beginsel aangifte.

Tabel 5.1 Meldingen bij MDI over 1999-2001

Meldingen	1999	2000	2001
Aantal meldingen	181	550	691
Aantal gemelde uitingen	360	833	1081

Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

Voor wat betreft de meldingen zien we in 2001 een forse stijging ten opzichte van 2000 (26%). Toch is deze stijging veel minder groot dan in de periode van 1999-2000. Toen bedroeg de stijging maar liefst 203%.

Het door het MDI gemaakte onderscheid tussen meldingen en uitingen is in tabel 5.1 af te lezen. Dit verschil is aangebracht omdat de meeste meldingen meerdere discriminerende uitingen betreffen. Een melding kan uitlatingen betreffen die bijvoorbeeld niet alleen beledigend voor moslims zijn, maar ook voor vrouwen. In het vorige monitrorrapport constateerden wij dat het onderscheid tussen meldingen en uitingen in de tabellen niet altijd consequent is toegepast. Over 2001 heeft het MDI de weergave van haar statistische gegevens in het jaarverslag aangepast. Deze aanpassing is een verbetering, maar heeft tot

³³ Brussel 25 maart 2002 COM(2002)152def.

³⁴ Zie voor de werkwijze de website van het MDI: www.meldpunt.nl.

gevolg dat niet alle gegevens met die van de voorafgaande jaren vergeleken kunnen worden.

Tabel 5.2 Afhandeling door MDI over 2001

Afhandeling	2001
Verzoeken tot verwijdering verzonden	360
Geen verzoek tot verwijdering verzonden	191
Bijgevoegd in aangiftedossier	7
Aangifte door melder gedaan, bemiddeld	3
Doorverwezen naar Meldpunt of Anti-Discriminatie Bureau	45
Doorverwezen naar anderen (CGB, provider)	66
Doorverwezen naar politie	19
Totaal	691

Bron: MDI, Jaarverslag 2001

Het aantal verzoeken tot verwijdering is relatief sterk gestegen van 218 in 2000 tot 360 in 2001. Aan deze verzoeken wordt veelal gevolg gegeven. Zo blijkt naar aanleiding van kamervragen over antisemitische uitingen op de website www.maroc.nl dat de beheerder dergelijke uitingen altijd onmiddellijk verwijdert indien hij daar door het MDI op geattendeerd wordt.³⁵ Interessant is te vernemen dat meer een kwart van de meldingen (27%) niet leidt tot een verzoek tot verwijdering of een andere vorm van afhandeling. Vermoedelijk zijn dit zaken die geen aanleiding tot actie geven en dus als ongegrond moeten worden beschouwd. Bijna een vijfde van de meldingen (19%) wordt doorverwezen naar een ADB, CGB, provider of de politie.

Naast gegevens over de afhandeling, verstrekt het MDI gegevens over de resultaten. Daaronder treffen we de aangiftes van het MDI aan. Het was wellicht logischer geweest om de aangifte als vorm van afhandeling te beschouwen, terwijl het resultaat van de aangifte kan zijn dat er vervolging wordt ingesteld. Op deze wijze zou meer inzicht in de door het MDI geïnitieerde vervolgingen worden verkregen.

Indien wij de cijfers van het MDI over 1999 en 2000 in herinnering roepen, leert ons dat in de praktijk niet vaak tot aangifte wordt overgegaan: tweemaal in 1999 en driemaal in 2000. Uiteindelijk zijn er begin 2002 elf aangiften over 2001 gedaan. Deze forse stijging in aangiften lijkt zeker gerechtvaardigd gezien het hoge percentage meldingen (54%) dat door het MDI in 2001 strafwaardig is geacht. Toch lijkt het doen van aangifte door het MDI te incidenteel plaats te vinden en te weinig structureel.

³⁵ Aanhangsel Handelingen II, 2001/02, nr. 1295.

Tabel 5.3 Resultaten MDI over 2001

Verwijderd	312
Niet verwijderd	48
Provider geeft gebruiker waarschuwing	12
Account opgeheven door provider	9
Aangifte over 2001	11
Aangifte anders (bedreiging)	2

Bron: MDI, Jaarverslag 2001

Het aantal verwijderingen nam sterk toe: van 194 in 2000 tot 312 in 2001. Evenals het vorige verslagjaar is het MDI met zijn aanmaningen tot verwijdering van discriminerende mededelingen zeer succesvol. Nog steeds leidt bijna 90% van de aanmaningen tot verwijdering. De lichte daling ten opzichte van het vorige verslagjaar schrijft het MDI toe aan de klachten over webfora die zich buiten het Nederlandse territoir bevinden. Een voorbeeld hiervan is het extreem-rechtse webforum Polinco (politiek incorrect) dat zich in de Verenigde Staten bevindt en vrijwel uitsluitend bezocht wordt door Nederlanders.

In 9 zaken heeft de provider het account van de gebruiker opgeheven na de melding van het MDI. In 48 gevallen is de uitlating niet verwijderd. Onbekend is in hoeverre de 11 aangiftes over 2001 betrekking hebben op deze 48 weigeringen. Het aantal internet zaken dat bij het Openbaar Ministerie staat ingeschreven is opvallend laag.

Tabel 5.4 Plaats van het discriminatie-incident bij het OM over de jaren 1998-2001

Locus delicti	1998	1999	2000	2001
Internet	0	3	5	4
Totaal ingeschreven incidenten	214	188	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Het aantal incidenten op internet dat tot vervolging leidt, loopt iets terug. Bovendien steekt het volume schril af bij het nog steeds toenemende aantal klachten dat bij het MDI wordt neergelegd. Naar aanleiding van het vorige monitorrapport verklaarde de minister van Justitie dat het Openbaar Ministerie zeker ook pro-actief op het internet naar discriminatie dient te rechercheren.³⁶ Deze opmerkingen hebben evenwel niet geleid tot aanpassingen van het beleid, noch tot een andere opsporingspraktijk. Het Openbaar Ministerie komt vrijwel uitsluitend in actie indien er aangifte is gedaan. Individuele burgers blijken daartoe zelden over te gaan, zodat het MDI of andere belangenorganisaties de belangrijkste instigator vormen voor bestrijding van *cyber hate*.

³⁶ RTL4 televisienieuws 11 december 2001.

Tabel 5.5 Beoordeling MDI ernst van de uitingen over 1999-2001

Ernst van de uitingen	1999	2000	2001
Discriminerend*	195	223	370
Beledigend	32	178	73
Tendentieus	60	149	115
Onschuldig	-	-	32
Niet toetsbare meldingen	-	-	28
Niet behorend tot domein MDI	-	-	74

* Na toetsing aan de wet strafbaar geacht door het meldpunt. Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

Bij de beoordeling van de uitingen hanteert het MDI de volgende vier categorieën:

- allereerst de categorie strafbaar in de zin dat naar het oordeel van het MDI sprake is van overtreding van de strafrechtelijke discriminatieverboden;
- de tweede categorie is beledigend. Hiermee worden uitlatingen bedoeld die niet vallen onder de strafrechtelijke discriminatieverboden, maar wel zijn aan te merken als gewone strafrechtelijke belediging of op grond van het civiele recht beledigend zijn. Het aantal meldingen dat onder de categorie beledigend valt, is overigens in 2001 sterk teruggelopen;
- voorts kent het MDI de categorie tendentiekus: wel heel vervelend, maar niet in strijd met de wet;
- ten slotte is er de groep van gevallen die onschuldig worden geacht of niet toetsbaar zijn of niet tot het domein van het MDI behoren.

Uit de nieuw toegevoegde gegevens over 2001 blijkt dat slechts een gering aantal meldingen voor onschuldig wordt gehouden (5%). Een klein percentage andere meldingen is niet (meer) toetsbaar door het ontbreken van een internet locatie (4%). Een substantieel gedeelte van de meldingen heeft betrekking op terreinen waarop het MDI niet werkzaam is, zoals bijvoorbeeld kinderporno (10%).

Het aantal klachten over discriminatie op internet is in 2001 met 20% gestegen. Het aantal antisemitische uitingen blijft (te) hoog, maar wel redelijk stabiel. Nieuwe impulsen voor antisemitisme zijn volgens het MDI de tweede intifada en de aanslagen op de Verenigde Staten.

Een groot aantal categorieën kent in 2001 een sterke stijging. Het betreft uitingen met betrekking tot Holocaust-ontkenning, discriminatie van asielzoekers, geslacht, seksuele voorkeur en autochtone Nederlanders. Opvallend is de sterke toename van religieuze kwetsingen: het betreft hier vrijwel uitsluitend anti-moslim uitingen. De sterke opkomst daarvan is zeker beïnvloed door de gebeurtenissen van 11 september 2001.

Tabel 5.6 Categorieën uitingen bij MDI over 1999-2001

Uitingen verdeeld in categorieën	1999	2000	2001
Racisme	147	345	518
Antisemitisme	91	203	197
Holocaustontkenning	21	7	33
Seksuele voorkeur	46	6	39
Religie	15	10	127
Discriminatie van asielzoekers	12	2	48
Bedreiging en stalking	7	0	28
Geslacht	5	4	17
Discriminatie van autochtone Nederlanders	5	4	20
Nationaliteit	-	-	2
Handicap	-	-	6
Roma en Sinti	-	-	1
Kinderporno	-	-	29
Leeftijd	0	1	4
Anders	-	-	12

Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

Veruit de meeste klachten in 2001 gaan over discriminatie op websites (465). E-mail kan in de zin van de anti-discriminatiebepalingen strafwaardig zijn indien het gaat om post die ongevraagd wordt toegestuurd, de zogenoemde *spam*.³⁷ Het MDI neemt klachten over e-mail in behandeling indien het als discriminerende spam kan worden aangemerkt en naar meer dan twee personen is verstuurd. Klachten over andere mailtjes worden veelal doorverwezen naar de politie. Het aantal klachten over discriminerende digitale geluidsbestanden is toegenomen. Het gebruik van nieuwsgroepen voor discriminerende uitlatingen neemt verder af (75) en verplaatst zich naar de zogenoemde discussiefora op websites. Dit is in 121 gevallen van de 465 meldingen over websites het geval. De trend die wij in de vorige verslagperiode signaleerden, dat discriminerende uitingen ook via SMS-berichten worden verstuurd, lijkt tijdelijk te zijn geweest.

³⁷ Artikel 137e lid 1 sub 2 Sr.

Tabel 5.7 Uitingen per locatie of media bij MDI over 1999-2001

	1999	2000	2001
Websites	170	297	465
Usenet (nieuwsgroepen)	67	93	75
Chatboxen	5	8	18
IRC (Internet Relay Chat)	2	2	2
ICQ (Page & chatsysteem)	2	0	1
E-mail	6	101	46
MP3's (geluidsfiles)	1	7	17
Mailing lists	2	2	1
SMS/Web	-	38	6
Video	-	-	3
Games	-	-	3
In Real Life	-	-	51
Overig	-	-	-

Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

Nog steeds blijkt internet aantrekkingskracht uit te oefenen op extreem-rechtse partijen en organisaties. Het aandeel van deze groepen verdubbelde bijna.³⁸ Een nieuwe loot aan de stam van plegers zijn etnische of religieuze groeperingen die discriminerende uitlatingen op internet zetten.

Tabel 5.8 Plegers van meldingen bij MDI over 1999-2001

Plegers	1999	2000	2001
Individueen	211	482	565
Organisaties of bedrijven	27	21	38
Extreem-rechts	9	47	81
Etnische of religieuze groeperingen	-	-	7

Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

De doelstelling van het MDI beperkt zich tot het Nederlandse gedeelte van internet of tot uitingen die naar hun aard of inrichting (mede) op Nederland gericht zijn. Uit de meldingen over uitingen in het buitenland blijkt dat een zeer sterke toename is van Nederlandstalige uitingen vanuit buitenlandse locaties. Hierbij maakt het MDI een strategische afweging. Indien bekend is dat de buitenlandse provider geen medewerking verleent aan oproepen tot verwijdering,

³⁸ Zie verder hoofdstuk 3.

dan wordt geen actie ondernomen. Sommige providers leggen zich zelfs toe op het faciliteren van extreem-rechts gedachtegoed. Buitenlandse meldingen die niet-Nederlandstalige uitingen bevatten rekent het MDI in beginsel niet meer tot haar werkterrein. Ook deze uitingen komen in toenemende mate voor en zijn afgelopen jaar verdrievoudigd.

Tabel 5.9 Cijfers MDI uitingen in buitenland over 1999-2001

Meldingen over uitingen in het buitenland	1999	2000	2001
Nederlandstalig	38	26	116
Anderstalig	17	16	49

Bron: MDI, Jaarverslagen 1999, 2000 en 2001

Rechtspraak

Als het optreden van het MDI succesvol is hoeft niet tevens strafrechtelijk te worden opgetreden. Dat geldt ons inzien echter wel voor vormen van discriminatie die als ernstige inbreuken op de openbare orde beschouwd moeten worden of uitingen die door stelselmatige herhaling een structurele bron van kwaad vormen. Vervolging voor discriminatie op het internet lijkt nochtans eerder uitzondering dan regel te zijn. Gezien de hiervoor genoemde cijfers over de bij het Openbaar Ministerie ingeschreven internet-zaken moge duidelijk zijn dat het aantal gerechtelijke uitspraken miniem is.

In het vorige monitrorrapport hebben wij drie rechtszaken besproken. Allereerst zijn dat de procedures tegen een internetgebruiker die onder de naam Theo1610 in nieuwsgroepen discriminerende en antisemitische berichten heeft geplaatst. Dit gedrag is door rechtbank, en in appel door het hof, aanleiding de pleger te veroordelen tot een geldboete.³⁹ De andere zaak betreft de procedure tegen de website van de extreem-rechtse Volksnationalisten Nederland (VNN). De politierechter in Den Haag acht twee toenmalige bestuursleden schuldig aan het aanzetten tot haat tegen en discriminatie van mensen wegens hun ras (artikel 137d Sr).⁴⁰ Het feit is begaan door een rechtspersoon en meermalen gepleegd, terwijl beide verdachten hieraan feitelijk leiding hebben gegeven. Vanwege de ernst van het feit en de omstandigheid dat verdachten eerder voor soortgelijke delicten zijn veroordeeld, acht de politierechter een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van 1 maand geboden.

Tegen dit vonnis is door de verdachten hoger beroep aangetekend. Hen is ten laste gelegd dat zij in vereniging feitelijk leiding hebben gegeven aan het aanzetten tot haat en gewelddadig optreden tegen personen wegens hun ras door teksten op internet te laten zetten. Primair is art. 137d Sr ten laste gelegd en subsidiair 137c Sr. Het hof acht niet bewezen dat de verdachten al dan niet tezamen met (een) ander(en) opdracht dan wel feitelijk leiding hebben gegeven. Tevens is naar het oordeel van het hof niet bewezen dat het de verdachten zijn

³⁹ Hof Arnhem 17 april 2001, parketnr. 21-002600-00. De uitspraak van Rechtbank Arnhem 28 november 2000, parketnr. 05/072424-00 is te vinden op www.meldpunt.nl.

⁴⁰ Rb Den Haag 13 juli 1999, parketnr. 09/901011-98 en 99.

geweest die, al dan niet samen met anderen, hebben aangezet tot (kort gezegd) haat dan wel opzettelijk belediging. Het hof vernietigt het vonnis van de rechtbank en spreekt verdachten vrij.⁴¹ Tegen het arrest van het hof is geen cassatie ingesteld. De vice-voorzitter van de VNN erkende ter zitting bij de rechtbank dat de teksten van hem afkomstig waren, maar hij betoogde dat hij niet wist dat deze informatie op internet was gezet. Het hof vindt de strafrechtelijke aansprakelijkheid van bestuurders niet zover gaan dat zij zonder meer verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de inhoud van de website van de organisatie waarvan zij dagelijks bestuurslid zijn. Het Openbaar Ministerie had moeten bewijzen dat de verdachten opdracht hebben gegeven of feitelijk leiding hebben gegeven aan het begaan van strafbare feiten door de rechtspersoon.

Gezien de uitspraak van het Haagse hof over de website van de VNN, gaat onze bijzondere aandacht uit naar de daarop volgende rechtzaak tegen de website van de Nieuwe Nationale Partij (NNP). Op de internetsite van de NNP wordt in de zomer van 2000 gemeld dat de derde generatie Marokkanen gevaarlijk zou zijn. Ook stond er dat de ouders van die generatie 'zijn opgevoed in gevangnissen' en 'zich bezig houden met drugshandel, wapenhandel, vrouwenhandel, zwendel, inbraak, moord, roofovervallen, verkrachting en overige delicten'. Bij deze zaak zijn drie prominente NNP'ers als verdachten betrokken. De eerste verdachte was voorzitter van de NNP ten tijde van het gepleegde strafbare feit en tevens is uit het onderzoek gebleken dat de Stichting Internet Domeinregistratie hem als administratief contact en *postmaster* van de NNP-site genoteerd had gestaan. Uit de verklaring van de verdachte blijkt dat hij zich ook verantwoordelijk acht voor de plaatsing van de bewuste teksten op internet. De tweede verdachte is hoofdredacteur van het NNP blad *Baricade* waarin een artikel is opgenomen met de titel *De Ontworteling*, welke tekst later ook op de internetsite geplaatst is. Deze verdachte wordt door het Openbaar Ministerie als opdrachtgever van de verboden gedraging beschouwd. De derde verdachte is de huidige penningmeester van de NNP en volgens zijn eigen verklaring abonenthouder van de NNP-site. Gelet hierop vindt het Openbaar Ministerie dat hij moet worden gezien als medepleger van de dadergroep binnen de NNP die verantwoordelijk is voor het plaatsen van de tekst op de internetsite. Voor een veroordeling als medepleger hoeft de verdachte geen uitvoeringshandelingen te hebben verricht: samenwerking met de daders is daarvoor voldoende.

De rechtbank acht ten aanzien van de voormalig voorzitter aanzetten tot haat bewezen (art. 137d Sr). De op te leggen straf is bepaald op grond van de ernst van de feiten en de omstandigheden waaronder deze zijn begaan en op grond van de persoon en de persoonlijke omstandigheden van verdachte. In het bijzonder is in aanmerking genomen dat de verdachte als voorzitter van de NNP opdracht gegeven heeft tot plaatsing van de gewraakte tekst op internet. Hierin wordt op onnodig en grievende en tot haat en discriminatie aanzettende wijze gesproken over personen van Marokkaanse afkomst. De rechtbank is van me-

⁴¹ Hof Den Haag 12 oktober 2001, parketnrs. 0975718298 en 0990101199.

ning dat hiermee medemensen volkomen onnodig en onterecht in negatieve zin aangesproken worden op hun afkomst. Bovendien wordt op suggestieve wijze een misplaatst en tendentiekus beeld geschapen van mensen van Marokkaanse afkomst in Nederland en worden zij zonder meer aangewezen als de oorzaak van problemen op het vlak van criminaliteit en de verdeling van gemeenschapsgelden binnen de Nederlandse samenleving. Hiermede wordt onverschuldzaamheid en haat jegens medemensen bevorderd en worden mensen opgeroepen tot discriminatie van hun medemens. Dit kan uit menselijk en maatschappelijk oogpunt niet worden getolereerd. Verdachte, die eerder met de strafrechter in aanraking is geweest wegens het plegen van soortgelijke delicten, is thans 77 jaar oud en heeft een gebrekkige gezondheid. De rechtbank heeft daarom volstaan met oplegging van een geldboete van 660 euro, bij gebreke van betaling en verhaal te vervangen door 13 dagen hechtenis.⁴²

Ten aanzien van de hoofdredacteur van het NNP-blad is weliswaar ter terechtzitting gebleken dat hij verantwoordelijk was voor de publicatie van het gewraakte artikel in de nationalistische periodiek *Baricade*, maar 'uit niets is gebleken dat hij ook betrokken was bij de plaatsing van dat artikel op de internetsite'. Om die reden kan hij daarvoor niet verantwoordelijk worden gehouden en spreekt de rechtbank hem vrij.⁴³

Op de rechtzitting is gebleken dat het internetabonnement op naam van penningmeester heeft gestaan en via zijn creditcard werd betaald, maar het is niet duidelijk geworden of dit reeds ten tijde van de ten laste gelegde gebeurtenissen het geval was. Vanwege deze onduidelijkheid acht de rechtbank niet bewezen dat verdachte verantwoordelijk kan worden gehouden voor het op internet plaatsen van het gewraakte artikel.⁴⁴

De zaken tegen de websites van de VNN en NNP zijn voor het Openbaar Ministerie bepaald niet succesvol verlopen. De vrijspraken zijn het gevolg van onvoldoende bewijs van de strafbaarheid van personen die leiding of opdracht geven aan een rechtspersoon en zodoende zich schuldig maken aan het plegen van strafbare feiten. Deze strafrechtelijke aansprakelijkheid voor rechtspersonen is geregeld in art. 51 lid 2 sub 2 Sr. Het enkele feit dat men (dagelijks) bestuurder of leidinggevende is, is onvoldoende voor een veroordeling. Bewezen dient te worden dat de verdachte daadwerkelijk leiding heeft gegeven aan of opdracht heeft gegeven tot het strafbare feit. Mogelijk heeft het Openbaar Ministerie haar inspanningen teveel gericht op het rond krijgen van het digitale bewijs en daarbij het aantonen van de bestuurdersaansprakelijkheid te licht genomen. Tegen het vonnis is geen hoger beroep aangetekend. Opvallend is dat het Openbaar Ministerie in geen van de websitezaken de rechtspersoon (VNN of NNP) heeft gedagvaard.

Minderjarigen lijken zich ook makkelijk schuldig te maken aan discriminatie op internet. Zo betreft een van de veroordelingen die in 2001 is uitgesproken

⁴² Rechtbank Dordrecht 11 juni 2002, *LJN-nummer*: AE3932.

⁴³ Rechtbank Dordrecht 11 juni 2002, *LJN-nummer*: AE3931.

⁴⁴ Rechtbank Dordrecht 11 juni 2002, *LJN-nummer*: AE3928.

een vonnis tegen twee jongeren van 13 en 14 jaar oud.⁴⁵ De uitspraak is een schuldigverklaring zonder oplegging van straf. In Zeeland houdt begin 2002 het Openbaar Ministerie een stevig gesprek met twee minderjarige jongens uit Vlissingen. Zij hebben een website met uiterst racistische teksten onder de naam Leefbaar Zeeland op het internet gezet. In haar speurtocht naar de daders stuit de politie op de twee minderjarige verdachten. De jongens blijken geen enkele band met de politieke partij Leefbaar Zeeland te hebben en zien tot hun schrik dat hun computers in beslag worden genomen.

Het strafrecht heeft uiteraard geen monopolie bij de bestrijding van discriminatie op het internet. Dat blijkt ook uit het kort geding dat een voogdij-instelling heeft ingesteld tegen twee personen die op diverse internetsites belastende teksten over de instelling en haar directeur heeft geplaatst. Zo wordt de stichting bijvoorbeeld beticht van intimidatie, belangenverstrengeling, onzuiwere werkwijze(n) en strafrechtelijk verwijtbaar handelen. Jegens de directeur worden talloze andere beledigingen geuit waaronder kinderdiefstal, wetteloze praktijken en discriminatie in ambt, bedrijf of beroep. De stichting wordt vergeleken met het regime van Hitler en Milosevic en de directeur wordt dictatoriaal gedrag in de schoenen geschoven. Ook is een antecedentenregister op internet verspreid waarin de stichting wordt vergeleken met Auschwitz. De stichting en de directeur stellen dat dit handelen onnodig beledigend is en daarmee onrechtmatig.

Daar waar sprake is van vergelijkingen met misdadige regimes is volgens de President van de Zwolse rechtbank de grens gepasseerd van hetgeen in het maatschappelijk verkeer betaamt. Deze uitingen zijn puur onrechtmatig, omdat uit de feiten in geen enkel opzicht enige misdadige intentie van de stichting en de directeur is af te leiden. Ook de (soms ernstig) beledigende context waarin diverse namen worden gepubliceerd, kan tot geen andere conclusie leiden dan dat sprake is van onrechtmatig handelen. Het beroep op het recht op vrije meningsuiting mag daarbij niet baten. Dit recht komt een ieder toe, doch kan bij wet worden beperkt, onder meer voorzover noodzakelijk ter bescherming van de goede naam of de rechten van anderen. Een dergelijke beperking is in het Nederlandse recht neergelegd in de onrechtmatige daad (art. 6:162 BW). De president wijst de gevorderde rectificatie en verwijdering van de reeds gepubliceerde onrechtmatige uitingen op internet toe en verbiedt het doen van dergelijke onrechtmatige uitingen in de toekomst.⁴⁶

De hier besproken strafzaken zijn door het OM ter hand genomen naar aanleiding van aangifte door het MDI. Daarnaast lopen vermoedelijk nog een kleine twintig zaken, de meeste eveneens naar aanleiding van aangiftes. Daaronder zit de reeds zeer langlopende zaak van discriminatie door een internetgebruiker in nieuwsgroepen (Amsterdam). Andere lopende zaken die in het nieuws zijn geweest zijn de website van Platform Hollanders (Hengelo), de website van Jenny Goeree (Zwolle) en de website van de Islamitische organisatie El Tawheed (Amsterdam) wegens antisemitische teksten.

⁴⁵ Rechtbank Alkmaar 19 oktober 2001, parketnr. 030092-01 en 030106-01.

⁴⁶ Rechtbank Zwolle 9 mei 2001, parketnr. 64860 KGZA 01-154.

Helaas moeten wij evenals in het voorgaande monitorrapport constateren dat het OM vrijwel nooit zelfstandig actie onderneemt naar discriminatie op het internet. Conform de toezegging van de minister van Justitie na verschijning van het vorige monitorrapport, zou het meer voor de hand liggen indien het OM zich op dit terrein pro-actiever opstelt. Digitale recherche heeft bovendien als voordeel dat er een preventieve werking van uitgaat.

5.3 De Anti Discriminatie Bureaus

Een typisch Hollands verschijnsel in de infrastructuur van discriminatiebestrijding zijn de Anti Discriminatie Bureaus (ADB's). Met de opkomst van extreem-rechts in het begin van de jaren tachtig zijn lokale antifascistische actiegroepen ontstaan. Deze actiegroepen hadden hun basis veelal in de grote steden en zijn in de afgelopen decennia getransformeerd tot ADB's. Het model van ADB blijkt in de praktijk aan een behoefte te voldoen. Niet alleen bij slachtoffers, maar ook bij de overheid die zich primair verantwoordelijk acht voor de bestrijding van discriminatie. Voor veel lagere overheden is dit voldoende aanleiding om aan de ADB's financiële steun te verlenen. Op deze wijze is een landelijk netwerk ontstaan, waarbinnen de laatste jaren ongeveer 40 lokale of regionale meldpunten actief zijn. Op centraal niveau heeft in 2001 de erkenning van de belangrijke rol die ADB's vervullen, zich vertaald in een stimuleringsregeling.⁴⁷ Deze eenmalige subsidieregeling is bedoeld om de professionalisering van de ADB's te bevorderen en de continuïteit te waarborgen.

De ADB's houden zich allereerst bezig met het behandelen en registreren van discriminatieklachten en met het bestrijden van racistische en extreem-rechtse organisaties. Daarnaast doen de meldpunten aan voorlichting, advisering en beleidsbeïnvloeding en soms verrichten ze ook onderzoek. Het is staats beleid dat ADB's op basis van hoor en wederhoor trachten de klacht eerst door bemiddeling op te lossen. Indien deze mogelijkheid ontbreekt of als bemiddeling niet (langer) mogelijk is, dan kan het slachtoffer ondersteuning krijgen om zijn klacht aanhangig te maken. Daarbij wordt niet in eerste instantie aan het doen van aangifte gedacht, hoewel die mogelijkheid uiteraard wel openstaat. Bij voorkeur worden klachten bij laagdrempeliger fora aangebracht, zoals de hierna te bespreken Commissie Gelijke Behandeling (CGB). Een van de conclusies van het evaluatie-onderzoek naar de Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) en de CGB is dat de ADB's een belangrijke schakel vormen tussen slachtoffers van discriminatie en de CGB. Voor zaken die betrekking hebben op discriminatie naar ras of nationaliteit blijkt de helft bij de commissie te zijn ingediend met behulp van een ADB.⁴⁸

⁴⁷ *Staatscourant* 2001, 49.

⁴⁸ Asscher-Vonk & Groenendijk, 1999: 525.

Tabel 5.10 Klachten per ADB 2000-2001

Totaal aantal klachten	2000	2001**
Alkmaar	196	188
Amersfoort	9	23
Amsterdam	521	668
Apeldoorn	76	158
Breda	87	140
Diemen	12	4
Den Bosch	108	114
Den Haag	434	504
Dordrecht	129	140
Ede	33	46
Enschede	118	125
Gouda	10	17
Haarlem	193	197
Hilversum	26	37
Leeuwarden	76	101
Maastricht	88	99
Nijmegen*	-	69
Rotterdam	601	624
Sittard	50	28
Tegelen	37	34
Tilburg	126	146
Tiel	22	25
Utrecht*	-	38
Veenendaal	167	92
Vlissingen	187	146
Zaandam	106	95
Totaal	3530	3913

* De bureaus in Utrecht en Nijmegen waren in 2000 niet volledig operationeel en beschikken over dat jaar niet over (betrouwbare) cijfers. ** Het betreft hier voorlopige aantallen. Hierdoor kunnen er verschillen ontstaan met de cijfers in de jaarverslagen van ADB's. Bron: Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten

De klachten die bij de ADB's terechtkomen zijn te beschouwen als een indicatie van discriminatie in Nederland. Daarom is het van belang inzicht te verwerven in de klachtenpatronen. Het gaat om de beantwoording van vragen als: hoeveel klachten zijn er, nemen zij toe of af en waar gaan de klachten over?

Vanaf het begin van de jaren negentig is getracht te komen tot een centrale inventarisatie van kerngegevens over discriminatieklachten bij de ADB's, om zodoende dergelijke vragen te kunnen beantwoorden. Sinds 21 maart 2000 heeft de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV) deze taak op zich genomen. De LV fungeert als belangenorganisatie voor de meeste ADB's. Elk voorjaar publiceert de LV de gezamenlijke statistische gegevens van een meerderheid van de ADB's onder de naam: *Kerncijfers discriminatie*. Deze cijfers zijn van groot belang om inzicht te krijgen in de aard en omvang van de klachten en de lokale afhandeling ervan.

Het eerste rapport *Kerncijfers discriminatie* betreft de periode 1997-1999 en heeft betrekking op de cijfers van 29 (van de 40) meldpunten. In het tweede rapport *Kerncijfers discriminatie* wordt de periode 1999-2000 in kaart gebracht, op basis van gegevens van 24 ADB's. Het aantal deelnemende ADB's is geslonken. De dekkingsgraad in het derde rapport *Kerncijfers discriminatie*, dat de jaren 2000 en 2001 beslaat, ligt weer iets hoger: 27 ADB's. Het moge duidelijk zijn dat de verschillen in dekkingsgraad tot gevolg hebben dat de cijfers uit de drie rapporten niet zonder meer vergelijkbaar zijn. In het vorige monitorrapport hebben we nog een overzicht voor de jaren 1997-2000 opgesteld.⁴⁹ In deze monitor wordt volstaan met de cijfers over de jaren 2000 en 2001 te bespreken.

Ten opzichte van de vorige rapportage *Kerncijfers discriminatie* valt op dat Eindhoven, Heerenveen, Leiden en Zwolle ontbreken. Nieuwkomers zijn daarentegen Arnhem, Nijmegen, Tegelen, Tilburg, Tiel, Utrecht en Vlissingen. Dat betekent niet alleen dat het aantal ADB's dat jaarlijks deelneemt fluctueert, maar dat het ook telkens om verschillende ADB's gaat.

Verschuiven ADB's kennen een sterke stijging of daling van het aantal meldingen. Net als de wisselende dekkingsgraad worden deze fluctuaties veelal veroorzaakt door de kwetsbare infrastructuur waarbinnen de met name kleine ADB's moeten functioneren. Hiermee bedoelen wij de grote gevoeligheid voor kleine mutaties in de personele, bestuurlijke of financiële sfeer. De stijging van het totale aantal klachten over 2001 bedraagt ten opzichte van het voorafgaande jaar 11% en steeg van 3.530 tot 3.913.

De registratie door de ADB's gebeurt nog niet uniform, maar de LV kondigt aan dat in 2002 deze praktijk gaat veranderen. Alle bureaus gaan dit jaar met een nieuw registratieprogramma werken. Dit programma accepteert alleen vooraf gedefinieerde discriminatiegronden en maatschappelijke terreinen. Verwacht wordt dat dit programma de onderlinge vergelijkbaarheid van gegevens aanzienlijk ten goede zal komen. In de rapportage over 2001 is reeds gebruik gemaakt van de categorieën zoals die in het nieuwe systeem voorkomen.

⁴⁹ Van Donselaar & Rodrigues, 2001: tabel 5.16.

Tabel 5.11 Klachten ADB's naar maatschappelijk terrein in 2000-2001

	2000	2001
Arbeidsmarkt	20%	16%
Buurt/wijk	12%	16%
Commerciële dienstverlening	7%	8%
Collectieve voorzieningen	7%	8%
Horeca/amusement	8%	7%
Huisvesting	8%	7%
Publieke/politieke opinie	5%	6%
Politie / vreemdelingendienst / OM	6%	5%
Onderwijs	5%	5%
Media en reclame	7%	4%
Sport en recreatie	2%	2%
Privé	1%	1%
Anders	5%	13%
NVT	7%	2%
Totaal	100%	100%

Bron: Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten

Een blik op de maatschappelijke terreinen laat ons zien dat *arbeidsmarkt* niet meer, zoals gebruikelijk, aan kop staat. Deze positie wordt nu gedeeld met incidenten in buurt en wijk. De LV wijt de stijging van deze buurtincidenten ook aan de (nieuwe) wijze van registratie. Voorheen vielen burenruzies en buurtproblemen onder huisvesting, nu onder de categorie buurt of wijk.

Opvallend is het zeer hoge percentage klachten dat onder de categorie Anders is weggeschreven: 13%. Het verdient aanbeveling hieromtrent meer inzicht te verschaffen. Samen met de categorie NVT (niet van toepassing) gaat het om 15% van de klachten.

In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de cijfers met betrekking tot de aldaar beschreven maatschappelijke terreinen.

Discriminatie op grond van ras en nationaliteit bedraagt in 2000 65% van de meldingen tegen 68% in 2001. Onder rassendiscriminatie verstaan wij in dit verband ook antisemitisme. Niet alleen procentueel stijgt het aantal klachten over de discriminatie naar ras en nationaliteit, maar ook in absolute zin. Ging het in 2000 nog om 2143 meldingen, in 2001 is dat aantal gestegen tot 2636. Deze toename is niet zonder meer toe te schrijven aan een verslechtering van het sociale klimaat, maar kan ook veroorzaakt worden doordat slachtoffers van discriminatie beter en eerder de weg naar de ADB's weten te vinden.

Hetzelfde geldt voor de door de LV geconstateerde toename van meldingen over antisemitisme. Deze discriminatiegrond wordt in het verslagjaar nog maar door krap de helft van alle deelnemende bureaus separaat geregistreerd. De

toename ten opzichte van 2000 kan ook mede veroorzaakt zijn door de aandacht voor de nieuwe registratiesystematiek. Dat neemt niet weg dat wij in de vorige paragraaf al hebben moeten constateren dat het aantal antisemitische incidenten in 2001 is toegenomen. De meeste klachten over deze vorm van discriminatie kwamen binnen in Amsterdam (53) en Vlissingen (22).

Tabel 5.12 Gronden en percentages klachten ADB's 2001

Gronden	Percentages	Aantallen
Antisemitisme	3%	123
Arbeidsduur	0,1%	5
Burgerlijke staat	0,2%	7
Geslacht	2%	98
Godsdienst	5%	230
Handicap	2%	83
Herkomst/kleur/ras	63%	2454
Leeftijd	3%	111
Levensovertuiging	0,3%	13
Nationaliteit	2%	59
Politieke overtuiging	0,4%	15
Seksuele gerichtheid	7%	258
Overig	12%	457
Totaal	100%	3913

Bron: Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten

Uit de kerncijfers van de LV valt niet af te leiden in welke mate meldingen over discriminatie op grond van godsdienst te maken hebben met het zijn van moslim. Na 11 september 2001 hebben zich immers een groot aantal incidenten voorgedaan waarbij moslims het slachtoffer waren. Het aantal incidenten met betrekking tot godsdienst is in 2001 dan ook verdubbeld (van 3 naar 6 procent). Het is voor ons evenwel niet mogelijk na te gaan welk percentage van deze klachten een etnische component heeft omdat de moslimidentiteit veelal samenvalt met etnische herkomst. In *Kerncijfers discriminatie 2001* wordt overigens wel bijzondere aandacht besteed aan de gevolgen van de aanslagen op de Verenigde Staten van 11 september 2001.

Hoewel de categorieën verfijnd zijn, blijft het percentage overig in de registratie van de LV tamelijk hoog (12%). In het vorige verslagjaar had de LV de hoop uitgesproken dat het percentage in deze categorie zou teruglopen. Weliswaar is er sprake van een afname: 13% in 2000 en 12% in 2001. Maar de vraag dringt zich op welke gronden dan nog hieronder zouden kunnen vallen? In de rapportage van de LV wordt dit hoge percentage toegeschreven aan het gebrek aan uniformiteit in de registratie. Volgend jaar moet dit percentage aanzienlijk afnemen.

Tot slot valt de toename van homodiscriminatie op (van 4 naar 7 procent). Een verklaring voor deze toename ligt in het verharde publieke debat over homoseksualiteit, met name veroorzaakt door de openbare afkeuring van deze seksuele geaardheid bij monden van islamitische voorgangers. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat het thema islam & homoseksualiteit eveneens bijzondere aandacht krijgt in *Kerncijfers discriminatie 2001*.

5.4 De Commissie Gelijke Behandeling

De Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) verbiedt discriminatie bij arbeidsverhoudingen, het vrije beroep en het aanbieden van goederen en diensten. Het begrip arbeidsverhoudingen is ruim en omvat ook vrijwilligers, stagiaires en flexwerkers. Het arbeidstraject dat beschermt wordt loopt van werving en selectie, beloning, bejegening, promotie tot aan beëindiging. Onder het aanbieden van goederen en diensten vallen onder meer gezondheidszorg, huisvesting, onderwijs en advies of voorlichting over school- en beroepskeuze. Onderscheid op de genoemde terreinen is op grond van artikel 1 van de AWGB verboden indien het een van de volgende gronden betreft: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Volgens vaste jurisprudentie moet onder ras ook begrepen worden huidskleur, afkomst of nationale of etnische afstamming.⁵⁰ Het verbod betreft zowel direct als indirect onderscheid. Indirect onderscheid is onderscheid dat gemaakt wordt op een andere grond dan de hierboven genoemde acht, maar dat wel onderscheid op een van die gronden tot gevolg heeft. Zo levert het stellen van de functie-eis *een goede beheersing van de Nederlandse taal* bij vacatures voor bollenpellers indirect onderscheid naar ras en nationaliteit op. Dergelijk onderscheid is verboden, tenzij degene die het onderscheid maakt kan aantonen dat de gestelde eis objectief gerechtvaardigd is. Dat is bijvoorbeeld het geval als het om een vacature voor de functie van redacteur gaat.

De AWGB voorziet in een Commissie Gelijke Behandeling (CGB) waaraan verzoeken tot een oordeel kunnen worden voorgelegd. De taak van de CGB is een bijdrage te leveren aan het handhaven van het gelijke behandelingsrecht.⁵¹ Voor een effectieve bestrijding van discriminatie is deze constructie essentieel omdat uit onderzoek blijkt dat voor slachtoffers van discriminatie de drempels om naar de rechter te gaan hoger zijn dan bij geschillen over arbeid, huisvesting of de aankoop van goederen het geval is.⁵²

Het indienen van een verzoek bij de CGB dient schriftelijk te gebeuren. De procedure is kosteloos en rechtsbijstand van een advocaat is niet vereist. Een benadeelde kan zich op grond van de AWGB rechtstreeks tot de rechter wen-

⁵⁰ HR 15 juni 1976, *NJ* 1976, 551, m.n. Van Veen.

⁵¹ De gelijke behandelingswetgeving bestaat uit de AWGB, de Wet Gelijke Behandeling mannen en vrouwen en de artikelen 646 tot en met 648 van Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek.

⁵² Rodrigues 1997: 19.

den, maar ook eerst een beroep op de commissie doen. Op deze wijze is een laagdrempelig forum geschapen waar slachtoffers van discriminatie hun zaak kunnen voorleggen. Het verzoek kan worden ingediend door een benadeelde, maar ook door overheidsorganen en bedrijven of instellingen die wensen te weten of hun eigen beleid zich verdraagt met de gelijke behandelingswetgeving. Voorts staat de gang naar de CGB open voor rechters of andere geschillenbeslechters die het oordeel van de commissie willen weten. Tot op heden hebben geschillenbeslechters van deze mogelijkheid nog geen gebruik gemaakt. Belangenorganisaties komt een collectief actierecht toe als zij in overeenstemming met hun statuten de belangen behartigen van degenen die bescherming aan de gelijke behandelingswetgeving kunnen ontleen.⁵³ Het collectief actierecht is een belangrijk instrument om inbreuken die de belangen van meerdere burgers raken gebundeld aan een rechtscollege voor te leggen. Deze bundeling is niet alleen vanuit rechtseconomisch perspectief interessant, maar ook om te voorkomen dat klachten anders in het geheel niet aanhangig worden gemaakt. Tot slot kan de CGB zonodig ambtshalve optreden, maar dan beperkt haar bevoegdheid zich tot de openbare dienst of tot één of meer sectoren van het maatschappelijk leven.⁵⁴ De wetgever heeft willen voorkomen dat één bepaald bedrijf of één bepaalde instelling voorwerp van onderzoek wordt, tenzij het een monopolist betreft (bijvoorbeeld de NS). Het begrip sector kan betrekking hebben op een bepaalde bedrijfstak, een tak van dienst of vormen van maatschappelijke dienstverlening. De commissie heeft spaarzaam van deze bevoegdheid gebruik gemaakt. Geen van deze onderzoeken uit eigen beweging betreffen de gronden ras of nationaliteit.

Nadat onderzoek is verricht, wordt in beginsel een hoorzitting gehouden en vervolgens een niet-bindend oordeel uitgesproken. Het oordeel stelt slechts vast of er al dan niet sprake is van schending van de gelijke behandelingswetgeving. De commissie is niet bevoegd zich uit te spreken over het recht op schadevergoeding of herstel. De CGB kan wel aanbevelingen doen en zonodig het oordeel ter kennis brengen aan bijvoorbeeld betrokken ministers, brancheorganisaties of belangenorganisaties.

De AWGB voorziet in een evaluatie na vijf jaar.⁵⁵ Het eerste evaluatieonderzoek is in 1999 uitgevoerd door de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen.⁵⁶ De centrale vraag daarbij is of de AWGB en andere bepalingen over gelijke behandeling de afgelopen vijf jaar in de praktijk hebben voldaan aan hetgeen bij het tot stand brengen van die wetgeving voor ogen stond. Het onderzoek bestaat uit een juridische en rechtssociologische analyse. Een van de uitkomsten van het rechtssociologisch onderzoek is dat hoewel het oordeel van de CGB geen bindende kracht heeft, partijen zich veelal aan het oordeel blijken te conformeren. Zo niet, dan heeft de benadeelde partij een uitvoerig gemotiveerd oordeel waarmee de stap naar de rechter gemakkelijker wordt gemaakt. De rechter volgt niet altijd het oordeel van de commissie, maar

⁵³ Artikel 12 lid 2 sub e AWGB.

⁵⁴ Artikel 12 lid 1 AWGB.

⁵⁵ Artikel 20 AWGB.

⁵⁶ Asscher-Vonk & Groenendijk, 1999.

neemt deze in de meeste gevallen wel over. De gang naar de rechter is ook de aangewezen weg indien de benadeelde partij schadevergoeding verlangt. Zo wijst de rechtbank Den Haag een schadevergoeding van f 2.000,- (ongeveer 908 Euro) toe aan een man die volgens het oordeel van de commissie racistisch is bejegend op zijn werk.⁵⁷

Door de onderzoeksbevoegdheden van de CGB⁵⁸ is zij in staat feitenmateriaal boven water te krijgen waar het slachtoffer of een belangenorganisatie geen toegang toe zouden hebben. Zodoende kan de commissie soms als voorportaal voor civiele procedures functioneren. Aan de andere kant heeft de CGB ook de functie van filter doordat veelal voorkomen wordt dat zaken alsnog aan de rechter worden voorgelegd. Een andere conclusie van het onderzoek is dat de ADB's een zeer belangrijke rol spelen bij het aanbrengen van zaken, met name met betrekking tot de gronden ras en nationaliteit.

Na de evaluatie van de AWGB in 1999 heeft het tot 2002 geduurd totdat de regering met een standpunt over een mogelijke herziening is gekomen.⁵⁹ Uit die evaluatienotitie blijkt dat de opstellers van mening zijn dat de AWGB grotendeels voldoet aan hetgeen de wetgever voor ogen had bij de totstandkoming daarvan. In tegenstelling tot het onderzoek van de Universiteit Nijmegen is er volgens de regering geen aanleiding om nu tot ingrijpende wijzigingen van de wet, of de systematiek daarvan, over te gaan. Wel noopt de evaluatie tot wijziging van de AWGB op meer technische punten die ook veelal samenhangen met de onderlinge verwevenheid van de diverse gelijke behandelingswetten. Een inhoudelijke aanpassing betreft het regeringsstandpunt dat de CGB onderzoeken uit eigen beweging moet kunnen instellen als er sprake is van stelselmatig onderscheid binnen één of meer bedrijven. Nu bestaat die bevoegdheid slechts als dergelijk onderscheid één of meer sectoren in het maatschappelijk leven betreft. Het kabinet zal naar verwachting een voorstel voor de Evaluatiewet begin 2003 aan de Tweede Kamer voorleggen.

Voorafgaande aan de evaluatienotitie, in december 2001, heeft de regering een notitie⁶⁰ opgesteld waarin staat op welke wijze aan de verplichtingen uit de Europese richtlijnen tegen discriminatie zal worden voldaan.⁶¹ De keuze voor gescheiden omzettingstrajecten van de evaluatie en de implementatie lijkt ongelukkig. Hierdoor is er geen sprake van een integrale benadering binnen de verschillende wetgevingstrajecten. Ten gevolge hiervan ontbreken volgens ons in de implementatienotitie onderwerpen die op grond van de richtlijn tegen rassendiscriminatie wel zouden moeten worden opgenomen. Zo ontbreekt de omzetting van het verbod van onderscheid naar ras bij sociale zekerheid en

⁵⁷ Rechtbank Den Haag 12 september 2001, De Wolff, 2002: 309-311.

⁵⁸ Artikel 19 AWGB.

⁵⁹ Kamerstukken II, 2001/02, 28 481, nr. 1.

⁶⁰ Kamerstukken II, 2001/02, 28187, nr. 1.

⁶¹ Richtlijn van 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, PbEG 2000 L 180/22 en richtlijn 2000/43/EG van de Raad 29 juni 2001 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming, PbEG 2000 L 303/16.

sociale voordelen in de Nederlandse wetgeving. Een ander gemis is dat de bescherming van de AWGB niet – zoals de richtlijn vereist – wordt uitgebreid van natuurlijke personen tot rechtspersonen.⁶²

De implementatienotitie kondigt een aantal wijzigingen aan waartoe de overheid op grond van de Europese richtlijnen tegen discriminatie gehouden is. De belangrijkste daarvan zijn dat de definitie van indirect onderscheid in de wettekst wordt opgenomen en er een bepaling komt die intimidatie verbiedt. Ook het opdracht geven tot discriminatie wordt expliciet verboden en een verlichting van de bewijslast voor het slachtoffer komt in de wet te staan. Uiterlijk 19 juli 2003 dient de Nederlandse wetgeving aangepast te zijn aan de eisen van de richtlijn tegen rassendiscriminatie.

Tabel 5.13 Discriminatiegrond bij verzoeken, 1999-2001

Discriminatiegrond	1999	2000	2001
Geslacht	88	86	149
Ras / nationaliteit	64	54	91
Godsdienst	15	20	15
Levensovertuiging	3	1	1
Seksuele gerichtheid	9	7	7
Burgerlijke staat	11	13	24
Politieke gezindheid	1	1	1
Deeltijd / arbeidsduur	32	11	50
Geen grond aangegeven	19	3	126
Totaal	242	232	464

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

Zoals uit tabel 5.13 valt af te leiden is het aantal verzoekschriften in 2001 be-
 duidend toegenomen. De meeste klachten gaan over onderscheid op grond van
 geslacht, ras en nationaliteit, en arbeidsduur. De CGB handelde in 2001 aan-
 zienlijk meer zaken af dan in de voorgaande jaren en opvallend is de grote toe-
 name van verzoeken die buiten de gelijke behandelingswetgeving vallen (126).
 Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn als de klacht discriminatie wegens handi-
 cap of leeftijd betreft. Voor deze discriminatiegronden is wetgeving in voorbe-
 reiding.⁶³ De commissie meldt in haar jaarverslag over 2001 dat er geen sprake
 is geweest van een toename van zaken op het gebied van ras, nationaliteit
 of geloof na de gebeurtenissen van 11 september. Volgens ons is het goed
 denkbaar dat dergelijke klachten, bijvoorbeeld in de vorm van discriminerende

⁶² Zie Rodrigues, 2000: 279-284 en Sewandono, 2000: 218-226.

⁶³ Kamerstukken II, 2001/02, 28 170 (leeftijd) en Kamerstukken I, 2001/02, 28 169 (handicap of chronische ziekte).

bejegening op de werkvloer, pas in de loop van 2002 de commissie bereiken. Dat blijkt ook in drie zaken reeds het geval.⁶⁴

- Een moslima van Marokkaanse afkomst gaat op 27 augustus 2001 aan het werk op basis van een jaarcontract. Tussen haar en één collega ontstonden al spoedig spanningen, mede naar aanleiding van verzoekers godsdienst en daarop gebaseerde opvattingen. Deze spanningen namen na 11 september 2001 dermate toe, dat de werkgever op 21 september 2001 besluit de arbeidsovereenkomst met haar onmiddellijk te beëindigen. Daarmee heeft de werkgever verboden onderscheid gemaakt naar godsdienst. Het ontslag is uitsluitend gebaseerd op het negatieve oordeel van de direct betrokken collega's over de omgang met verzoeker, waarbij verzoekers godsdienst mede een rol heeft gespeeld. De commissie oordeelt dat van de werkgever had mogen worden verwacht dat hij naar aanleiding van deze spanningen onderzoek had gedaan en, zo nodig, passende maatregelen had genomen om een discriminatievrije arbeidsomgeving te verzekeren.⁶⁵

Uit de oordelen van 2001 blijkt wederom dat de commissie soms ook klachten accepteert van verzoekers die nadelige gevolgen hebben ervaren omdat een derde is gediscrimineerd. Zo is de klacht van een echtgenote in behandeling genomen vanwege discriminatie van haar man.⁶⁶ Ook verzoekers die hun beklag doen over de discriminatoire inschaling van hun functie in het minderhedenwerk zijn door de commissie geaccepteerd.⁶⁷ Dat is bijzonder omdat de verzoekers zelf niet tot een minderheidsgroep behoren, maar hun cliënten wel. De commissie oordeelt de inschaling in strijd met de AWGB. Opvallend is verder dat een rechtspersoon ontvankelijk is verklaard zonder dat in de oordelen nader wordt toegelicht waarom een uitzondering op de regel is gemaakt dat slechts natuurlijke personen een verzoek wegens discriminatie kunnen indienen.⁶⁸

Uit de laatste jaarverslagen van de commissie blijkt een trend dat steeds meer vrouwen zich tot de commissie wenden. In 2001 zijn 62% van de verzoekers vrouwen, tegen 25% mannen. Het resterende percentage bestaat uit organisaties of instanties. Over het jaar 2000 waren het nog 51% vrouwen en 44% mannen. Voor wat betreft de zaken op grond van ras en nationaliteit heeft er een omslag plaatsgevonden. In 1999 en 2000 waren het nog overwegend mannen die over discriminatie op deze gronden hun beklag deden, terwijl in 2001 vrouwen de leiding hebben overgenomen.

Uit het eerder genoemde evaluatieonderzoek naar de AWGB blijkt dat over de periode 1994-1998 gemiddeld 10% van de zaken die tot een oordeel hebben

⁶⁴ Zie CGB 2002-62, 84 en 127. Daarnaast zijn op 1 september 2002 bij de CGB nog drie zaken aanhangig die met 11 september samenhangen.

⁶⁵ CGB 2002-67.

⁶⁶ CGB 2001-102 en 128.

⁶⁷ Zie onder meer CGB 2001-74, 75 en 76.

⁶⁸ CGB 2001-69 en 70.

geleid, is aangebracht door een belangenorganisatie.⁶⁹ Havinga komt over de periode van 1994-2000 op een procent lager uit: 9%.⁷⁰ Iets minder dan de helft van deze zaken zijn aangebracht door een Anti Discriminatie Bureau (ADB).⁷¹ In 2001 zijn slechts 6 van de 150 zaken door een belangenorganisatie of een ondernemingsraad aanhangig gemaakt: dat is maar 4%. Naar onze mening maken belangenorganisaties in Nederland onvoldoende gebruik van het collectieve klachtrecht bij de commissie. Dit klachtrecht biedt juist goede kansen om structurele vormen van onderscheid en institutionele discriminatie aan de kaak te stellen. Tevens biedt het slachtoffers bescherming tegen victimisatie en wordt voorkomen dat de klacht blijft liggen omdat individuele slachtoffers afzien van rechtsbescherming. Uit onderzoek blijkt dat het succespercentage van collectieve acties tegen discriminatie hoger ligt dan in individuele zaken.⁷² De drie collectieve acties die in 2001 zijn aangebracht (waarvan een aangehouden zaak)⁷³ zijn allemaal in het voordeel van de verzoeker beslist. Bovendien valt op dat in alle gevallen de verzoeker een ADB is. De zaken die zijn voorgelegd betreffen structurele problemen: toegang tot het betalingsverkeer,⁷⁴ voorwaarden voor kredietverlening⁷⁵ en toegang tot het onderwijs.⁷⁶

Tabel 5.14 Oordelen over gronden ras, nationaliteit en (etniciteit bij) godsdienst 1999-2001

Oordelen	1999	2000	2001
Ras / nationaliteit	42	44	54
Godsdienst	6	3	11
Totaal etnische zaken	48	47	65

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

De elf godsdienstzaken zijn alleen meegeteld in zoverre deze (mede) betrekking hebben of etnische aspecten. Op één uitzondering na zijn dat in 2001 oordelen over het dragen van een hoofddoek. Het gaat om de afwijzing voor een stageplaats,⁷⁷ de afwijzing bij sollicitaties,⁷⁸ het beëindigen van de inleenovereenkomst,⁷⁹ het niet voortzetten van een dienstverband (geen hoofddoek, maar moslim man)⁸⁰ en islamfobe bejegening op het werk wegens het dragen van

⁶⁹ Zie ook Asscher-Vonk & C.A. Groenendijk, 1999: 337.

⁷⁰ Havinga, 2001: 99-100.

⁷¹ Dertig van de 66 zaken.

⁷² Rodrigues, 2002: 91-103.

⁷³ CGB 2001: 25.

⁷⁴ CGB 2001-58.

⁷⁵ CGB 2001-91.

⁷⁶ CGB 2001-99.

⁷⁷ CGB 2001-55.

⁷⁸ CGB 2001-13, 14, 15, 53 en 96.

⁷⁹ CGB 2001-118 en 119.

⁸⁰ CGB 2001-116.

een hoofddoek.⁸¹ Van deze elf zaken zijn er twee keer twee die betrekking hebben op dezelfde zaak, maar waarbij er meerdere wederpartijen zijn opgeroepen (bijvoorbeeld inlener en uitzendbureau).⁸²

- Een moslima draagt uit religieuze overwegingen een hoofddoek en schrijft zich in bij een uitzendbureau. De intercedente vraagt bij de inschrijving aan haar of zij bereid is haar hoofddoek af te zetten. Zij antwoordt ontkenkend. In reactie hierop geeft de intercedente aan dat zij in dat geval minder goed bemiddelbaar zou zijn. De commissie is van oordeel dat het uitzendbureau, door verzoekster als moeilijk bemiddelbaar te behandelen en daarmee anders dan andere sollicitanten die geen hoofddoek dragen, een verboden onderscheid op grond van godsdienst heeft gemaakt.⁸³

Slechts in vier van de elf zaken stelt de commissie de klager in het gelijk.⁸⁴ Over alle etnische gerelateerde zaken bedraagt in 2001 dat percentage 50%, hetgeen een fractie lager is dan het totale gemiddelde voor dat jaar (53%).

Het aantal oordelen over ras en nationaliteit bedraagt 54. Dat is twee meer dan in de bundel *Oordelen en commentaar* wordt genoemd.⁸⁵ Het verschil is als volgt te verklaren. De auteurs in de bundel hebben vermoedelijk voor hun tellingen de website van de commissie gebruikt (52). De database op de website blijkt echter niet volledig te zijn. Wij hebben de tellingen verricht op basis van het oordelen register in de bundel (54) en deze vanwege het geconstateerde verschil handmatig gecontroleerd.

Woltjer merkt terecht op dat de CGB de aanduiding onderscheid op grond van *afkomst* niet altijd helder toepast.⁸⁶ Het begrip afkomst dient als nadere aanduiding van hetgeen onder het begrip ras moet worden verstaan. In sommige oordelen van de commissie wordt afkomst gebruikt in zaken waarbij het feitelijk om onderscheid naar nationaliteit gaat, maar die op ras worden afgedaan.⁸⁷

⁸¹ CGB 2001-137.

⁸² CGB 2001-13, 14 en 15 alsmede 118 en 119.

⁸³ CGB 23001-14.

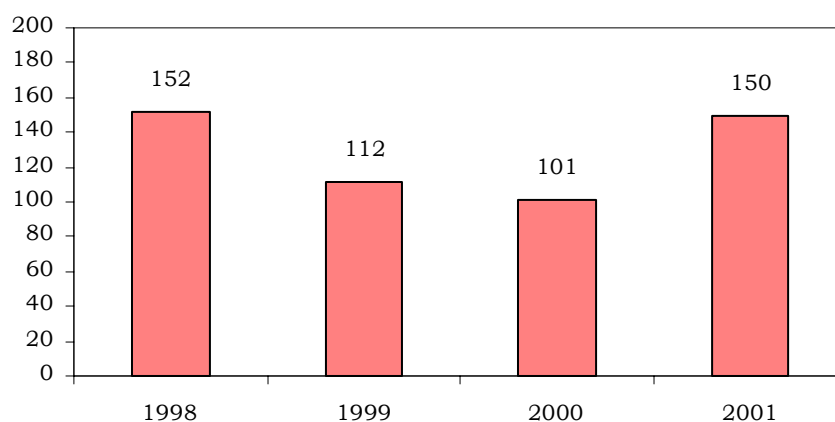
⁸⁴ CGB 2001-53, 79, 96, 137.

⁸⁵ De Wolff, 2002: 5 en Woltjer, 2002: 15.

⁸⁶ Woltjer, 2002: 25.

⁸⁷ Zie bijvoorbeeld CGB 2001-7.

Figuur 5.1 Oordelen en jaren CGB

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

Het totale aantal oordelen over ras, nationaliteit en godsdienst in etnische zin is in 2001 gestegen. Dat geldt ook voor de verzoeken op dit terrein. Procentueel is het aantal van deze zaken gedaald. Over 2001 betreft het aantal etnisch gerelateerde zaken 43% van het totaal (150) waarover de commissie een oordeel heeft uitgesproken. In 2000 was dat 46%. De omvang van het totale aantal oordelen is na twee 'magere' jaren weer terug op het 'oude' niveau van 1998.

De verdeling van de oordelen over de terreinen arbeid en het aanbieden van goederen of diensten verhoudt zich als volgt:

Tabel 5.15 Oordelen 1999-2001 over ras en nationaliteit naar maatschappelijk terrein

Jaar	Arbeid	Goederen en diensten	Totaal
1999	30	18	48
2000	23	24	47
2001	48	17	65

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

Het percentage zaken waarbij geklaagd wordt over discriminatie bij het aanbieden van goederen en diensten is in 2001 verminderd tot 39%. In 2000 was dit nog 46%, tegen 42% in 1999. In hoofdstuk 7 over de maatschappelijke terreinen wordt verder ingegaan op de inhoudelijke aspecten van de oordelen.

5.5 Slotopmerkingen

Het aantal klachten over antisemitisme in Nederland is in 2001 onveranderd hoog. Dat geldt zowel voor het internet als daarbuiten. Al eerder is geconstateerd dat het antisemitisme toeneemt. Bij de door het Openbaar Ministerie ingeschreven zaken valt het substantiële aandeel van extreem-rechts bij antisemitische incidenten op. Het Openbaar Ministerie concludeert dat in 2001 meer

dan 20% van de bij haar geregistreerde zaken antisemitisme betreft. Het gaat hierbij om antisemitische uitlatingen. Het percentage is relatief hoog gezien de kleine joodse gemeenschap, klein vergeleken met andere bevolkingsgroepen in Nederland. Het hoge percentage kan het gevolg zijn van een grotere bereidheid tot aangifte of opsporing, maar illustreert zeker ook de langdurige traditie en hardnekkigheid van het fantoom antisemitisme. De categorie antisemitische uitlatingen is blijkens de registratie van het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) in 2001 toegenomen. Dat geldt in het bijzonder de bedreigingen. Dat stemt overeen met de algehele trend van meer verbale discriminatie. Wij moeten constateren dat in sommige registraties antisemitisme (nog) als aparte discriminatiegrond niet, of onvoldoende adequaat wordt meegenomen, waardoor het zicht hierop incompleet is.

Meldingen over racistische uitingen op internet zijn in 2001 wederom toegenomen, maar veel minder sterk dan de vorige verslagperiode. Inmiddels is wetgeving in de maak tegen structurele vormen van discriminatie. Dit wetsvoorstel is mede bedoeld om discriminatie op internet beter te kunnen aanpakken. Hoewel wij de doelstelling van het voorstel onderschrijven, hadden wij het consequenter gevonden als de strafrechtelijke bevoegdheden en maatregelen aan het medium internet waren gekoppeld en niet aan het beroepsmatig of het uitgewoonte discrimineren.

Naast zelfregulering door internetproviders, is het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) van groot belang. De Europese Unie bepleit inmiddels het opzetten van een Europees netwerk van dit soort meldpunten. In Nederland is het MDI nog steeds zeer succesvol: bijna 90% van de discriminatoire uitlatingen worden op haar verzoek verwijderd. Zowel het aantal verwijderingen als het aantal verzoeken daartoe zijn sterk toegenomen. Het leeuwendeel van de zaken betreft websites of discussiefora op websites. Op de tweede plaats komt discriminerende e-mail, een aspect dat het MDI overigens alleen tot haar taak rekent als het *spam* (ongevraagde mail) aan meerdere personen betreft. In een steeds groter wordend aantal gevallen kan het MDI echter geen (succesvolle) actie ondernemen omdat de provider zich in de Verenigde Staten bevindt en geen medewerking wil verlenen. Het is in dat verband teleurstellend dat de Verenigde Staten in het in november 2001 tot stand gekomen *Cybercrime*-verdrag niet bereid was een passage over discriminatie op te nemen. De andere verdragstaten proberen dat nu in een apart protocol te regelen.

Het Openbaar Ministerie onderneemt naar onze mening nog steeds te weinig actie tegen discriminatie op internet. Het aantal vervolgingen is in 2001 zelfs gedaald van 5 naar 4. Bovendien treedt het Openbaar Ministerie vrijwel niet op uit eigen beweging. Dit in weerwil van de toezeggingen van de minister van Justitie naar aanleiding van het vorige monitorrapport. Het lijkt ons van belang dat het Openbaar Ministerie ook autonoom en pro-actief op het internet de openbare orde handhaaft. Daarnaast blijven aangiftes van belang. Deze zijn thans vrijwel allemaal van het MDI afkomstig en lijken te incidenteel van karakter. Een meer structurele aanpak kan bevorderen dat het Openbaar Ministerie haar digitale koudwatervrees verliest. Het succes komt daarna vanzelf. Het aantal internet-rechtzaken blijft zodoende zeer beperkt. Bovendien zijn enkele processen tegen extreem-rechtse websites niet goed voor het Openbaar

Ministerie verlopen. Op één uitzondering na zijn alle verdachten (al dan niet in hoger beroep) vrijgesproken. De vrijspraken zijn uitgesproken omdat het Openbaar Ministerie onvoldoende bewezen heeft dat de verdachten opdracht tot of feitelijk leiding hebben gegeven aan de verboden handelingen. Zowel uit oogpunt van rechtsbescherming als van rechtsontwikkeling is het van belang dat Openbaar Ministerie en rechterlijke macht vaker met internetzaken van doen hebben. Bovendien zou het aanbeveling verdienen als ook de extreem-rechtse partij als rechtspersoon gedagvaard wordt voor de uitlatingen op websites van deze partijen.

De Anti Discriminatie Bureaus (ADB's) zijn thans geheel geïnstitutionaliseerd in de ketens ter bestrijding van discriminatie. Daartoe behoort overleg met het Openbaar Ministerie, de politie en het lokale bestuur. Sedert 2000 publiceert de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV) de jaarcijfers van de aangesloten ADB's. In de klachtenrapportage van de LV over 2001 worden maar 27 van de 40 ADB's meegenomen. Niet alleen varieert deze dekkinggraad jaarlijks, maar bovendien ook ADB's die jaarlijks deelnemen. Tevens wordt nog steeds niet op uniforme wijze geregistreerd. Een geautomatiseerd registratieprogramma dat de LV in 2002 heeft ingevoerd zou aan dit registratieprobleem een eind moeten maken. Het totale aantal klachten steeg in 2001 met 11%. Het grootste deel van de klachten betreft discriminatie op grond van ras.

De Algemene Wet Gelijke Behandeling (AWGB) is in 1999 geëvalueerd en de regering komt vermoedelijk pas begin 2003 met een wetsvoorstel tot aanpassing van de AWGB. Overigens heeft de regering al laten weten dat zij geen majeure veranderingen zal voorstellen.

Het aantal oordelen dat door de Commissie Gelijke Behandeling (CGB) is uitgesproken is in 2001 gestegen tot het oude niveau (150). De meeste zaken gaan over onderscheid naar geslacht, ras & nationaliteit en arbeidsduur.

In tegenstelling tot voorgaande jaren is een meerderheid van de zaken met betrekking tot ras en nationaliteit in 2001 door vrouwen aanhangig gemaakt. Het aantal groepsacties bij de CGB vertoont een sterk dalende lijn. Wij vinden dat belangenorganisaties in dit opzicht meer hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Door middel van groepsacties kunnen structurele vormen van discriminatie worden blootgelegd zonder dat de slachtoffers het risico van victimisatie lopen.

Hoewel de CGB in 2001 nog geen klachten binnen had over discriminatie op de werkvloer die samenhangen met de aanslagen van 11 september 2001 is dat inmiddels veranderd. In 2002 is over dergelijke kwesties in een aantal zaken een oordeel uitgesproken. Het totale aantal oordelen over ras, nationaliteit en godsdienst in etnische zin is in 2001 toegenomen. Het zwaartepunt ligt meer dan voorheen bij arbeidszaken. Het volume klachten over aanbieden van goederen en diensten is namelijk voor deze discriminatiegronden afgenomen.

6 Rassendiscriminatie: opsporing en vervolging

De huidige discriminatieverboden zijn in 1971 in het Wetboek van Strafrecht opgenomen. Deze wetgeving is het gevolg van de verplichtingen die Nederland met de ratificatie in 1966 van het *Internationaal Verdrag ter Uitbanning van alle vormen van Rassendiscriminatie* is aangegaan. Het is dan ook niet vreemd dat de eerste procedures over rassendiscriminatie strafrechtelijk van aard waren. Een van de voordelen van het strafrecht is dat er geen kosten zijn verbonden aan het doen van aangifte en dat het onderzoek wordt verricht door Justitie. Toch is het strafrecht in dit opzicht geen panacee gebleken. Het slachtoffer heeft slechts geringe invloed op het strafproces en is voor de voortgang en verloop van zijn zaak geheel afhankelijk van Justitie. Het justitiële apparaat werkt bovendien volgens ambtelijke procedures en bezat aanvankelijk weinig kennis over discriminatie. Al deze factoren hebben niet zelden tot frustratie bij het slachtoffer geleid.

Inmiddels is het bij de Anti Discriminatie Bureaus (ADB's) standaardprocedure dat bij klachten over discriminatie eerst gekeken wordt of er geen oplossing buiten rechte bereikt kan worden. Te denken valt aan bemiddeling of schikking. Bovendien zijn er naast het strafrecht andere juridische procedures beschikbaar waarbij het slachtoffer een meer actieve rol kan spelen en zelf de inhoud van zijn klacht bepaalt. We denken hierbij niet alleen aan civiele procedures, maar vooral ook aan de in het vorige hoofdstuk besproken Commissie Gelijke Behandeling. Daarnaast kan het slachtoffer met zijn klacht nog naar (andere) alternatieve geschillenbeslechtters, zoals de Nationale ombudsman, de Raad voor Journalistiek of de Reclame Code Commissie gaan.

Bij de juridische bestrijding van rassendiscriminatie dient het strafrecht naar onze mening beschouwd te worden als een *ultimum remedium*: als andere oplossingsstrategieën geen soelaas meer bieden, kan de normatieve werking van het strafrecht worden benut. Het strafrecht is evenwel niet geëquipeerd om alle maatschappelijke ongenoegens te vertalen in even zovele strafrechtelijke verboden. Dat neemt overigens niet weg dat het strafrecht een belangrijke functie vervult indien door discriminatie de openbare orde geschonden wordt. Het afgelopen jaar hebben dergelijke schendingen tot veel publieke discussie geleid en zelfs tot het voorstellen om bepaalde wetsartikelen te schrappen.¹ Dit publieke debat is zeker nuttig, maar daarbij moet niet vergeten worden dat de huidige strafbaarstellingen rechtstreeks uit het hiervoor genoemde Internationale Verdrag van de Verenigde Naties voortvloeien.

In dit hoofdstuk willen wij aan de hand van de gegevens van het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie van het Openbaar Ministerie (LECD) laten zien dat het strafrecht als *ultimum remedium* een essentiële bijdrage levert aan de

¹ Erik van Ree, Het belang van een vrij debat, *De Groene Amsterdammer*, 19 januari 2002.

bestrijding van discriminatie in Nederland. Daarbij komen eventuele knelpunten bij de strafrechtelijke handhaving ook aan de orde.

6.1 Wetsbepalingen

De strafrechtelijke discriminatieverboden zijn dus in 1971 in de Nederlandse wetgeving opgenomen.² Na de invoering van deze bepalingen bleken nog enkele wetswijzigingen in het Wetboek van Strafrecht (Sr) noodzakelijk. Allereerst is artikel 429quater – dat discriminatie in de uitoefening van een bedrijf of beroep verbiedt – in 1981 aangescherpt.³ Dit naar aanleiding van de niet-joodverklaringen die Nederlandse bedrijven aan Arabische landen in het Midden-Oosten afgaven. De regering achtte een wetswijziging noodzakelijk om de afgifte van deze verklaringen onder het verbod van artikel 429quater Sr te brengen. Vervolgens zijn per 1 februari 1992 de strafrechtelijke discriminatieverboden aangescherpt en (met nieuwe discriminatiegronden) uitgebreid.⁴ Het uitgangspunt daarbij is dat mensen niet door discriminatie belemmerd mogen worden in hun maatschappelijk functioneren. Het recht dient groepen die met discriminatie te kampen hebben te beschermen. Sindsdien zijn de volgende wetsartikelen van kracht.

- Artikel 90quater geeft de (strafrechtelijke) definitie van discriminatie;
- Artikel 137c verbiedt de discriminerende belediging;
- Artikel 137d stelt het aanzetten tot haat strafbaar;
- Artikel 137e verbiedt het verspreiden van discriminerende uitlatingen en dit verbod geldt sinds 1992 ook voor ongevraagde toezending van discriminerende publicaties;
- Artikel 137f bepaalt sinds de wijziging van 1992 dat het steun verlenen aan discriminerende activiteiten geen overtreding meer is, maar een misdrijf;
- Artikel 137g bevat sinds de wijziging van 1992 niet alleen het verbod om opzettelijk te discrimineren in de uitoefening van een beroep en bedrijf, maar ook in de uitoefening van een ambt;
- Artikel 429quater verbiedt hetzelfde delict als 137g, maar zonder het vereiste van opzet. Het is de overtredingsvariant. Tevens zijn de meeste van de hier genoemde artikelen in 1992 uitgebreid met de discriminatiegronden 'homoseksuele gerichtheid' en 'geslacht'.

De huidige bepalingen uit het wetboek van strafrecht zijn opgenomen in het overzicht *Strafrechtelijke discriminatieverboden*.

² *Staatsblad* 1971, 96.

³ *Staatsblad* 1981, 306.

⁴ *Staatsblad* 1991, 623.

Overzicht Strafrechtelijke discriminatieverboden**Artikel 90quater.**

Onder discriminatie of discrimineren wordt verstaan elke vorm van onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of tengevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het maatschappelijk leven, wordt teniet gedaan of aangetast.

Artikel 137c.

Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.

Artikel 137d.

Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.

Artikel 137e.

1. Hij die, anders dan ten behoeve van zakelijke berichtgeving:

(1) een uitlating openbaar maakt die, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, voor een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid beledigend is, of aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid;

(2) een voorwerp waarin, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, zulk een uitlating is vervat, aan iemand, anders dan op diens verzoek, doet toekomen, dan wel verspreidt of ter openbaarmaking van die uitlating of verspreiding in voorraad heeft;

wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.

2. Indien de schuldige een van de strafbare feiten, omschreven in dit artikel, in zijn beroep begaat en er, tijdens het plegen van het feit, nog geen vijf jaren zijn verlopen sedert een vroegere veroordeling van de schuldige wegens een van deze misdrijven onherroepelijk is geworden, kan hij van de uitoefening van dat beroep worden ontzet.

Artikel 137f.

Hij die deelneemt of geldelijke of andere stoffelijke steun verleent aan activiteiten gericht op discriminatie van mensen wegens hun ras, hun godsdienst, hun levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van de tweede categorie.

Artikel 137g.

Hij die, in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf personen opzettelijk discrimineert wegens hun ras, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.

Artikel 429quater.

Hij die in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf personen discrimineert wegens hun ras, hun godsdienst, hun levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van de derde categorie.

6.2 Instructies, Richtlijnen en Aanwijzingen

Voor de rechtshandhaving van de discriminatieverboden zijn politie en Openbaar Ministerie belangrijke schakels. Ter bevordering van een actief opsporings- en vervolgingsbeleid zond de minister van Justitie in het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw de zogeheten *Instructies in discriminatiezaken* naar de Procureurs-Generaal. In deze eerste instructies wordt aangedrongen op:

- een actief opsporings- en vervolgingsbeleid;
- periodieke bespreking van discriminatiebestrijding in het driehoeksoverleg en op parketvergaderingen;
- rapportage van de discriminatiezaken door het Openbaar Ministerie aan het Ministerie van Justitie;
- rapportage van alle aangiften van discriminatie aan het Openbaar Ministerie.

Tevens worden in de instructies concrete aanwijzingen gegeven omtrent de opname van aangifte van discriminatie bij de politie.

Naar aanleiding van een onderzoek door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum vaardigen de procureurs-generaal in 1993 een aangescherpte *Richtlijn discriminatiezaken* uit.⁵ Hierin is opgenomen dat de contacten tussen politie en Openbaar Ministerie moeten worden bevorderd, evenals het overleg met ADB's. De politie moet alerter zijn op discriminerende aspecten, ook wanneer deze door het slachtoffer niet als zodanig zijn aangemerkt. Het Openbaar Ministerie wordt eveneens tot alertheid gemaand en dient volgens de richtlijn uit 1993 in beginsel altijd tot vervolging over te gaan. Daarnaast geeft de richtlijn onder andere instructies over aangiften, discriminerend politieoptreden, doorlooptijden,⁶ de strafmaat en discriminerende omstandigheden bij 'gewone' delicten. Ook wordt de aanbeveling gedaan om bij het Openbaar Ministerie officieren te benoemen die speciaal worden belast met discriminatiezaken. Inmiddels is in elk arrondissement deze aanbeveling opgevolgd. Tevens heeft elk ressortsparket van de vijf Gerechtshoven een discriminatie Advocaat-Generaal. Procureur-Generaal (PG) De Wijkerslooth heeft in het college van PG's de portefeuille discriminatie.

⁵ *Staatscourant* 1993, 171.

⁶ De tijd die het kost om een bij het parket ingeschreven discriminatiezaak tot een einde te brengen.

In februari 1995 wordt een specifieke richtlijn van kracht die van toepassing is op extreem-rechts: *Landelijke uitgangspunten ten aanzien van extreem-rechts*.⁷ Het belangrijkste punt daaruit is de verbetering van de coördinatie door intensivering van het landelijke netwerk van de discriminatie-officieren en de coördinatie door het Stafbureau Openbaar Ministerie. Deze laatste taak is sinds 1998 overgedragen aan het hierna te bespreken Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (LECD) dat fungeert als het stafbureau van de discriminatie-officieren.

In februari 1999 heeft het college van procureurs-generaal een nieuwe *Aanwijzing discriminatie* uitgebracht.⁸ Deze aanwijzing heeft onder andere tot doel de samenwerking en coördinatie te verbeteren tussen het Openbaar Ministerie, het lokale bestuur, de politie en de ADB's. Daarnaast wordt aanbevolen bij de politie contactambtenaren in te stellen voor discriminatiezaken. Het instituut contactambtenaar bij de politie begint in 2001 steeds vaster vorm te krijgen. Volgens de *Aanwijzing discriminatie* moet de politie van alle aangiften en klachten proces-verbaal opmaken. Deze processen-verbaal dienen terstond aan het Openbaar Ministerie te worden gestuurd. Op de knelpunten bij aangifte komen we in paragraaf 7.5 terug. De aanwijzing pleit ook voor registratie van discriminatieklachten bij de politie. In hoofdstuk 2 hebben wij al moeten constateren dat deze registratie in de praktijk vaak onvolledig is en bij sommige korpsen zelfs geheel ontbreekt.

Naast instructies over het vervolgingsbeleid en slachtofferhulp, wordt in de *Aanwijzing discriminatie* ook de terugkoppeling van afdoening van zaken aan politie en ADB's genoemd. Het is duidelijk dat in de afgelopen twintig jaar de ADB's in de aanwijzingen een vaste plek hebben verkregen en thans als serieuze partners in de strafrechtketen worden beschouwd. De aanwijzing heeft in 2002 nog enkele technische aanpassingen ondergaan, met name vanwege de invoering van de euro.⁹

Op 29 juni 2001 heeft de Raad van Hoofdcommissarissen ingestemd met de oprichting van een landelijk expertisecentrum voor de politie in navolging van dit succesvolle instituut bij het Openbaar Ministerie. Dit centrum zou ertoe kunnen bijdragen dat in de toekomst ook de politie zijn registratieverplichtingen uit de *Aanwijzing discriminatie* nakomt. In het najaar 2002 is onder de naam Landelijk Bureau Discriminatiezaken (LBD) dit bureau met zijn werkzaamheden gestart. Het bureau is gevestigd in de politieregio Rotterdam-Rijnmond. De eerste activiteit die het LBD op de agenda heeft staan is een zogenoemde *quick scan* in de 25 politieregio's naar de wijze van afhandelen van discriminatieklachten.

⁷ *Staatscourant* 1995, 40.

⁸ *Staatscourant* 1999, 61, 62 en 115.

⁹ *Staatscourant* 2002, 16.

6.3 Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (LECD) is het kenniscentrum bij het Openbaar Ministerie speciaal belast met het onderwerp discriminatie; het is ondergebracht bij het Amsterdamse arrondissementsparket. Doel van het LECD is het bevorderen van een effectieve strafrechtelijke handhaving in discriminatiezaken. Deze doelstelling beslaat zowel beleidsvorming, opsporing, vervolging als rapportage. Taken van het LECD zijn onder andere het opzetten van een centrale registratie van discriminatiezaken, het geven van advies aan de parketten en het coördineren van lopende onderzoeken.

Het LECD heeft in het vroege voorjaar van 2002 haar tweede rapportage *Cijfers in beeld* gepubliceerd.¹⁰ In het rapport is de strafrechtelijke afhandeling van discriminatiezaken over 1998-2001 in kaart gebracht. Deze informatie is langs twee wegen verkregen. In de eerste plaats door gebruikmaking van een zogenoemde *query* (zoekopdracht) in het justitiële geautomatiseerde registratiesysteem COMPAS. Uit dit bestand worden op basis van de anti-discriminatiebepalingen gegevens omtrent onder andere de instroom en afdoening door het Openbaar Ministerie en de afdoening door de rechter verkregen. Deze methodiek heeft tot gevolg dat discriminatiefeiten die zijn ingeschreven onder andere (commune) wetsartikelen, zoals bedreiging, vernieling of geweldpleging, buiten beeld blijven. In de tweede plaats is informatie uit de zaakdossiers opgevraagd (wat, waar, hoe) door middel van een uniforme vragenlijst die naar alle Arrondissementsparketten is gestuurd. De gerechtshoven en de Hoge Raad zijn niet meegenomen, aangezien uitsluitend naar zaken in eerste aanleg is gekeken.¹¹ De aldus gegenereerde gegevens van de verschillende parketten zijn door het LECD in een geautomatiseerd computerbestand opgeslagen en geanalyseerd.

Instream

Met betrekking tot de gehanteerde systematiek verdient het volgende aandacht. De door het LECD vergaarde aantallen betreffen discriminatiefeiten en geen discriminatiezaken. Een zaak kan immers uit meerdere feiten bestaan. Zo kan een verdachte zowel een racistische belediging (137c) als het aanzetten tot rassenhaat (137d) aangerekend worden. De feiten worden geregistreerd op het moment dat het parket de zaak voor het eerst inboekt. Daarna wordt het dossier bestudeerd en door het parket wetsartikelen aan de feiten toegekend.

¹⁰ *Cijfer in beeld: Discriminatiecijfers 1998-2001*, LECD: Amsterdam April 2002.

¹¹ Eerste aanleg wil zeggen de instantie waar de rechtzaak voor het eerst is aangebracht: de kantongerechten en de arrondissementsrechtbanken.

Tabel 6.1 Aantal nieuw door OM ingeschreven discriminatiefeiten (instroom) per wetsartikel 1998-2001

Wetsartikel	1998	1999	2000	2001
137c	177	145	178	167
137d	23	17	15	11
137e	8	19	6	19
137f	0	1	9	1
137g	6	6	6	0
429quater	2	5	0	0
Totaal	216	193	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Over de periode 1998-2001 valt op, dat de totalen van de jaren 1999 en 2001 achterblijven bij 1998 en 2000. In 2001 vormt de discriminerende belediging (137c) wederom de bulk van de *case load*, op afstand gevolgd door het verspreidingsverbod (137e). In 2000 stond het aanzetten tot haat (137d) nog op een tweede plaats, maar de inschrijving op dit artikel vertoont over de afgelopen vier jaar een opvallend dalende lijn: het aantal feiten is over die periode meer dan gehalveerd. Het verspreidingsverbod (137e) verdubbelt ruimschoots in 1999, om daarna flink terug te vallen en in 2001 weer op het oude niveau terug te keren. Het aantal gevallen van steunverlening (137f) is zeer beperkt met een uitschieter in 2000. Het discrimineren in de uitoefening van een beroep, bedrijf of ambt valt in 2001 weg (artikel 137g), terwijl dat al eerder het geval was voor de overtredingsvariant van deze bepaling (429quater). Zoals ook in de vorige monitorrapportage is opgemerkt, is het goed denkbaar dat slachtoffers er de voorkeur aan geven deze zaken bij de Commissie Gelijke Behandeling aan te brengen. Dat verklaart echter nog niet waarom er in 2001 geen enkel feit meer is ingeschreven wegens het (al dan niet opzettelijk) discrimineren in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf. Uit de rapportage van het LECD blijkt dat 18 discriminatiefeiten in 2001 zijn ingeschreven met betrekking tot horecadiscriminatie. Het kan niet anders dan dat daar ook weigeringen van toegang bij zitten: bij uitstek het discrimineren in de uitoefening van een bedrijf. Gezien het ontbreken van inboeken op art. 137g en 429quater zijn hier uitsluitend de uitingsdelicten (discriminerende belediging) ten laste gelegd. Dat is merkwaardig. Bij horecadiscriminatie dient juist primair de uitsluiting aangepakt te worden en secundair kunnen de daarbij gebezigde uitlatingen betrokken worden.

Afdoeningen

De afgenomen instroom in 2001 werkt door in het totaal aantal afdoeningen in dat jaar. Vrijwel alle aantallen bij de afdoening verhouden zich evenredig tot die van de instroom. Tussen instroom en afdoening zit uiteraard enig tijdsverloop. De gemiddelde tijdspanne die in het algemeen ligt tussen instroom en af-

doening bij het Openbaar Ministerie bedraagt vijf maanden.¹² In discriminatiezaken is deze periode vermoedelijk iets langer vanwege de complexiteit ervan en doordat uitvoeringsambtenaren nog relatief onbekend zijn met de materie.

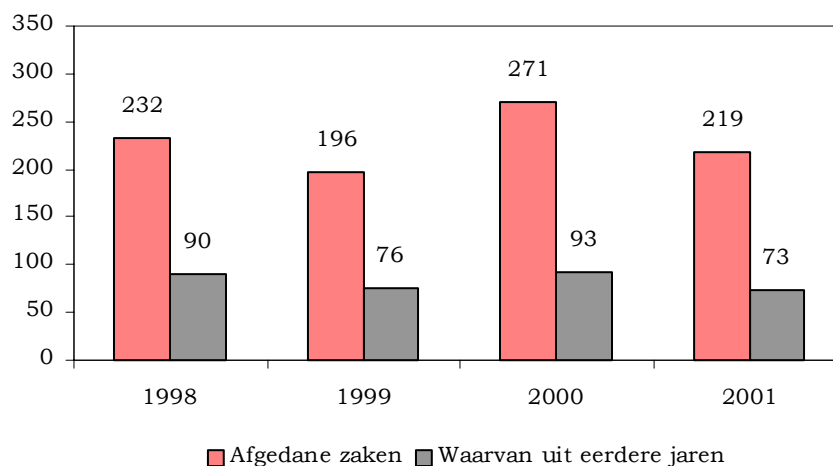
Tabel 6.2 Aantal afdoeningen door het OM van discriminatiefeiten per wetsartikel 1998-2001

Wetsartikel	1998	1999	2000	2001
137c	180	148	216	182
137d	22	22	21	11
137e	22	15	11	22
137f	0	1	9	1
137g	10	9	8	4
429quater	1	1	6	0
Totaal	236	196	271	219

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

De overloop verklaart dat er meer zaken worden afgedaan, dan zijn ingestroomd. Bij afdoening over de jaren 1998-2001 ziet de overloop er als volgt uit. Van de in 1998 afgedane zaken is 39% uit eerdere jaren afkomstig. Ditzelfde percentage geldt voor 1999, terwijl in 2000 34% en in 2001 33% van de afgedane zaken afkomstig is uit eerdere jaren.

Figuur 6.1 Afdoening en overloop zaken 1998-2001.

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie. Gevoegde zaken zijn niet meegeteld, waardoor er een verschil ontstaat met de totalen in tabel 6.2.

¹² Jaarverslag OM, 2000.

Het percentage overloop uit 1998 en 1999 ligt vrijwel constant op een kleine 40%. De afname van het totale aantal afdoeningen in 1999 is dan ook niet te verklaren door een geringere instroom. Evenmin was er onvoldoende aanwas van zaken: er is immers weer 34% naar 2000 overgelopen. In 2001 bedraagt de overloop uit voorgaande jaren 33%, hetgeen ook hier geen verklaring biedt voor de terugloop in afdoeningen. De procentueel verminderde overloop in 2000 en 2001 lijkt te wijzen op een snellere afhandeling van zaken door het Openbaar Ministerie.

Tabel 6.3 Soort afdoening OM van discriminatiefeiten 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
Dagvaardden	134	103	159	133
Sepot	56	68	84	47
Transactie	34	18	25	26
Voorwaardelijk sepot	8	6	3	4
Totaal	236	196	271	210

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Het percentage sepot, dat wil zeggen dat de Officier van Justitie afziet van vervolging, is aan het dalen. Dit is mede van belang omdat de *Aanwijzing discriminatie* hierover stelt dat 'slechts bij hoge uitzondering volgt geen strafrechtelijke reactie in zaken die zich daar in beginsel wel voor lenen'. De *Aanwijzing* moet worden beschouwd als dwingende, normatieve beleidsregels.¹³ In het strafrecht worden twee sepot onderscheiden.

Allereerst is er het technische sepot. Dit betekent dat er technische mankementen aan de zaak kleven waardoor vervolging zinloos wordt. Voorbeelden hiervan zijn dat de dader niet strafbaar is (iemand is ten onrechte als verdachte aangemerkt) of dat het feit niet strafbaar is. Een andere grond is als het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk zou worden verklaard omdat de zaak verjaard is of de dader overleden. Een belangrijk technisch sepot is het ontbreken van (voldoende) wettig bewijs.

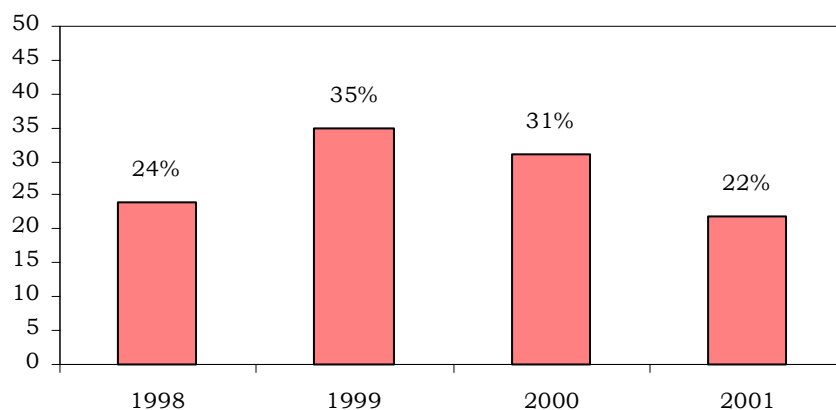
Daarnaast is er het beleidssepot. Hieronder vallen meerdere uitzonderingen die samenhangen met het opportunitiebeginsel van het Openbaar Ministerie. Dat is de bevoegdheid om te beslissen of al dan niet tot vervolging wordt overgegaan. De reden voor een beleidssepot kunnen zijn dat reeds andere maatregelen zijn getroffen, het landsbelang en de leeftijd of gezondheidstoestand van de verdachte. Andere sepotgronden zijn het geringe feit, het geringe aandeel daarin of de geringe strafwaardigheid ervan. Ook de omstandigheid dat het een oud, maar nog niet verjaard, feit betreft, kan reden voor een beleidssepot zijn.

Het karakter van een aanwijzing van de Procureurs-Generaal is dwingend en perkt zodoende de beleidsvrijheid van de Officieren van Justitie in. Naar onze

¹³ Meyer, 2001: 245-252.

mening is er door de *Aanwijzing discriminatie* geen plaats meer voor een beleidssepot. Dat geldt natuurlijk in het bijzonder voor de sepotgronden als geringe feit of geringe strafbaarheid. De afweging dat dergelijke zaken toch vervolgd moeten worden is immers reeds door de Procureurs-Generaal gemaakt. Onze opvatting wordt gedeeld door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. In antwoord op kamervragen geeft hij aan dat de *Aanwijzing* meebrengt dat 'bij overtreding van discriminatiebepalingen in het Wetboek van Strafrecht volgt altijd een strafrechtelijke reactie, indien de zaak bewijsbaar is'.¹⁴

Figuur 6.2 Percentage sepot over 1998-2001

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Het sepotpercentage in 2001 is nog wel twee keer zo hoog als het landelijk percentage bij alle delicten die dat jaar bij de rechtbanken zijn aangebracht: 11%.¹⁵ Uit onderzoek van het LECD blijkt het percentage beleidsepots slechts tijdelijk te dalen. In 1998 en 1999 bedraagt dit respectievelijk 42% en 41%; in 2000 is het teruggelopen tot 29%, maar in 2001 weer gestegen tot 35%. In de rapportage van het LECD staat dat de beleidsepots vooral zijn ingegeven doordat het een oud feit betreft of dat er sprake is van dubbele registratie van het feit. Zoals hiervoor opgemerkt lijkt het beleidsepot vanwege 'oud feit' niet in overeenstemming met de *Aanwijzing* en kunnen feiten ook door toedoen van het Openbaar Ministerie 'oud' zijn geworden. Inmiddels heeft het parket van het college van Procureurs-Generaal aan het LECD opdracht gegeven om een sepot-onderzoek uit te voeren. De resultaten daarvan worden medio 2003 verwacht.

In 2001 leidt 64% van het aantal discriminatiefeiten tot een dagvaarding. Een vraag die zich opdringt is in hoeverre bij de transacties, dat wil zeggen het afdoen van een strafzaak buiten het proces, conform de *Aanwijzing discriminatie* is gehandeld. Hierin staat over vervolging vermeld:

¹⁴ Aanhangsel Handelingen II, 2001/02, nr. 1638.

¹⁵ Jaarverslag OM, 2001.

In beginsel wordt er gedagvaard. Alleen in lichtere zaken kan evenwel eerst een transactie worden aangeboden. In geen geval is eventueel martelaarschap of uitbuiting van de forumfunctie een argument om dagvaarding achterwege te laten. Slechts bij hoge uitzondering volgt geen strafrechtelijke reactie in zaken die zich daarvoor in beginsel wel lenen.

Overigens is het sepot nu zo'n voorbeeld van het uitblijven van een strafrechtelijke reactie. Uitgangspunt is dat wordt gedagvaard: slechts in lichtere zaken kan eerst een transactie worden aangeboden.¹⁶ Gezien de omstandigheid dat het algemeen landelijk transactiepercentage, inclusief voorwaardelijk sepot, in 2001 op 28% ligt,¹⁷ tegenover 14% bij discriminatie in dat jaar, lijkt de *Aanwijzing discriminatie* op dit punt onmiskenbaar zijn invloed heeft gehad.

Tabel 6.4 Afdoening gerechten van eerste aanleg 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
Veroordeling	91	105	94	98
Vrijspraak	10	6	10	4
Dagvaarding nietig	1	1	2	2
OM niet ontvankelijk	2	0	0	0
Ontslag van rechtsvervolging	0	1	1	0
Totaal	104	113	107	104

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Het succes van het Openbaar Ministerie bij de rechter is hoog. In 94% van de zaken spreekt de rechter in 2001 een veroordeling uit.¹⁸ Het algemeen landelijk percentage in 1999 ligt hiervoor op 63%.¹⁹ Bij het hoge percentage veroordelingen willen wij, evenals in de vorige monitor, een kanttekening plaatsen. Dit percentage kan ook beïnvloed zijn door een te voorzichtig vervolgingsbeleid. Een aanwijzing daarvoor zou kunnen liggen in het (relatief) hoge aantal sepot. Dit kan erop duiden dat zaken waarvan de winstkans klein is, via het sepot aan een rechterlijk oordeel worden onttrokken.

Een andere kanttekening betreft de geringe instroom van zaken vanuit de politie. Doordat de korpsen over het algemeen terughoudend zijn met het opnemen van aangiftes, het doen van opsporingsonderzoek en het doorsturen van zaken naar het Openbaar Ministerie komen bij het parket hoofdzakelijk de meer evidente zaken binnen.²⁰ Op het moment dat de politie haar taak in discriminatiezaken beter uitvoert, zal dit onmiskenbaar gevolgen hebben voor het

¹⁶ Zie ook Aanvulling op richtlijn strafvordering discriminatie, *Staatscourant* 1999, 115.

¹⁷ *Jaarverslag OM*, 2001.

¹⁸ De rechter spreekt zich uit over een zaak, zodat hier niet meer de feiten maar de (rechts)zaken geteld zijn.

¹⁹ Huls e.a., 2001: 98.

²⁰ Eitjes, 2002.

hoge succespercentage bij het Openbaar Ministerie. De aanwas van complexe of minder vanzelfsprekende zaken zal dan immers groeien.

Verdachte, locus delicti en slachtoffer

Door middel van een schriftelijke vragenlijst aan de parketten heeft het LECD achtergrondinformatie over de discriminatiedossiers verzameld. Hoewel deze handmatige informatieverzameling nog niet geheel sluitend is, wordt op deze wijze het beeld over de discriminatiefeiten goed aangevuld. Achtereenvolgens zijn gegevens vergaard over de verdachte, de plaats van het delict (*locus delicti*) en de wijze waarop het delict plaats heeft gevonden.²¹

Tabel 6.5 Verdachte van incidenten 1998-2001

Verdachte	1998	1999	2000	2001
Extreem-rechts	17	10	6	20
Godsdienst / levensovertuiging	2	1	0	5
Politieke overtuiging	0	1	1	1
Opsporingsambtenaar	2	3	2	1
Particulier	142	130	187	161
Overige	32	19	10	1
Onbekend	19	27	8	9
Totaal	214	191	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie. De aangehouden volgorde is dezelfde als die het LECD in haar vragenlijst heeft gehanteerd

Het overgrote deel van de discriminatiefeiten wordt in toenemende mate gepleegd door een particulier. Als van deze particulier bekend is dat hij het delict heeft gepleegd vanuit een extreem-rechtse achtergrond of vanuit een godsdienstige of politieke overtuiging wordt hij daarop ingedeeld. Als deze motieven niet bekend zijn of ontbreken komt hij in de categorie 'particulier' terecht. Daarnaast komt het natuurlijk voor dat een bedrijf, instelling of organisatie zich schuldig maakt aan discriminatie. Bij de strafrechtelijke discriminatieverboden gaat het vooral om de zogenaamde uitingsdelicten en daaraan zullen eerder personen zich schuldig maken dan rechtspersonen. Toch is het opvallend dat slechts zelden organisaties verdachte zijn.

De categorie onbekend bestaat uit de zaken waarin het parket deze gegevens niet heeft ingevuld. Evenals godsdienst of levensovertuiging, moet bij politieke overtuiging het motief voor het (mogelijk) strafwaardig handelen in de overtuiging hebben gelegen. Indien deze politieke overtuiging als extreem-rechts kan worden gekwalificeerd, wordt het feit onder deze categorie ondergebracht. Opvallend is dat het aantal verdachten onder extreem-rechts het afgelopen jaar weer is toegenomen. In onze vorige rapportage merkten wij nog op dat ons

²¹ Hierbij zijn de discriminatiefeiten met betrekking tot artikel 429quater buiten beschouwing gebleven.

meer zaken uit 2000 bekend waren waarin de verdachte tot extreem-rechts gerekend kan worden, meer in ieder geval dan de zes die het Openbaar Ministerie over dat jaar registreerde. Dit verschil kan overigens te maken hebben met de vraag wanneer een verdachte dient te worden aangemerkt als extreem-rechts en de omstandigheid dat het Openbaar Ministerie deze beoordeling achteraf moet toekennen. Daarnaast komt het voor dat veroordelingen op andere artikelen plaatsvindt dan de discriminatieverboden; bijvoorbeeld vernieling bij grafschennis.

Tabel 6.6 De plaats van het incident 1998-2001

Plaats incident	1998	1999	2000	2001
Tegen opsporingsambtenaar	21	28	12	19
Werk	13	8	21	8
Sport	19	4	23	11
Horeca	20	11	14	18
Woonomgeving	37	21	33	18
Straat / openbare gelegenheid	70	60	84	94
Internet	0	3	5	4
Pers (media)	5	5	1	3
Overige	10	15	13	14
Onbekend	19	36	8	9
Totaal	214	191	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie. De aangehouden volgorde is dezelfde als die het LECD in haar vragenlijst heeft gehanteerd

Wat uitlatingen betreft vinden de meeste incidenten op straat of in openbare gelegenheden plaats. Dit is logisch aangezien deze feiten pas strafbaar zijn als ze in het openbaar gedaan zijn. Ondanks de daling van het totale aantal incidenten over 2001, zijn de delicten op straat en in openbare gelegenheden toegenomen. Er lijkt zich in 2001 een trend te hebben ingezet om bij dergelijke conflicten eerder aangifte te doen. De aangiftes over horecadiscriminatie zijn de laatste drie jaar toegenomen. Het aantal incidenten dat zich voordoet op de maatschappelijke terreinen zoals werk, wonen en sport is substantieel. Op een aantal van deze terreinen komen wij terug in hoofdstuk 7.

Zoals eerder gezegd, valt ten aanzien van de plaats van het delict op dat er relatief erg weinig internetzaken bij de parketten lopen. Opvallend is ook de discriminatie van opsporingsambtenaren. Onduidelijk is welke oorzaken hieraan ten grondslag liggen, maar het antwoord zou kunnen worden gezocht in het afgenomen respect voor elke vorm van gezag. Het betreft hier veelal de combinatie van het beledigen van een ambtenaar in functie (artikel 267 Sr.) en tevens het discriminerend beledigen (artikel 137c). Aangenomen mag worden dat met name allochtone agenten hiervan slachtoffer zijn. De stijgende lijn van dit soort incidenten is in 2001 helaas weer opgepakt.

Tabel 6.7 Soort incidenten 1998-2001

Soort incident	1998	1999	2000	2001
Samenloop / bedreiging met geweld	25	22	21	14
Bekladding	12	6	5	13
Afbeelding	5	6	14	8
Schriftelijk	20	23	8	13
Mondeling	121	102	145	131
Overige	12	4	13	10
Onbekend	19	28	8	9
Totaal	214	191	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie. De aangehouden volgorde is dezelfde als die het LECD in haar vragenlijst heeft gehanteerd

De nadruk die bij de strafrechtelijke discriminatie-artikelen is gelegd op de uitingsdelicten vertaalt zich in het hoge aantal mondelinge incidenten. Schriftelijk racistisch beledigen of aanzetten tot haat komt aanzienlijk minder voor en kent zelfs in 2000 een aanzienlijke terugval. De bekladding van gebouwen neemt in het vervolgingsbeleid in volume af, maar neemt in 2001 weer toe. De afname kan te maken hebben met het feit dat het beleid er in toenemende mate op is gericht de discriminerende bekladdingen te verwijderen, en minder om de moeilijk te vinden daders te bestraffen. Het aantal discriminatie-incidenten waarbij een samenloop is met het dreigen met geweld loopt in 2001 gelukkig terug, maar was daarvoor constant en aanzienlijk.

Opvallend hoog zijn de aantallen bij Antisemitisme, Turken en Marokkanen, en Zwarten of Gekleurden. Hoewel wij liever het begrip 'huidskleur' zouden willen hanteren voor de categorie zwarten of gekleurden, valt bij deze groep het volgende op. Ondanks de daling van de totale instroom in 2001, vertoont deze discriminatiegrond sinds 1999 een voortdurende stijging met als piek 2001. Uit de cijfers kan niet geconcludeerd worden dat Surinamers of Antillianen minder hinder van discriminatie ondervinden dan Turken of Marokkanen. De Surinamers of Antillianen kunnen immers ook op grond van hun huidskleur gediscrimineerd zijn.

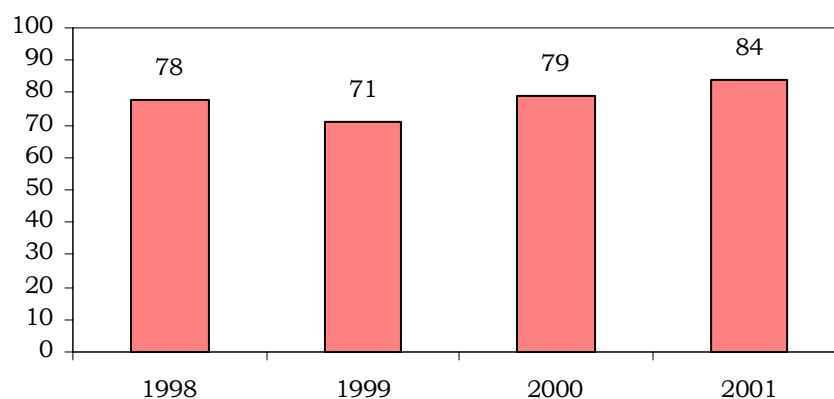
Reeds hiervoor signaleerden wij dat het aantal antisemitische incidenten opvallend hoog is. Ook in 2001 blijft het antisemitisme relatief hoog (21% tegen 23% in 2000). Het aantal zaken waarin sprake is van *meervoudige discriminatie*, bijvoorbeeld ras en geslacht, blijft substantieel. Tot slot moet worden opgemerkt dat de laatste twee jaar het aantal zaken met betrekking tot homodiscriminatie aanzienlijk is gestegen.

Tabel 6.8 Discriminatiegrond per incident 1998-2001

Discriminatiegrond	1998	1999	2000	2001
Meerdere gronden aanwezig	25	27	23	22
Antisemitisme	47	34	48	41
Surinamers / Antillianen	7	13	11	6
Turken / Marokkanen	42	27	48	46
Zwarten / Gekleurden	47	33	40	52
Homoseksualiteit	6	1	9	10
Godsdienst / levensovertuiging	5	4	3	4
Geslacht	0	0	1	1
Overige gronden	17	17	23	7
Onbekend	18	35	8	9
Totaal	214	191	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie. De aangehouden volgorde is dezelfde als die het LECD in haar vragenlijst heeft gehanteerd

Figuur 6.3 Percentage discriminatie naar ras 1998-2001

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Hoewel uit de verschillende categorieën uit tabel 6.8 niet eenduidig valt op te maken welke zaken als discriminatie naar etniciteit zijn aan te merken, lijkt een voorzichtige schatting mogelijk. Gemiddeld heeft bijna 80% van de feiten betrekking op discriminatie naar etniciteit.²² Vanaf 1999 stijgt het aandeel rassendiscriminatie ten opzichte van de andere discriminatiegronden. Aangezien 'overige gronden' veelal nationaliteit betreft of gerelateerd zijn aan ras, is dit percentage in werkelijkheid eerder hoger dan lager.

²² Het betreft een cumulatie van de categorieën Surinamers, Turken, Antisemitisme, Zwarten en Meerdere gronden.

Onder de categorie overig vallen discriminatiegronden die niet zijn thuis te brengen in de andere categorieën (bijvoorbeeld discriminatie van een Duitser). Na een fikse stijging (van 18 naar 35) in 1999 is het aantal feiten waarbij de discriminatiegrond onbekend is in 2000 opmerkelijk snel weer gedaald (van 35 naar 8) en is in 2001 dat lage niveau gehandhaafd (9).

Geografische verschillen

Wanneer we de aantallen discriminatiezaken bij de verschillende arrondissementsparketten in ogenschouw nemen, zijn er opvallende territoriale verschillen waar te nemen.

Tabel 6.9 Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten naar instroom in 1998-2001 (inclusief artikel 429quater)

Arrondissementsparketten	Instroom 1998	Instroom 1999	Instroom 2000	Instroom 2001
Alkmaar	6	1	9	3
Amsterdam	12	6	13	8
Almelo	11	2	7	4
Arnhem	12	15	33	22
Assen	2	4	9	11
Breda	13	10	15	16
Den Bosch	4	3	5	3
Den Haag	23	33	20	21
Dordrecht	4	10	9	1
Groningen	2	3	1	10
Haarlem	13	19	21	10
Leeuwarden	4	3	14	13
Maastricht	9	6	4	3
Middelburg	11	6	6	8
Roermond	8	2	1	5
Rotterdam	56	57	30	34
Utrecht	8	4	5	6
Zutphen	9	8	8	15
Zwolle	9	1	4	5
Totaal	216	193	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Naast de hoge aantallen instroom over 2001 in Rotterdam, Arnhem en Den Haag, springen de relatief geringe aantallen in de grote steden Amsterdam en Utrecht in het oog. Het ADB Amsterdam heeft de laatste jaren vrijwel het hoogste aantal klachten van alle ADB's.²³ Het Openbaar Ministerie brengt in het Amsterdamse ressort echter opvallend weinig zaken aan. Het is weliswaar zo dat het ADB Amsterdam nadrukkelijk tracht zaken op te lossen zonder daarbij meteen het strafrecht in te schakelen. Toch is dat een onvoldoende verklaring voor de grote verschillen met steden als Den Haag en Rotterdam.

Tabel 6.10 Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten naar afdoening in 1998-2001 (inclusief artikel 429quater)

Arrondissementsparketten	Afdoening 1998	Afdoening 1999	Afdoening 2000	Afdoening 2001
Alkmaar	14	5	4	13
Amsterdam	21	9	21	6
Almelo	11	5	9	4
Arnhem	11	12	33	27
Assen	2	3	9	9
Breda	12	10	17	21
Den Bosch	5	3	5	1
Den Haag	25	38	28	23
Dordrecht	3	6	11	5
Groningen	3	2	2	9
Haarlem	9	16	27	18
Leeuwarden	3	3	14	8
Maastricht	10	6	6	1
Middelburg	11	4	11	8
Roermond	7	5	1	10
Rotterdam	67	49	52	30
Utrecht	8	5	7	7
Zutphen	10	9	10	11
Zwolle	4	6	4	8
Totaal	236	196	271	219

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

²³ Zie paragraaf 5.3.

Over de Amsterdamse cijfers zijn vragen gesteld tijdens een plenair debat over racisme op 5 september 2000.²⁴ Het (indertijd) ontbreken van een coördinator en districtscontactpersonen bij de Amsterdamse politie is als de meest waarschijnlijke verklaring genoemd de geringe activiteit. Inmiddels zijn deze functionarissen in Amsterdam actief. Dat heeft voor 2001 nog niet een meetbare verbetering opgeleverd: het aantal discriminatie bij het parket blijft opvallend laag.

Er lijkt tussen het aantal klachten bij de ADB's en het aantal ingestroomde en afgehandelde zaken door het Openbaar Ministerie in vergelijkbare regio's geen direct verband te bestaan. Uit onderzoek in de politieregio Haaglanden blijkt dat de meeste klachten die bij de politie binnenkomen, helemaal niet afkomstig zijn van personen die eerst bij het ADB zijn langs geweest.²⁵ Uiteraard kan het (tijdelijk) niet functioneren van een ADB van invloed zijn op de output bij het Openbaar Ministerie. Ook dit verband echter lijkt gering. Zo scoort in 2001 het Openbaar Ministerie in Utrecht zelfs hoger dan in Amsterdam, ondanks het indertijd slecht functionerende Utrechtse ADB. Kijkend naar tabel 6.9 over instroom in 2001 dan krijgt zo op het oog het arrondissement Dordrecht het minst te maken met discriminatie.

In het vorige monitorrapport hebben we geconcludeerd dat de lagere instroom in 1999 niet te wijten was aan minder klachten over discriminatie. Voor het jaar 2001 geldt hetzelfde. De toename van klachten bij de ADB's is gestaag en verklaart niet de afname bij het Openbaar Ministerie. Vermoedelijk is de oorzaak dat de toename aan klachten bij de ADB's niet wordt vertaald in meer aangiften.

6.4 Slotopmerkingen

Over het jaar 2001 is zowel de instroom van discriminatiefeiten als de afdoening ervan ten opzichte van 2000 in volume afgenomen. Deze afname correspondeert niet met een daling van het aantal klachten bij de ADB's. Het lijkt waarschijnlijk dat er slechts een gering verband bestaat tussen de zaken die in eerste instantie bij de ADB's terechtkomen en die primair bij de politie worden aangebracht. Zodoende kunnen tussen beide instellingen zich relatief grote verschillen in *case load* voordoen.

De afgelopen twee jaar is het aantal zaken dat afkomstig is uit vorige jaren afgenomen. Dat lijkt erop te wijzen dat het Openbaar Ministerie haar zaken sneller afhandelt. In de meeste zaken waar Justitie mee te maken krijgt, gaat het om discriminerende beledigingen. Opvallend is dat het aanzetten tot haat – hoewel regelmatig onderwerp van publieke discussie in 2001 – van de tweede plaats verdrongen is door het verspreidingsverbod van discriminerende uitingen.

²⁴ Kamerstukken II, 2000/01, 27 400 VI, nr. 46.

²⁵ Eitjes, 2002.

Aandacht verdient het geheel ontbreken van inschrijvingen in 2001 door het Openbaar Ministerie van discriminatie in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf. In zaken waarbij burgers op grond van hun etniciteit worden uitgesloten, dient met name die uitsluiting ten laste te worden gelegd. De daarbij gebezigde uitlatingen zijn in dat opzicht secundair. De inschrijving van achttien horecazaken, zonder ook maar éénmaal naar het verbod van bedrijfsmatige discriminatie te verwijzen, achten wij daarom principieel onjuist.

Het sepotpercentage van het Openbaar Ministerie is de laatste twee jaar aan het dalen. Toch is het nog steeds tweemaal zo hoog (22%) als het landelijk gemiddelde over alle delicten (11%). Dat blijft ons inziens te hoog. Bovendien wordt niet alleen op technische gronden geseponneerd (bijvoorbeeld onvoldoende bewijs), maar ook in toenemende mate weer op grond van beleidsoverwegingen (bijvoorbeeld oud feit). De *Aanwijzing discriminatie* van het College van Procureurs-Generaal zou er volgens ons toe moeten leiden dat er hoegenaamd geen beleidssepots meer voorkomen. Dezelfde mening lijkt de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in zijn antwoord op kamervragen te zijn toegedaan. Onduidelijk is waarom het percentage beleidssepots in 2001 toch weer gestegen is. Wij achten dat een onjuiste ontwikkeling. Mogelijk wordt de reden voor deze gang van zaken meer inzichtelijk door het sepotonderzoek dat het LECD in opdracht van Justitie uitvoert. De resultaten daarvan worden medio 2003 verwacht

Het succes van de Officieren van Justitie bij de rechter is zeer groot: 94% van hun zaken monden uit in een veroordeling. Dit hoge percentage zou volgens ons onder druk komen te staan als de politie discriminatiezaken beter afhandelt. Op dit moment wordt de *Aanwijzing discriminatie* door de politie onvoldoende nageleefd. Dat betekent dat vooral evidente zaken aan het Openbaar Ministerie voorgelegd worden. De andere zaken blijven veelal buiten beeld.

Evenals in het vorige Monitorrapport moeten wij het als een omissie aanmerken dat in de registratie van het LECD commune delicten met een discriminatoir motief ontbreken (bijvoorbeeld vernieling grafzerken). Dergelijke delicten zijn alleen in de registratie terug te vinden indien bijvoorbeeld ook een discriminerende uiting ten laste is gelegd.

Ten aanzien van de plaats van het delict blijkt openbare ruimte favoriet te zijn en nemen de discriminatieverboden in deze ruimte jaarlijks toe. Voor wat het slachtoffer betreft vertoont discriminatie vanwege etnische kenmerken sinds 1999 een stijgende lijn. In 2001 gaat het om ten minste 84% van de discriminatiefeiten. Onder de verdachten komen in 2001 in toenemende mate personen met een extreem-rechtse achtergrond voor.

Tevens blijft het ons verbazen dat in een stad als Amsterdam het aantal inschrijvingen bij het Openbaar Ministerie zo ongelofelijk gering is tegenover een zeer hoog aantal meldingen bij het Mokumse ADB.

Het is zonder meer waar dat het instellen van het LECD bij het Openbaar Ministerie een aanzienlijke verbetering heeft opgeleverd in het strafvorderlijk traject. In september 2002 is een zelfde soort expertise centrum gestart bij de po-

litie en hopelijk wordt dit bureau net zo succesvol als het LECD. In het vorig monitorrapport moesten wij constateren dat de politie nog steeds de zwakke schakel vormt in de strafrechtsketen; een beoordeling die wij jammer genoeg dit jaar moeten herhalen. Deze constatering is niet bedoeld om de dienders in een kwaad daglicht te stellen, maar om het belang aan te geven van een goede organisatie(structuur) voor deze thematiek bij de korpsen. Zoals bekend is het immers de zwakste schakel die de kracht van de ketting bepaald.

7 Maatschappelijke terreinen

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de aard en omvang van discriminatie op een aantal maatschappelijke terreinen. Voor deze uitsplitsing zijn gegevens gebruikt van het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie van het OM (LECD), de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV) en de Commissie Gelijke Behandeling (CGB). De cijfers over klachtmeldingen zijn aangevuld met gegevens uit krantenknipsels, artikelen, onderzoek, (gerechtelijke) uitspraken en andere beschikbare informatie die in 2001 is verzameld over het desbetreffende maatschappelijke terrein. Daarbij is geen uitpuittende behandeling van deze sectoren beoogd, maar gaat onze aandacht primair uit naar achterstelling. Achtereenvolgens behandelen wij de volgende terreinen:

- Arbeid
- Wonen
- Onderwijs
- Goederen & diensten
- Politie & Justitie

Onder arbeid vallen alle gevallen van (vermeende) discriminatie die verband houden met werken. Dat geldt zowel voor werk in loondienst als het werken als zelfstandige, maar ook detachering of vrijwilligerswerk valt eronder.

De categorie wonen betreft niet alleen huisvesting, maar tevens voorvallen die zich in de buurt of op straat hebben voorgedaan. Onder wonen wordt op deze wijze ook de woonomgeving begrepen.

Bij het onderwijs gaat het uitsluitend om de rechtspositie van scholieren en studenten binnen onderwijsinstellingen. De positie van de docenten en van stagiaires komt bij het thema arbeid aan de orde.

De sector goederen & diensten omvat het aanbod van goederen en diensten die op de vrije markt wordt aangeboden. Meestal zal dit aanbod commercieel zijn, maar dat hoeft niet per se. Het aanbod kan zowel afkomstig zijn van personen en bedrijven als van de overheid. Buiten dit bestek vallen echter publieke taken van de overheid zoals het verstrekken van subsidies, het verlenen van vergunningen, sociale zekerheid en andere financiële aanspraken, zoals huursubsidie en studiefinanciering.

De categorie politie & justitie betreft incidenten waarbij de politie of ambtenaren afkomstig uit het justitiële apparaat verweten wordt discriminerend te zijn opgetreden.

De LECD, LV en CGB hanteren elk een eigen systematiek: er is geen uniforme indeling in categorieën. De CGB is bovendien gehouden aan haar wettelijke kader. Dat heeft tot gevolg dat wij de gegevens soms zelf hebben moeten bewerken of interpreteren om tot onze indeling te kunnen komen. Benadrukt moet worden dat de cijfers klachten, verzoeken of aangiften betreffen van gevallen van vermeende discriminatie. Hoewel de ADB's, de CGB en het OM in deze volgorde in toenemende mate als zeef fungeren, wordt er uiteindelijk lang

niet altijd discriminatie vastgesteld. Een ander aspect is dat een toename of afname van het aantal incidenten niet altijd indicatief is voor het toenemen of afnemen van het probleem van discriminatie op het desbetreffende terrein. De toegankelijkheid van de klachtbehandeling, nieuwe methodieken van gegevensverzameling of onderbezetting zijn enkele mogelijke oorzaken voor aanmerkelijke verschillen in aantallen. Het moge duidelijk zijn dat wij op deze wijze niet pretenderen harde cijfers te presenteren, maar eerder indicaties van de ontwikkelingen in het veld.

7.1 Arbeid

Het voorkomen en bestrijden van rassendiscriminatie op de arbeidsmarkt heeft zowel in het beleid als in de praktijk altijd een hoge prioriteit. Deze prioriteit komt voort uit de wetenschap dat het voorzien in eigen inkomsten een belangrijke voorwaarde is voor een geslaagde participatie in de Nederlandse samenleving. Belemmeringen voor allochtonen op het vinden en behouden van werk moeten daarom zoveel mogelijk voorkomen worden. Discriminatie is zo'n belemmerende factor. Daarnaast zijn er natuurlijk ook factoren die bij de betrokkenen zelf liggen, zoals onvoldoende opleiding of gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal.

Het jaar 2001 wordt sterk beïnvloed door de gebeurtenissen van '11 september'. De aanslagen op de Verenigde Staten hebben wereldwijd consequenties gehad voor de interetnische verhoudingen, met name die tussen moslims en niet-moslims. De angst voor en achterdocht tegenover moslims hebben tot spanningen op de werkvloer geleid. Ook in Nederland is door het *Dutch Monitor Center* (DUMC) geconstateerd dat na 11 september de discriminatieklachten op de werkvloer zijn toegenomen.¹

De statistische gegevens over achterstelling op de arbeidsmarkt geven een verdeeld beeld te zien.

Tabel 7.1 Arbeidsmarktzaken bij de ADB's, de CGB en het OM

	1999	2000	2001
LV*	613	706	626
CGB	30	23	48
OM	5	21	8

* Opgemerkt moet worden dat het aantal ADB's wisselt dat jaarlijks aan de registratie deelneemt. Bron: De Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten, de Commissie Gelijke Behandeling en Landelijk Expertise Centrum Discriminatie van het OM

Bij de LV fluctueert het percentage klachten over discriminatie bij de arbeid en geeft in 2001 een belangrijke daling te zien. Een verklaring voor die daling ont-

¹ Report to EUMC on 'post September 11th 2001 developments', Final report, DUMC, 2002.

breekt en is ook niet zonder meer toe te schrijven aan de eerder genoemde registratie- en organisatieperikelen binnen de LV.²

Het aantal verzoeken om een oordeel vanwege ongelijke behandeling op grond van ras of nationaliteit bij de CGB is in 2001 sterk toegenomen. Een van de oorzaken van deze stijging is dat de commissie in 2001 aanzienlijk meer oordelen heeft uitgesproken (150) dan in 2000 (101).

De cijfers van het LECD laten zien dat in 2000 een eenmalige piek is geregistreerd, maar in 1999 en 2001 het aantal zaken met betrekking tot discriminatie bij de arbeid beperkt is. Bovendien valt op dat in 2001 geen van deze zaken is ingeschreven op grond van het discrimineren in de uitoefening van een ambt, bedrijf of beroep (art. 137g en art. 429quater), maar allemaal onder de uitingsdelicten zijn gebracht (art. 137c-e).

Een aantal ontwikkelingen met betrekking tot rassendiscriminatie bij arbeid bespreken wij aan de hand van de volgende thema's:

- werving en selectie
- bejegening
- beloning
- beëindiging

Problemen met promotie of doorstroming zijn – evenals in het vorige monitorrapport – buiten beschouwing gelaten omdat daarover zeer weinig klachten binnenkomen. In het kader van de nota *Kansen krijgen, kansen pakken* is onderzoek verricht naar de doorstroming van allochtonen in arbeidsorganisaties. Het onderzoek *Doorstroom van etnische minderheden op de werkvloer*, uitgevoerd door het bureau Sociaal Economisch Onderzoek Rotterdam (SEOR), geeft echter geen uitsluitsel of achterstelling de doorstroming belemmert.³ Een van de redenen voor het geringe aantal klachten over deze problematiek bij externe instanties kan gelegen zijn in de angst voor *victimistatie*: de vrees dat je zelf nadeel ondervindt vanwege je klacht over discriminatie. Te denken valt aan pesterijen, intimidatie, overplaatsing of ontslag. Uit het evaluatieonderzoek naar de gelijke behandelingswetgeving komt naar voren dat degenen die een beroep doen op de bescherming van de wet in relatief groten getale in problemen komen; bijvoorbeeld doordat de arbeidsverhouding wordt beëindigd.⁴ Het gaat hier om ruim de helft van de klagers. De vrees voor victimisatie draagt er derhalve zeker toe bij dat het aantal meldingen van discriminatie bij de arbeid relatief laag is. Het is mede tegen die achtergrond dat ook in de Europese richtlijn tegen rassendiscriminatie de bescherming tegen victimisatie is opgenomen.⁵ Deze richtlijn noopt de Nederlandse regering haar wetgeving op dit punt vóór 19 juli 2003 bij te stellen.⁶ De gelijke behandelingswetgeving beschermt werknemers namelijk alleen tegen het zogenoemde victimisatie-ontslag. Op grond van de richtlijn moet de bescherming ook gelden voor andere nadelige consequenties dan ontslag. Bovendien dient deze bescherming ook

² Zie paragraaf 5.3.

³ Zandvliet e.a., 2002.

⁴ Zie ook Asscher-Vonk & Groenendijk, 1999: 419-423

⁵ *PbEG* 2000 L 180/22.

⁶ Rodrigues, 2002: 17-25.

geboden te worden in andere rechtsverhoudingen dan arbeid. Te denken valt bijvoorbeeld aan huur, gezondheidszorg of kredietverlening.

Werving en selectie

Beeldvorming aan werkgeverskant blijkt bij werving en selectie van etnische minderheden een belangrijk knelpunt te zijn. Deze conclusie komt uit het ITS-onderzoek naar werving en selectie.⁷ De oorzaak van de daaruit voortvloeiende achterstelling ligt met name in de gehanteerde selectiemethoden die ruimte laten voor vooroordelen en indirecte discriminatie. Ook worden normatief-culturele eisen gehanteerd die nadelig uitpakken voor allochtonen. Voorbeelden hiervan zijn assertiviteit, passen in het team en sociaal gedrag. Uit de nota *Arbeidsmarktbeleid etnische minderheden 2002-2003* blijkt dat de regering hoopt met initiatieven in de sfeer van communicatie en bemiddeling deze problemen het hoofd te bieden.⁸ Onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van allochtonen leert ons dat werkgevers vaak een lager arbeidsprestatiebeeld van allochtone werknemers hebben dan eigenlijk gerechtvaardigd is.⁹ Etniciteit blijkt als negatieve factor bij selectieprocedures mee te spelen. Hoewel het onderzoek niet representatief kan worden genoemd vanwege de geringe respons op de enquêteformulieren, gaf 26% van de werkgevers aan in beginsel geen allochtone werknemers aan te willen nemen. Deze houding wordt gevoed door de vrees van aanpassingsproblemen, of de veronderstelde slechte Nederlandse taalbeheersing. Het lijkt op dit punt nog steeds belangrijk deze vooroordelen weg te nemen. De ervaring met jonge allochtone werknemers blijkt onder de respondenten juist heel positief. Zij betonen zich even tevreden over hen als over jonge autochtone werknemers. Tegenover werkzoekende vluchtelingen heersen dezelfde soort vooroordelen. Werkgevers verkiezen een werknemer uit de Nederlandse cultuur omdat die naar hun oordeel geen extra inwerktijd en begeleiding vergt.¹⁰ Soms slaat het vooroordeel om in puur discriminerende overwegingen. Zo stelt een eigenaar van een uitzendbureau dat bij het bemiddelen van ongeschoolde arbeidskrachten de voorkeur bij werkgevers vaak uitgaat naar personen uit het Oostblok boven in Nederland verblijvende allochtonen. Deze voorkeur is niet te verklaren op basis van betere taalbeheersing of lagere loonkosten. De enige reden is volgens hem de blanke huidskleur van de Oost-Europese arbeiders.¹¹

Bij de beoordeling van mogelijk onderscheid bij werving en selectie hanteert de CGB zoveel mogelijk een vast stramien. Uitgangspunt daarbij is dat de commissie niet kan treden in de beoordeling van de inhoudelijke geschiktheid van een bepaalde sollicitant. Het onderzoek beperkt zich daarom tot de vraag of bij die beoordeling onderscheid naar ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin is gemaakt. Voor het vaststellen van onderscheid is overigens niet vereist dat de hier genoemde gronden de enige aanleiding voor ongelijke behandeling vormen. Het is voldoende als een van deze gronden mede aanleiding is voor de

⁷ Olde Munnikhof & Buis, 2000.

⁸ Kamerstukken II, 27 223.

⁹ Kruisbergen & Veld, 2002.

¹⁰ Warmdam & Van de Tillaart, 2002.

¹¹ Ibidem: 151-152.

ongelijke behandeling. Indien onderscheid aannemelijk is gemaakt, dient de wederpartij aan te tonen dat zij de geschiktheid van de sollicitant aan de hand van objectieve criteria heeft beoordeeld. De door de werkgever gevolgde selectieprocedure moet voldoende inzichtelijk, systematisch en controleerbaar zijn, anders loopt men het risico de gelijke behandelingsnorm te hebben overtreden. De CGB heeft in 2001 tien oordelen uitgesproken over werving en selectie. In de helft daarvan oordeelt de commissie tot strijd met de wet. Opvallend is dat van de tien zaken er zeven geschillen betreffen met betrekking tot het dragen van een hoofddoek. Daarbij gaat het tweemaal om het verkrijgen van een stageplaats. Op grond van de wetsbepalingen doet de commissie deze stagezaken niet af onder het aanbieden van goederen of diensten (onderwijs), maar onder gelijke behandeling bij de arbeid.¹² Vandaar dat wij ze ook op deze plaats behandelen.

De commissie stelt conform de eerder genoemde Europese richtlijn tegen rasdiscriminatie dat het aan verzoeker is om het gestelde onderscheid aannemelijk te maken. Indien verzoeker daarin niet slaagt, zoals bij een Iranese sollicitante het geval is, acht de commissie geen onderscheid aanwezig.¹³ Bij de afwijzing van een Maleisische sollicitante voor de functie van groepsleider in een peuterspeelzaal constateert de CGB wel onderscheid.¹⁴ De door de werkgever gestelde eis van voldoende beheersing van de Nederlandse taal levert indirect onderscheid naar ras op. Aangezien de wederpartij naar het oordeel van de commissie geen objectieve rechtvaardiging heeft aangetoond, acht de CGB dit indirecte onderscheid verboden.

Zoals gezegd, veel wervings- en selectiezaken betreffen het dragen van een hoofddoek. Landelijke aandacht krijgt de zaak van een invalgriffier bij de rechtbank Zwolle.¹⁵ De sollicitante draagt een hoofddoek en wordt om die reden afgewezen. De uitoefening van de functie van rechtbankgriffier is volgens de rechtbank onverenigbaar met het dragen van een hoofddoek vanwege de eisen van onafhankelijkheid en onpartijdigheid. De CGB deelt die mening niet.¹⁶ Er is sprake van indirect onderscheid naar godsdienst waarvoor geen objectieve rechtvaardiging is aangetoond. Na het verschijnen van dit oordeel heeft de minister van Justitie, als antwoord op eerder gestelde kamervragen, het standpunt van de regering verwoord.¹⁷ Het standpunt houdt in dat rechters en griffiers ter zitting geen uiting dienen te geven aan persoonlijke opvattingen of overtuigingen. Dat betekent dat het dragen van een hoofddoek of ander uiterlijk kenteken van een, al dan niet religieuze, overtuiging op de zitting niet is toegestaan. In de juridische literatuur is over de juistheid van dit standpunt geen eenstemmigheid.¹⁸ Vanuit dat perspectief krijgt de aankondiging op 24 augustus 2002 dat de eerste advocaat in Nederland beëdigd wordt die met een

¹² CGB 2001-55 en 79.

¹³ CGB 2001-11.

¹⁴ CGB 2001-12.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld Cliteur in *NRC Handelsblad*, 30 juni 2001, Van der Velden in *de Volkskrant*, 4 juli 2001 en Ramdas in *NRC Handelsblad*, 9 juli 2001.

¹⁶ CGB 2001-53 en zie Loenen, 2001: 851-869.

¹⁷ *Aanhangsel Handelingen II*, 2000/01, nr. 1652.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld de juridische opinies in het *NJB*, 2001, p. 993-995.

hoofddoek gaat pleiten veel publiciteit.¹⁹ Eerder zag de politie er in het najaar van 2001 vanaf om bij de presentatie van het nieuwe uniform in tulband en hoofddoek te voorzien, zoals praktijk bij de Britten. We moeten concluderen dat het dragen van een hoofddoek in Nederland omstreden is. Als gevolg daarvan leidt het soms tot uitsluiting van bepaalde posities op de arbeidsmarkt. Op grond van de geregistreerde meldingen bij Anti Discriminatie Bureaus (ADB's) blijken dit soort incidenten na 11 september 2001 in aantal te zijn toegenomen.

Een ander punt van aandacht bij de werving is het gebruik van psychologische tests. De kritiek op deze tests, onder meer geuit door het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR), is dat zij niet ontwikkeld zijn voor personen afkomstig uit niet-westerse culturen, waardoor allochtone kandidaten over het algemeen lager scoren. In 2001 heeft het proefschrift van Van den Berg tot hernieuwde aandacht voor het onderwerp geleid.²⁰ Hij heeft een *Multi-culturele Capaciteiten Test* ontwikkeld.²¹ Belangrijk kenmerk van deze test is dat bij de instructie geen moeilijke woorden worden gebruikt en dat de kandidaat vertrouwd wordt gemaakt met de test. Dergelijke testen mogen uiteraard niet omslaan in het voortrekken van allochtonen. Bij de taaltest is het vocabulaire overigens net zo uitgebreid als in een gangbare test. Hoewel er geen overeenstemming is over de ideale aanpak, of over de bruikbaarheid van de *Multi-culturele Capaciteiten Test* draagt het bewustzijn van dit uitsluitingsmechanisme wel bij aan het voorkomen van achterstelling.²²

Bij arbeidsbemiddeling spelen de Centra voor Werk en Inkomen (CWI's) een belangrijke rol. Op 22 juli 2002 heeft de Raad van Bestuur van de Centrale organisatie Werk en Inkomen een antidiscriminatiecode vastgesteld.²³ De non-discriminatiecode richt zich niet alleen op de omgangsvormen tussen CWI-medewerkers onderling bij contact op de werkvloer, maar ook op de manier waarop CWI-medewerkers omgaan met hun klanten. Bovendien hoeven CWI-medewerkers geen discriminerende gedragingen, uitlatingen of bejegening van klanten te accepteren. Het spreekt vanzelf dat de non-discriminatiecode ook van toepassing is op de wijze waarop de CWI's hun wettelijke taken uitvoeren. In de code is dan ook aansluiting gezocht bij de taken zoals deze in de Wet structuur uitvoeringsorganisatie werk en inkomen zijn neergelegd. De CWI's mogen bij de uitvoering van hun taken in beginsel slechts onderscheid maken tussen personen als een wet dit toestaat. Tussen personen mag ook onderscheid worden gemaakt als dit noodzakelijk en functioneel is of plaatsvindt in het kader van een voorkeursbeleid. Zo is bijvoorbeeld het bij de uitvoering van verschillende wetten noodzakelijk naar de leeftijd of de nationaliteit van betrokkene te vragen.²⁴ Een uitzondering is eveneens toegestaan als met het onderscheid wordt beoogd vrouwen of personen die behoren tot een bepaalde et-

¹⁹ *NJB*, 2002, p. 1641.

²⁰ Van den Berg, 2001.

²¹ *Contrast*, 15 februari 2001.

²² *Aaneen*, 22 februari 2002.

²³ *Staatscourant* 2002, 140.

²⁴ Bijvoorbeeld de Wet Inschakeling Werkzoekenden of de Wet arbeid vreemdelingen.

nische of culturele minderheidsgroep een bevoorrechte positie toe te kennen om feitelijke ongelijkheden op te heffen of te verminderen en het onderscheid in een redelijke verhouding staat tot dat doel. Met het toezicht op de naleving van de code is de Raad van bestuur van de CWI's belast.

Bejegening

De bulk van de klachten over discriminatie bij de arbeid betreft bejegening. De laatste jaren maakt deze categorie bij het Amsterdamse ADB bijna 50% uit van alle klachten over de arbeidsmarkt.²⁵ Het belang om het arbeidsklimaat ook in dit opzicht zuiver te houden is lang onderschat. Dat komt ook omdat de bejegening meestal een heel subtiele manier van achterstelling inhoudt. Soms zijn de 'plegers' zich er niet eens van bewust dat hun 'grapjes' kwetsend kunnen overkomen. Het is niet voor niets dat de FNV met de brochure *Het begint met een grapje* (1993) de discriminatie op de werkvloer probeerde aan te kaarten. Het gaat om vormen van dominant gedrag die leiden tot marginalisering van minderheidsgroepen. Essed heeft dit fenomeen van onderhuids en institutioneel racisme genoemd: *alledaags racisme*.²⁶ Nadat eerst seksuele intimidatie een plaats in de arbeidsomstandighedenwet heeft gekregen, rekent de CGB ook andere vormen van discriminerende bejegening onder arbeidsomstandigheden. Tot op heden staat er namelijk geen verbod van racistische bejegening in de Nederlandse wetgeving. De Europese richtlijn tegen rassendiscriminatie verplicht de lidstaten tot opname van een specifieke bepaling hiertegen. Gezien de eerder genoemde termijn van omzetting van de richtlijn, dient de Nederlandse regering daar voor de zomer aan voldaan te hebben.

Onderzoek naar de problemen die allochtone werknemers door bejegening ervaren zijn zeer schaars. Gowricharn meldt hierover dat allochtone werknemers op de werkvloer vaak de aansluiting missen bij hun autochtone collega's.²⁷ De oorzaak hiervan ligt zowel in het verschil in werkstijlen als in de moeizame opname in teams. Dit laatste komt vooral voor in organisaties die werken in hechte teams, zoals de politie. Volgens onderzoek van de Nederlandse Politie Bond komt pesten bij de politie veel vaker voor dan bij andere werkgevers.²⁸ De leefcultuur in arbeidsorganisaties is meestal niet vrij van pesterijen en dan komt discriminatie al snel om de hoek kijken.

²⁵ Jaarverslag 2001, Meldpunt Discriminatie Amsterdam.

²⁶ Essed, 1984.

²⁷ Gowricharn, 2001: 16.

²⁸ *Contrast* 28 juni 2001.

Tabel 7.2 CGB: Bejegening op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin

Jaar	aantal	toewijzing klacht
1999	12	4
2000	7	1
2001	23	8

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

Indien een werknemer van oordeel is dat hij gediscrimineerd wordt kan hij zijn klacht aan de CGB voorleggen. In 2001 zijn 23 zaken voorgelegd waarbij het gaat om discriminatoire bejegening op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin. Het aantal zaken dat gewonnen wordt is relatief laag. Dat komt mede omdat bejegeningzaken moeilijk te bewijzen zijn. Verzoeker moet aannemelijk maken dat de discriminatoire bejegening heeft plaatsgevonden. Veelal bestaat die bejegening uit opmerkingen die niet zijn vastgelegd en heeft men te maken met elkaar tegensprekende partijen. Getuigen zijn voor verzoeker meestal lastig te krijgen omdat zij daarmee partij worden in het conflict en hun eigen arbeidsrelatie in de waagschaal stellen. Bovendien gaat het veelal om de persoonlijke perceptie van de bejegening, die door omstanders niet als discriminatoir herkend hoeft te worden. Zo kan het gebeuren dat op een klacht de commissie vaststelt dat geen vermoeden van discriminerende bejegening aannemelijk is gemaakt.²⁹ De CGB hanteert als vaste jurisprudentie dat de werkgever niet alleen gehouden is zelf niet te discrimineren, maar er ook op toe moet zien dat degenen die onder zijn gezag vallen zich van discriminatie onthouden. Klachten over discriminatie moeten zorgvuldig worden behandeld en er dienen zonedig passende maatregelen te worden getroffen. Als de werkgever daarin tekort schiet kan er sprake zijn van strijd met de gelijke behandelingswetgeving. Dat is het geval bij een productiemedewerkster van Turkse afkomst die vanwege de racistisch pesterijen zelf ontslag had genomen.³⁰ Op de werkgever rust – als hij kennisneemt (of had moeten nemen) van de klacht – een onderzoeksplicht en zonedig ook een plicht tot het nemen van adequate maatregelen. De werknemer die meent dat hij slachtoffer is van discriminerende bejegening dient zijn klacht ook daadwerkelijk aan de bedrijfsleiding over te brengen. Zo niet, dan kan de werkgever geen verwijt worden gemaakt. Nadat een werknemster van Surinaamse afkomst heeft geklaagd over xenofobe opmerkingen, spreekt de werkgever de betreffende collega's aan en geeft hen een schriftelijke waarschuwing. De klacht tegen de werknemer wordt om die reden door de CGB afgewezen: hij heeft immers gedaan wat er onder die omstandigheden van hem verwacht mocht worden.³¹ Overigens huldigt de CGB het standpunt dat wanneer discriminatie is aangetoond de werkgever verplicht is passende maatregelen te nemen, ongeacht de vraag of het slacht-

²⁹ CGB 2001-61.

³⁰ CGB 2001-28.

³¹ CGB 2001-131.

offer er al dan niet aanstoot aan neemt. Dit is van belang omdat het geregeld voorkomt dat slachtoffers van discriminatie een incident melden zonder dat ze verdere stappen willen ondernemen.

Woltjer waarschuwt voor het spanningsveld tussen de vrije meningsuiting en het discriminatieverbod in bejegeningzaken.³² Volgens ons valt die spanning wel mee omdat de werkgever uit hoofde van zijn verplichtingen als goed werkgever omgangsregels aan zijn werknemers mag opleggen. Uiteraard mag het verbod van een discriminerende bejegening er niet toe leiden dat op de werkvloer geen discussie meer mogelijk is. Uitgangspunt daarbij is of de uitlatingen naar objectieve maatstaven in het onderhavige geval als een discriminerende bejegening moeten worden aangemerkt.

Zoals eerder gezegd, heeft '11 september 2001' onmiskenbaar zijn invloed gehad op de interetnische relaties in Nederland. De daaruit ontstane aversies en irritaties hebben zich ook op de arbeidsvloer gemanifesteerd. Bij de ADB's zijn daarover in toenemende mate meldingen binnengekomen, voor de CGB geldt dat in 2001 (nog) niet. Door het klachtenverloop komen deze zaken wat later in de tijd bij de CGB bovendrijven. In 2002 heeft de commissie inderdaad een aantal oordelen uitgesproken waarbij de klacht over bejegening samenhangt met de gebeurtenissen van 11 september 2001.³³

In relatief veel van de 23 bejegeningzaken gaat de CGB over tot het geven van een aanbeveling (9). Dat komt ook voor als de commissie geen ongelijke behandeling vaststelt.³⁴ De aanbeveling houdt meestal in dat het bedrijf aangeraden wordt een klachtenregeling op schrift te stellen 'waarin staat welke procedure wordt gevolgd bij klachten over discriminatie en deze aan alle werknemers kenbaar te maken'. Daarbij vraagt de commissie vaak aandacht voor de mogelijkheid om een vertrouwenspersoon aan te wijzen. In acht van de 23 zaken wordt de klacht over discriminerende bejegening gecombineerd met een klacht over de beëindiging van de arbeidsverhouding.³⁵ Deze samenloop vindt haar oorzaak in de omstandigheid dat de verstoorde werksfeer veelal leidt tot het vertrek van de desbetreffende werknemer. In twee van de 23 zaken strekt de klacht zich ook uit tot ongelijke beloning.³⁶

Beloning

Hendriks en Lenos melden dat in Nederland anno 2001 nog steeds grote beloningsverschillen bestaan.³⁷ Deze beloningsverschillen hangen meestal samen met de discriminatiegronden ras en geslacht. Zorlu concludeert op grond van zijn promotie-onderzoek dat loondiscriminatie zich voordoet op basis van etnische afkomst en in mindere mate op grond van geslacht.³⁸ Er blijkt een etnische stratificatie te zijn. Loondiscriminatie treft vooral Marokkaanse mannen

³² Woltjer, 2002: 18-18.

³³ Zie CGB 2002-62, 84 en 127.

³⁴ CGB 2001-4, 33, 56, 114 en 128.

³⁵ CGB 2001-8, 33, 46, 61, 64, 114, 115 en 136.

³⁶ CGB 2001-52 en 102.

³⁷ Hendriks & Lenos, 2002: 225.

³⁸ Zorlu, 2002: 290.

en vrouwen, gevolg door Oost-Europese en niet-Europese werknemers. Werknemers uit de EU-landen worden nauwelijks gediscrimineerd op grond van hun afkomst. Ook mannen en vrouwen afkomstig uit de voormalige koloniën verdienen minder dan hun autochtone collega's. Uit onderzoek van het Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies (AIAS) blijkt dat Nederlandse mannen en vrouwen gemiddeld 14,78 euro per uur verdienen. Dat is 3% meer dan werknemers uit het Caribisch gebied (Suriname en Antillen) en 15% meer dan werknemers uit Turkije, Marokko en Oost-Europa.³⁹ Bij mannen zijn de verschillen groter. Deze achterstand is volgens het AIAS deels te verklaren uit verschillen in leeftijd, werkervaring en opleiding, maar is voor een deel slechts door discriminatie verklaarbaar. De regering heeft dit probleem onderkend en maatregelen aangekondigd om deze vorm van discriminatie tegen te gaan.⁴⁰ Hierbij wordt ondermeer gedacht aan voorlichting, het stimuleren van de sociale partners en het doen van nader onderzoek. Toegezegd is dat een onderzoek naar beloningsverschillen op micro-niveau zal worden uitgevoerd.⁴¹

Bij de CGB zijn in 2001 een aanzienlijk aantal loonzaken op grond van ras of nationaliteit aanhangig gemaakt, namelijk 13. Dit aantal geeft echter een vertekend beeld. Twee zaken zijn atypisch omdat het gaat om weduwen die zonder succes een klacht voor hun overleden man indienen.⁴² Overigens worden zij wel als verzoeker geaccepteerd: de klacht wordt op inhoudelijke gronden afgewezen. Acht zaken betreffen dezelfde soort klacht over discriminatie op grond van ras en nationaliteit in de CAO Welzijn door toepassing van de salarisregeling Culturele Minderheden en Tolkencentra.⁴³ Het betreft een bijzondere casus die de moeite waard is onder de loep te nemen.

De zaken verschillen onderling soms enigszins, maar het gaat telkens om de volgende problematiek. De verzoekers zijn personen werkzaam in welzijnsinstellingen en vallen onder de CAO Welzijn, die ondermeer de salarisregeling Culturele Minderheden en Tolkencentra kent. In sommige zaken hebben de werkgeverorganisaties en vakbonden een zelfde oordeel aan de commissie gevraagd.⁴⁴ Het werk van verzoekers houdt in dat zij zich inspannen voor het welzijn van personen van buitenlandse afkomst. Zij stellen dat zij lager wordt beloond vergeleken met collega's die niet ten behoeve van de emancipatie van allochtonen werken. Na onderzoek concludeert de commissie dat de functie van verzoekers van gelijke waarde is als dat van de door hun aangewezen werkneemster die niet met minderheden werken. De commissie stelt vervolgens vast dat de afkomst van de groepen ten behoeve waarvan wordt gewerkt, bepalend is of een werknemer onder de salarisregeling Culturele Minderheden en Tolkencentra valt. De arbeid die onder deze salarisregeling wordt verricht, leidt tot een substantieel lagere beloning voor arbeid van gelijke waarde. De CGB meent zich over deze ongelijkheid te kunnen uitspreken, ondanks de om-

³⁹ Ethnic and gender wage differentials, AIAS: Amsterdam, Oktober 2002.

⁴⁰ Kamerstukken II, 2001/02, 27 099, nr. 5, p. 2.

⁴¹ Kamerstukken II, 2001/02, 27 099, nr. 6, p. 6.

⁴² CGB 2002-102 en 127.

⁴³ CGB 2001-73 t/m 78, 80 en 81.

⁴⁴ CGB 2001-77 en 78.

standigheid dat de verzoekers niet vanwege hun eigen afkomst of nationaliteit worden benadeeld. De commissie is van oordeel dat er sprake is van direct onderscheid op grond van afkomst. Woltjer heeft bedenkingen bij de ruime interpretatie die de commissie hanteert om de klachten van verzoekers te behandelen.⁴⁵ Artikel 12 lid 2 van de Algemene Wet Gelijke Behandeling zou volgens hem slechts duiden op degene jegens wie persoonlijk onderscheid is gemaakt. Volgens ons dwingt de wet niet tot deze restrictieve uitleg en heeft de commissie terecht klachten behandeld van personen die niet zelf slachtoffer van verboden onderscheid waren. We roepen de eerder genoemde weduwen van Marokkaanse arbeiders in gedachte, maar ook een echtgenote van een Kaapverdiaanse man die vanwege haar man als bloeddonor geweigerd werd⁴⁶ en zelfs een autochtone vrouw die zich aan (niet tegen haar gerichte) discriminatie op de werkvloer stoort.⁴⁷

Een 'klassieke' loonzaak is die van twee drukkers.⁴⁸ Een van Turkse en een van Antilliaanse afkomst. Zij stellen dat drukkers van autochtone afkomst hoger worden beloond dan zij. Ook klagen ze over discriminerende bejegening op de werkvloer. Dat gaat wel vaker samen bij loonzaken. De allochtone drukkers hebben een aantal incidenten genoemd waaruit naar hun mening blijkt dat er sprake was van discriminatie op de werkvloer. De commissie stelt vast dat de bedoelde incidenten hebben plaatsgevonden en dat er sprake was van pestereien. Deze incidenten roepen het beeld op van een intimiderende werksfeer gedurende een langere periode. Over tenminste één van de incidenten is bij de werkgever geklaagd. Aangezien dit incident onvoldoende is onderzocht en onvoldoende serieus is behandeld, schiet de werkgever tekort in zijn verplichting er op toe te zien dat werknemers zich van discriminatie onthouden. Er is derhalve direct onderscheid op grond van ras gemaakt. Uit het door de commissie verrichte onderzoek naar de beloning is gebleken dat de functies van verzoekers en de andere drukkers bij de wederpartij van gelijke waarde zijn. Gebleken is ook dat verzoekers en andere drukkers van allochtone afkomst lager worden beloond dan de drukkers van autochtone afkomst. De door de wederpartij toegepaste beloningsmaatstaven zijn daarbij niet inzichtelijk en niet consequent toegepast. De commissie oordeelt daarom dat de wederpartij ook op dit punt direct onderscheid op grond van ras heeft gemaakt.

Beëindiging

In 2001 heeft de CGB zeventien oordelen geveld over ontslag op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin. Slechts in drie van die gevallen acht de commissie strijd met de wet aanwezig.⁴⁹ Het valt op dat de overgrote meerderheid van de klachten in deze categorie wordt afgewezen.

⁴⁵ Zie noot Woltjer, 2002: 202-204.

⁴⁶ CGB 2000-18.

⁴⁷ CGB 2000-34.

⁴⁸ CGB 2001-52.

⁴⁹ CGB 2001-34, 88 en 136.

Tabel 7.3 CGB: Ontslag op grond van ras, nationaliteit of godsdienst in etnische zin

Jaar	Aantal	toewijzing klacht
1999	6	0
2000	7	1
2001	17	3

Bron: Commissie Gelijke Behandeling

Dat komt niet alleen omdat de bewijslast problematisch is, maar vermoedelijk ook doordat het gevoel van discriminatie overheerst. Hoewel dit gevoel terecht kan zijn, is dit uiteraard niet voldoende om bij de commissie gelijk te krijgen. Veel van de ontslagzaken zijn gecombineerd met bejegening. Dat geldt voor tien van de zestien zaken uit 2001. Het ontslag is veelal het sluitstuk van de verstoorde arbeidsrelatie. De vraag of het ontslag nietig is omdat de beëindiging is ingegeven door de klacht over discriminerende bejegening komt slechts zelden voor. In een zaak van een officemanager van Zuid-Afrikaanse afkomst had deze vraag aan de orde kunnen komen. De commissie concludeert in deze zaak tot direct onderscheid wegens ras en stelt het volgende vast:⁵⁰

Het staat vast dat verzoekers arbeidsovereenkomst is beëindigd vanwege verstoorde werkverhoudingen. De Commissie constateert dat uit de door de rector gevoerde gesprekken met collega's van verzoeker naar voren komt dat er kritiek bestond op het functioneren van verzoeker. De Commissie overweegt echter dat deze kritiek eerst naar voren kwam na het incident met het racistisch pamflet en bovendien tijdens het onderzoek dat door de rector van de school werd verricht naar aanleiding van het pamflet. Nu de Commissie reeds heeft geoordeeld dat het onderzoek onzorgvuldig is verricht en de wederpartij derhalve onderscheid op grond van ras heeft gemaakt, constateert de Commissie dat ten gevolge van de samenloop van de nasleep met betrekking tot het racistisch incident en het verslechteren van de arbeidsverhoudingen niet kan worden uitgesloten dat de afkomst van verzoeker een rol heeft gespeeld bij de beëindiging van zijn arbeidsovereenkomst.

Veel publiciteit krijgt de zaak van de politie Haaglanden die het ontslag van een werkneemster van Marokkaanse afkomst moest intrekken.⁵¹ De vrouw wordt in oktober 2001 ontslagen omdat ze openlijk steun zou hebben betuigd aan de daders van de terreuraanval op de Verenigde Staten van 11 september 2001. Zij zou ook niet hebben willen meedoen aan drie minuten stilte voor de Amerikaanse slachtoffers. Een commissie van drie wijzen concludeert dat het ontslag in alle opzichten onterecht is. De uitlatingen van de vrouw zijn niet discriminerend, beledigend of strafbaar geweest. Een terugkeer naar haar oude werkplek blijkt evenwel onmogelijk en zij wordt elders herplaatst.⁵²

⁵⁰ CGB 2001-136.

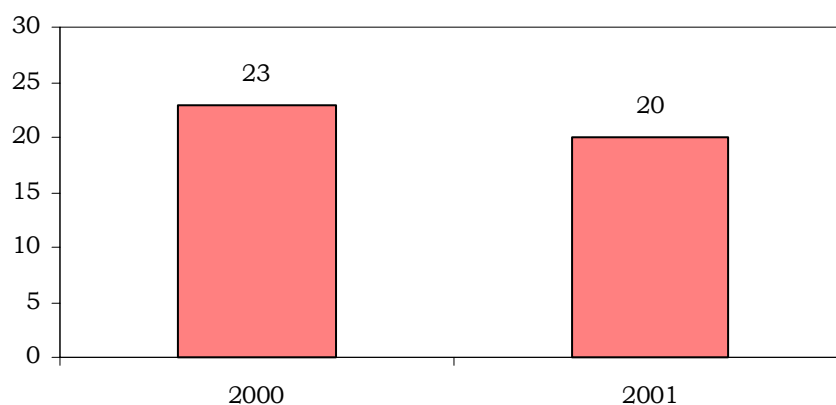
⁵¹ *de Volkskrant*, 5 december 2001.

⁵² *Jaar in beeld 2001*, Rotterdam: LBR 2002, p. 24.

7.2 Wonen

Onder wonen wordt, zoals eerder opgemerkt, niet alleen huisvesting begrepen, maar ook de woonomgeving. Naast klachten over discriminatie bij de arbeid komen bij de ADB's over wonen veel klachten binnen. In 2001 zijn op beide terreinen evenveel klachten binnengekomen, namelijk 20% van de meldingen. Daarbij hebben we het percentage van klachten bij de ADB's op de terreinen 'buurt of wijk' en 'huisvesting' samengevoegd.

Figuur 7.1 Percentages klachten wonen bij de ADB's

Bron: Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten

Het aantal incidenten dat zich in de buurt of wijk afspeelt neemt volgens de cijfers van de LV de laatste jaren toe. Deels verklaart de LV dat door het verbeterde systeem van registratie. Dergelijke klachten werden voordien vaak onder het kopje huisvesting geregistreerd. Tevens signaleert de LV een toename van burenruzies en racistische treiterijen, waarvan hieronder enkele voorbeelden.

- Een Surinaamse vrouw komt bij een ADB met een klacht over een buurtbewoner die haar uitscheldt voor 'nikker' en 'aap'. Haar zoontje is geslagen en getrapt. Dit alles ging vergezeld van discriminerende uitlatingen.
- Een gezin ontvangt een briefje met daarop het dreigement: 'Ga terug naar je land want anders ...' Er is een vlaggetje met een doodskop bijgevoegd. Het gezin wordt ook aan de deur lastig gevallen. De daders hebben hen ook ongevraagd op verschillende (dag)bladen geabonneerd.

De cijfers over de afgelopen jaren van het LECD laten een wisselend beeld zien, dat fluctueert met de toename of afname van het totale aantal discriminatiezaken. Ondanks deze wisselingen menen wij te kunnen concluderen dat discriminatie in de woonomgeving een onderwerp is van substantiële en structurele strafvorderlijke activiteit. Het Openbaar Ministerie verstaat onder woonomgeving: burenruzies en problemen in het portiek of in de eigen straat.

Tabel 7.4 Plaats van het incident 1998-2001

Locus delicti	1998	1999	2000	2001
Woonomgeving	37	21	33	18
Totaal	216	193	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

In het vorige monitorrapport hebben we al opgemerkt dat het aantal verzoeken tot een oordeel over huisvesting bij de CGB gering is. In 2001 zijn dat er vier, evenveel als in 2000 en in 1999 is er niet één oordeel over huisvesting. Van de vier zaken uit 2001 zijn er twee klachten van dezelfde organisatie (tegen twee wederpartijen) over het weigeren een accommodatie te verhuren voor de huisvesting van alleenstaande minderjarige asielzoekers. De CGB is van oordeel dat de verhuurder indirect onderscheid naar nationaliteit heeft gemaakt en in strijd met de wet heeft gehandeld.⁵³ Opvallend is dat de CGB zonder nadere overwegingen een rechtspersoon als verzoeker ontvankelijk acht terwijl in beginsel alleen natuurlijke personen een klacht kunnen indienen. Tevens is de keuze van de CGB voor indirect onderscheid naar nationaliteit niet vanzelfsprekend. De afwijzende houding tegen asielzoekers zal veeleer hebben gelegen in hun 'afwijkende' etniciteit dan hun nationaliteit. Dat blijkt ook wel uit het argument van de wederpartij dat hij niet wil verhuren vanwege eerdere problemen tussen autochtone en allochtone jongeren. Het ligt overigens ook in de lijn van de huidige rechtspraak. Zo kwalificeert de Hoge Raad het weigeren van asielzoekers bij de deur van een discotheek als indirect onderscheid naar ras.⁵⁴ De tussenpersoon bij de mislukte verhuur van de groepsaccommodatie heeft naar het oordeel van de CGB niet in strijd met de gelijke behandelingswetgeving gehandeld.⁵⁵

In de zaak van een Soedanese asielzoeker die geweigerd wordt bij kamerverhuur concludeert de CGB tot direct onderscheid naar nationaliteit.⁵⁶ Een medewerker van het kamerverhuurbedrijf heeft telefonisch medegedeeld dat er reeds te veel asielzoekers op de betreffende locatie zouden wonen. Dit vermoeden van direct onderscheid heeft de wederpartij niet weten te weerleggen.

Een klacht van een Antilliaanse kamerzoekende wordt afgewezen. Het kamerverhuurbedrijf heeft volgens de CGB jegens hem geen onderscheid wegens zijn afkomst gemaakt.⁵⁷ De afwijzing wegens de drugsachtergrond van de man en zijn ontoereikende financiële middelen houden geen verband met zijn etniciteit.

Uit onderzoek blijkt dat er in de grote steden sprake is van een grote ruimtelijke segregatie van inkomens en etniciteit.⁵⁸ Deze etnische scheidslijn heeft

⁵³ CGB 2001-69.

⁵⁴ HR 17 september 2002, *LJN-nummer*: AE4269.

⁵⁵ CGB 2001-70.

⁵⁶ CGB 2001-31.

⁵⁷ CGB 2001-41.

⁵⁸ Vreeswijk e.a., 2002.

weinig te maken met een positieve keuze van allochtone bewoners. De oorzaak is eerder dat zij het in de competitie om de betere huizen in betere buurten afleggen tegen de autochtone bevolking. Het feit dat huishoudinkomens van allochtonen (gemiddeld) lager zijn dan van autochtonen verklaart hun slechte positie in de duurder segmenten van de woningmarkt. Deze verklaring gaat echter niet op voor de sociale verhuur. Het systeem van individuele huursubsidie zou de toegankelijkheid van de woningen in deze sector moeten waarborgen voor huishoudens met lage inkomens. Uit onderzoek blijkt dat in de praktijk niet altijd het geval.

In Den Haag is onderzoek gedaan naar concentratie en segregatie bij huisvesting.⁵⁹ Het blijkt dat in de betere huurwoningen maar relatief weinig allochtonen wonen. Aangenomen moet worden dat andere factoren dan inkomen een rol spelen in het ontstaan van concentratiewijken van allochtonen. Deze situatie is volgens het onderzoek van het Haagse Meldpunt tegen discriminatie te wijten aan het criterium woonduur dat voor de toewijzing bepalend is. Gezien het feit dat allochtonen (gemiddeld) minder dan de helft aan woonduur hebben opgebouwd dan autochtonen is dit een verklaring voor de concentratiebuurten. De woonduur is de belangrijkste eis om in de betere huizen in de betere wijken te kunnen komen. Het criterium woonduur leidt zodoende tot onderscheid naar etniciteit. In Rotterdam kwamen eerder dezelfde bevindingen boven water.⁶⁰ Een andere negatieve factor is dat er relatief erg weinig grote woningen te huur staan die niet te duur zijn. Op dat segment van de woningmarkt zijn meer allochtone dan autochtone gezinnen aangewezen.

Naast indirect onderscheid door de eis van woonduur, speelt de discussie of allochtonen juist graag bij elkaar willen wonen en in welke mate dat moet worden mogelijk gemaakt. In dit verband spreekt men over multicultureel bouwen en wonen.⁶¹ De Staatssecretaris van Ruimtelijke Ordening betoonde zich in het voorjaar van 2001 voorstander van allochtone buurten.⁶² Hij steunt de plannen van een woningbouwvereniging uit Almere om allochtonen die dat willen in aparte woonblokken te huisvesten. De grootte van dergelijke wijken kan per stad of dorp verschillen. De staatssecretaris denkt aan buurten van 50 tot 75 woningen. De woningbouwvereniging kwam in januari 2001 met het voorstel allochtonen in eigen buurten onder te brengen. De gemeente Almere ziet niets in het plan omdat het gettovorming in de hand zou werken en de integratie zou belemmeren.⁶³ Ook Veenman waarschuwt tegen overconcentratie bij de presentatie van de ISEO scenariostudie 'De toekomst van multicultureel Nederland'.⁶⁴ Veenman erkent dat spreiding wettelijk verboden is, niet alleen op grond van Nederlandse wetgeving, maar ook op grond van internationale

⁵⁹ Lindner, 2002.

⁶⁰ Migranten op de Rotterdamse woningmarkt: verhuisstromen en zoekervaringen binnen het aanbodmodel, COS/Radar: Rotterdam 2001.

⁶¹ Smaken verschillen: Multicultureel bouwen en wonen, Vromraad: Den Haag, Advies 032, 7 maart 2002.

⁶² *Algemeen Dagblad*, 1 maart 2001.

⁶³ *Contrast*, 17 januari 2002, p. 8-9.

⁶⁴ *Algemeen Dagblad*, 17 april 2002.

verdragen. Toch moet er volgens hem over nagedacht worden.⁶⁵ Een belangrijk knelpunt is volgens ons dat de concentratie van allochtonen in bepaalde stadswijken leidt tot eenzelfde concentratie van allochtone leerlingen op de buurtscholen. Op deze wijze wordt het hierna verder te bespreken fenomeen van 'witte' en 'zwarte' scholen verder in de hand gewerkt.

7.3 Onderwijs

Het percentage klachten over ongelijke behandeling in het onderwijs is bij de ADB's in 2001 niet gestegen. In 2000 was het 5% en dat is het in 2001 gebleven. De klachten betreffen meestal de bejegening van leerlingen. Bij de CGB zijn maar heel weinig klachten over onderwijs binnengekomen (3).⁶⁶ Daarbij moet worden opgemerkt dat de klachten over het weigeren van stageplaatsen vanwege het dragen van een hoofddoek nog tot enkele oordelen hebben geleid. Deze oordelen worden door de CGB om wetstechnische redenen bij de arbeid behandeld en wij hebben deze lijn gevolgd.⁶⁷ In zijn onderzoek naar de uitspraken van de CGB concludeert Postma dat slechts heel weinig onderwijszaken ras of godsdienst betreffen.⁶⁸ De meeste onderwijsklachten zijn gerelateerd aan geslacht en betreffen de positie van het vrouwelijk onderwijzend personeel. Het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR) vraagt in 2002 aandacht voor het probleem van discriminatie van moslimmeisjes in (ondermeer) het onderwijs.⁶⁹ Deze aandacht betreft vooral discriminatie wegens het dragen van een hoofddoek. Zo wordt het verbod van hoofddoekjes voor leerlingen van een basisschool in Den Haag – onder druk van een klacht bij de CGB – ingetrokken.⁷⁰ Vervolgens hebben de ouders hun klacht bij de commissie ingetrokken.

Zoals hiervoor opgemerkt werken de hoge concentraties allochtonen in bepaalde wijken van de grote steden door bij de samenstelling van de leerlingenpopulatie in het onderwijs.⁷¹ De meeste ouders kiezen voor hun kind een school in de buurt. Door eenzijdige samenstelling van de leerlingenpopulatie wordt een school al snel gekwalificeerd als 'witte' of 'zwarte' school. In het vorige monitorrapport constateerden wij problemen bij de toelating van allochtone leerlingen tot scholen. Niet werd altijd duidelijk of deze conflicten daadwerkelijk als ongelijke behandeling moesten worden aangemerkt. Ook de geconstateerde verschillende in percentages aangenomen allochtone leerlingen⁷² tussen openbare en bijzondere scholen geven daarover geen uitsluitel.⁷³

⁶⁵ *Binnenlands Bestuur*, 19 april 2002, p. 24-25.

⁶⁶ CGB 2001-84, 99 en 141.

⁶⁷ CGB 2001-55 en 79.

⁶⁸ Postma, 2001: 196-209.

⁶⁹ *Discriminatie van moslima in Nederland*. Rotterdam: Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie, 2002.

⁷⁰ *Algemeen Dagblad*, 3 januari 2002.

⁷¹ Smink, 2002.

⁷² Dat wil zeggen de zogenoemde 1,9 leerlingen.

⁷³ Nijkamp, 2001: 81-101.

Het aantal concentratiescholen is de laatste jaren opgelopen. Zij bevinden zich vooral in de grote steden. Van de 603 schoolvestigingen heeft daar bijna de helft meer dan 50% allochtone leerlingen.⁷⁴ Het toepassen van selectieve toelatingscriteria heeft dus twee kanten. Het oogmerk kan uitsluiting zijn, maar een school kan ook het gebruik van beperkte toelating hanteren om zowel de kwaliteit van het onderwijs als gelijke kansen voor alle leerlingen te garanderen. Hoewel spreiding wel gestimuleerd mag worden, staat de wetgeving het hanteren van quota voor allochtonen in de weg.⁷⁵ Dat blijkt ook uit het oordeel van de CGB over het toelatingsbeleid van een school voor bijzonder onderwijs in Haarlem.⁷⁶

De zaak is bij de CGB aangebracht door het Haarlemse ADB. Eerder hebben wij geconcludeerd dat belangenorganisaties te weinig van het recht op collectieve acties gebruik maken. Deze zaak vormt daar een uitzondering op en laat zien dat mogelijke vormen van structureel onderscheid zich juist heel goed lenen om middels collectieve actie aan de orde te stellen.⁷⁷ Het ADB heeft van een cliënt een melding ontvangen dat een christelijke school een quoteringsbeleid heeft toegepast ten aanzien van het aantal allochtone leerlingen dat wordt toegelaten op de school. De schooldirecteur heeft aan de ouders bericht dat niet kon worden overgegaan tot plaatsing van hun kind. Het ADB werpt voor de commissie de vraag op of de school onderscheid heeft gemaakt door een wachtlijst in te stellen voor allochtone kinderen. De school stelt dat onderwijskundige motieven en ergernis over het gebrek aan medewerking van de openbare school in de wijk aan het gevoerde beleid ten aanzien van de wachtlijst ten grondslag ligt. Er blijkt bij deze openbare school geen bereidheid te bestaan om samen met de andere scholen in de wijk overleg te voeren over de problematiek van relatief grote aantallen allochtone kinderen op de scholen. De commissie stelt vast dat deze argumenten niet afdoen aan het feit dat allochtone kinderen uitsluitend op grond van hun allochtoon zijn op een wachtlijst worden geplaatst. Het beleid om met de wachtlijst allochtone ouders te bewegen hun kinderen op andere scholen onder te brengen levert naar het oordeel van de commissie onderscheid naar ras op. De school heeft zich niet beroepen op haar godsdienstige grondslag, hetgeen onder omstandigheden een toelaatbaar selectie criterium kan zijn.⁷⁸ Door het hanteren van de wachtlijsten maakt de school direct onderscheid. De commissie constateert ten slotte nog dat de gemeente niet heeft ingrepen terwijl dat wel voor de hand lag toen de samenwerking tussen de scholen stagneerde.

Het oordeel van de commissie onderstreept het belang van een discussie over toelating en spreiding van leerlingen. Ondanks de wettelijke beperkingen dient verder nagedacht te worden in hoeverre een meer evenredige verdeling naar etniciteit kan worden bewerkstelligd ter voorkoming van (over)concentratie op de scholen. De oorzaken van de (over)concentratie liggen in de bevolkings-samenstelling van de buurten, de schoolkeuze van de ouders en de profilering

⁷⁴ Kamerstukken II, 2002/03, 28 612, nr. 2, p. 22-23.

⁷⁵ Zie ook Vermeulen, 2002, p. 83-95.

⁷⁶ CGB 2001-99.

⁷⁷ Zie verder paragraaf 5.4.

⁷⁸ Artikel 7 lid 2 AWGB.

van de scholen.⁷⁹ De Onderwijsraad meent dat de grondwettelijk verankerde vrijheid van onderwijs in elk geval geen beletsel vormt voor een goede spreiding van leerlingen.⁸⁰ Een gedwongen spreiding is volgens diezelfde Onderwijsraad wel in strijd met het non-discriminatierecht. Het gebruik van wachtlijsten of quota voor allochtone leerlingen komt niet alleen in Haarlem voor. Zo wordt het plan van een openbare basisschool in Almelo om een quotum in te voeren voor allochtone leerlingen door het Ministerie van Onderwijs publiekelijk afgewezen.⁸¹ De Haarlemse casus laat zien dat ook al is het gebruik van deze oplossing uitsluitend ingegeven door goede bedoelingen, het in strijd is met de gelijke behandelingswetgeving. In dit verband hebben wij in het vorige monitorrapport aanbevolen dat bij afwijzing de wettelijke vertegenwoordigers van desbetreffende kind het recht hebben om een schriftelijk gemotiveerde afwijzing te vragen. Een dergelijke afwijzing voorkomt misverstanden en maakt de beslissing controleerbaar en zonodig aanvechtbaar.

Een onderwerp van geheel andere orde is de vraag in hoeverre op islamitische scholen aangezet wordt tot haat jegens de westerse samenleving. De Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) kondigde in haar jaarverslag over 2000 aan nader onderzoek te gaan doen naar het islamitisch onderwijs. Aanleiding is de vrees dat islamitische onderwijsinstellingen 'een vehikel vormen voor deze mogendheden (*islamitische, anti-westerse staten* JvD & PR), missionaire fondsen of politiek-islamitische organisaties om radicale, anti-westerse denkbeelden te verspreiden of zich vanuit andere oneigenlijke motieven in te laten met de islamitische gemeenschap in Nederland'. Op 20 februari 2002 publiceert de AIVD haar rapport *De democratische rechtsorde en islamitisch onderwijs*. De belangrijkste conclusie uit het rapport is dat bij een ruime meerderheid van door de Nederlandse overheid gefinancierde onderwijsinstellingen van islamitische signatuur zich nauwelijks problemen voordoen. In antwoord op kamervragen meldt de staatssecretaris van Onderwijs dat op deze scholen niet structureel wordt aangezet tot haat of discriminatie, maar dat er wel een paar incidenten zijn geweest.⁸² Het benadrukken van hun religieuze identiteit is eigen aan het bijzonder onderwijs in ons land. De AIVD concludeert dat verschillende buitenlandse organisaties een zekere invloed hebben verworven in het islamitisch onderwijs in Nederland, maar deze invloed op de inhoud van de lessen zelf is, met uitzondering van het godsdienstonderricht, beperkt. In het godsdienstonderricht en in de lessen in allochtone levende talen zijn soms personen werkzaam die zich tegenstander betonen van integratie van moslims. De regering kondigt aan dat zowel de AIVD als de onderwijsinspectie het islamitisch onderwijs nauwlettend zullen blijven volgen.⁸³

⁷⁹ Karsten e.a., 2002.

⁸⁰ *Vaste grond onder de voeten, Een verkenning*. Den Haag: Onderwijsraad, 2002.

⁸¹ *Het Parool*, 23 oktober 2002.

⁸² Aanhangsel Handelingen II, 2001/02, 892.

⁸³ Kamerstukken II, 2001/02, 28 006, nr. 7.

7.4 Goederen & diensten

Gelijke behandeling

In 2001 spreekt de CGB 150 oordelen uit, waarvan 24 zaken (mede) op art. 7 AWGB (aanbieden goederen en diensten) zijn beslist. Negentien zijn aan te merken als consumentenzaken en in tien gevallen heeft de CGB beslist in het voordeel van de consument. De discriminatiegronden zijn ras of nationaliteit (12), geslacht (5) en homoseksuele gerichtheid (2).

Veel klachten over ras en nationaliteit doen zich voor bij dienstverlening waarbij de aanbieder maatregelen neemt om zijn financiële risico te beperken. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het afsluiten van mobiele telefoonabonnementen.⁸⁴ Het eisen van een waarborgsom vanwege iemands 'vreemde' nationaliteit bij het verstrekken van zo'n abonnement is volgens de CGB niet toegestaan.⁸⁵ Opmerkelijk in deze zaak is de bescherming die wordt geboden aan asielzoekers die houder zijn van een zogenaamd W-document. In eerdere zaken had de CGB daarvan afgezien omdat dit document op een zeer onbestemd verblijfsrecht duidt. Aan deze vaste jurisprudentie wordt met dit oordeel zonder nadere motivering een einde gemaakt.⁸⁶

Het enkel natrekken van de kredietwaardigheid bij een telefoonabonnement is evenwel niet in strijd met de AWGB.⁸⁷ Mag een bank aanvullende eisen stellen aan vreemdelingen die een betaalrekening willen? De eis dat ook een uittreksel uit het bevolkingsregister moest worden overlegd, kan volgens de CGB niet door de beugel.⁸⁸ De toegankelijkheid van het betalingsverkeer is in 2001 nadrukkelijk aan de orde geweest. Burgers kunnen onvoldoende maatschappelijk functioneren als zij niet over een (kale) betaalrekening beschikken. Vanwege de selectieve acceptatie van de banken is onder druk van het Ministerie van Financiën en het Leger des Heils in september 2001 een convenant met de Nederlandse Vereniging van Banken opgesteld.⁸⁹ Het convenant waarborgt voor iedereen van achttien jaar en ouder een laagdrempelige toegang tot het betalingsverkeer.⁹⁰ Dat geldt natuurlijk niet voor eventuele kredietfaciliteiten. Desalniettemin acht de CGB het niet verstrekken van een kredietkaart aan houders van een verblijfsvergunning met een geldigheidsduur van minder dan drie jaar in strijd met de wet. Deze geldigheidsduur zegt namelijk niets over het verblijfsrecht van de consument.⁹¹

Onderscheid naar nationaliteit, maar ook naar ras, komt bij autoverhuur nog steeds voor. Het weigeren een auto te verhuren aan een persoon met een Bra-

⁸⁴ CGB 2001-24.

⁸⁵ CGB 2001-26.

⁸⁶ Zie ook de noot van Woltjer, 2002: 120-121.

⁸⁷ CGB 2001-65 en 66.

⁸⁸ CGB 2001-58

⁸⁹ *de Volkskrant*, 31 juli 2001.

⁹⁰ Zie www.nvb.nl.

⁹¹ CGB 2001-91.

ziliaans paspoort is in strijd met de AWGB.⁹² Een verhuurbedrijf dat aan een man van Joegoslavische origine – maar met de Nederlandse nationaliteit (!) – geen auto wilde verhuren, maakt direct onderscheid op grond van ras.⁹³

Taaleisen kunnen zich ook bij consumententransacties voordoen. Mag een eigenaar van een café van zijn klanten eisen dat zij uitsluitend Nederlands spreken? De eigenaar wil hiermee respect tonen voor Nederlandse klanten. Twee Turkse klanten vinden de regel discriminerend en krijgen het gelijk van de CGB aan hun zijde.⁹⁴

Een vrouw van Spaanse afkomst volgt een kappersopleiding en brengt voor het examenknippen haar moeder mee als model. Dat wordt niet geaccepteerd omdat anderen haar moeder moeten knippen en de Spaanse taal voor communicatieproblemen zou zorgen. De commissie acht onder deze omstandigheden het indirecte onderscheid objectief gerechtvaardigd.⁹⁵ Bij het examen worden ook de communicatieve vaardigheden van de kandidaten getoetst en zou dit taalprobleem tot ongelijke omstandigheden leiden. Overigens blijkt gebrekkige taalbeheersing van laag opgeleide allochtonen een belangrijke oorzaak te zijn van problemen in de gezondheidszorg. Vooral huisartsen ervaren dit als een belemmering om goede zorg te kunnen verlenen.⁹⁶

Horecadiscriminatie

Afgezien van de hiervoor genoemde zaak over het spreken van de Nederlandse taal in een café,⁹⁷ zijn er in 2001 geen oordelen door de CGB uitgesproken over horecadiscriminatie. Het is vaste rechtspraak van de commissie dat toelatingseisen die niet inzichtelijk en controleerbaar zijn en evenmin systematisch worden uitgevoerd, strijd met de AWGB opleveren. Bijkomend voordeel is dat als er voldoende aanwijzingen zijn dat de etniciteit van de klant een rol heeft gespeeld, de bewijslast naar de exploitant verschuift om te laten zien dat hij een eenduidig en consistent toelatingsbeleid heeft gehanteerd. Deze bewijsregel zal op grond van de Europese Richtlijn tegen rassendiscriminatie in de AWGB moeten worden opgenomen.⁹⁸

In het vorige monitorrapport is aandacht besteed aan het arrest van de Hoge Raad betreffende de weigering om asielzoekers toe te laten tot een discotheek.⁹⁹ Er is reden om nog kort terug te komen op deze zaak. De geweigerde asielzoeker is bewoner van het Verwijdercentrum Ter Apel en de discotheek zegt bewoners van dit Verwijdercentrum te weigeren. De Hoge Raad stelt vast dat de rechtbank ten onrechte niet heeft onderzocht of het handelen valt aan te merken als discriminatie naar ras en verwijst de zaak terug naar hof Leeu-

⁹² CGB 2001-48.

⁹³ CGB 2001-43.

⁹⁴ CGB 2001-97.

⁹⁵ CGB 2001- 141.

⁹⁶ Vink, 2002.

⁹⁷ CGB 2001-97.

⁹⁸ Rodrigues, 2000: 279-284.

⁹⁹ HR 13 juni 2000, *NJCM-Bulletin*, 2001: 200-208, m.n. Rodrigues.

warden. Dit hof komt tot het oordeel dat er sprake is van indirecte discriminatie. Het hof acht voor dit indirecte onderscheid een objectieve rechtvaardiging aanwezig, omdat – kort gezegd – er vechtpartijen dreigden tussen dorpsgenoten en bewoners van het Verwijdercentrum.¹⁰⁰ Zoals ook de Advocaat-Generaal Jörg heeft betoogd in zijn conclusie bij het arrest, vond naar ons oordeel het onderscheid plaats op grond van het makkelijk herkenbare buitenlandse uiterlijk van de asielzoekers. De portier verklaarde namelijk dat besloten was asielzoekers niet toe te laten ‘ook omdat deze groepering qua uiterlijk makkelijker opviel dan herrieschoppers uit Ter Apel’. Op basis daarvan had ons inziens tot direct onderscheid geconcludeerd moeten worden. Het uitsluiten van consumenten sec op basis van groepskenmerken zoals etniciteit is niet toelaatbaar.

Het aantal klachten over horecadiscriminatie is bij de ADB's licht afgenomen. Van 8% in 2000 naar 7% in 2001. Weliswaar is het nog steeds een probleem dat aandacht vraagt, maar de meervoudige en lokale aanpak lijkt steeds meer succes te boeken. Dat geldt ook voor de grote steden zoals Rotterdam.¹⁰¹ Het gaat hierbij om afspraken tussen lokaal bestuur, de plaatselijke horeca-ondernemers, het ADB en politie & justitie. Het meervoudige van de aanpak is dat zowel zelfregulering en gedragscodes, als bestuursrecht, privaatrecht en strafrecht worden ingezet. De oplossingen worden afgestemd op lokaal niveau en werken niet alleen repressief, maar vooral ook preventief. De gezamenlijke afspraken worden neergelegd in een convenant waarin aangegeven staat op welke wijze klanten van uitgaansgelegenheden geweigerd kunnen worden. Bovendien staat daarin opgenomen op welke wijze geweigerde klanten hun beklag kunnen doen. Het slotstuk is de handhaving enerzijds door het lokale bestuur als verstrekker van de horecavergunning en anderzijds politie & justitie bij aangifte en vervolging.

Tabel 7.5 Plaats van het incident van bij het parket ingeschreven zaken 1998-2000

Plaats incident	1998	1999	2000	2001
Horeca	20	11	14	18
Totaal	216	193	214	198

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie

Bij het Openbaar Ministerie valt de laatste jaren een geringe toename van het aantal ingeschreven horecazaken waar te nemen. Reeds eerder plaatsen wij vraagtekens bij de handelwijze van het Openbaar Ministerie in 2001 om nooit het bedrijfsmatig discrimineren ten laste te leggen, maar telkens een uitingsdelict (zie paragraaf 6.3).

¹⁰⁰ Hof Leeuwarden 3 april 2001, *Zebra Magazine*, 2001, nr. 3, p. 22-23 m.n. Nieuwboer.

¹⁰¹ Zie A.I. Rubio, Weinig allochtone hoppers in de skihut, *Contrast*, 18 juli 2002, p. 36-37.

Reclame

Bij de Reclame Code Commissie (RCC) worden klachten over discriminatie niet apart gerubriceerd. Dat betekent dat wij deze zaken moeten zoeken onder de afdoening wegens strijd met de goede smaak of fatsoen, dan wel wegens het nodeeloos kwetsend zijn van de reclameboodschap. Hoewel de norm van de AWGB doorwerkt in de Nederlandse Reclame Code (NRC),¹⁰² heeft een dergelijke toetsing bij de RCC tot op heden (nog) niet plaatsgevonden.

Bij de weinige zaken die de RCC over discriminatie bereiken valt de aanwezigheid op van een klacht die verband houdt met '11 september 2001'. Het betreft een reclame voor het tijdschrift *HP/De tijd* van 5 oktober 2001. Daarin wordt gezegd, terwijl de voorzijde van het tijdschrift wordt getoond:

Aan de Koran kan het niet liggen, zo horen we elke dag. Maar waarom zijn moslimterroristen dan zo fanatiek? Er is iets mis met de Islam. Alleen deze week en alleen in *HP/De Tijd*.

Op de getoonde voorzijde van het blad staat: 'Er is iets mis met de Islam.' Het is vaste jurisprudentie dat de RCC zich terughoudend opstelt bij de toetsing van subjectieve criteria als 'strijd met de goede smaak of het fatsoen' en 'nodeeloos kwetsend'. Hoewel de RCC zich kan voorstellen dat er mensen zijn die zich door de reclametekst 'meer of minder pijnlijk worden geraakt' acht zij de grens van wat in het licht van de NRC toelaatbaar moet worden geacht, niet overschreden.¹⁰³

Dezelfde terughoudende toetsing voorkomt dat (flauwe) grappen in reclameuitingen worden afgekeurd. Hardnekkig blijft evenwel het opduiken van denigrerende humor over Duitsers. Dat is ook het geval bij de radioreclame waarin de suggestie wordt gewekt dat Nederlanders bij wintersportaccommodaties voor gaan op Duitsers Vanwege de 'niet ongebruikelijke overdrijving' en de 'duidelijk humoristische bedoelde wijze' acht de RCC een klacht over deze grappenmakerij ten koste van onze Oosterburen niet in strijd met de NRC.¹⁰⁴

Ten slotte heeft de RCC zich nog uitgesproken over een radiocommercial voor geschilderde aardappeltjes. De reclametekst wordt uitgesproken door iemand met een Surinaams accent die ondermeer de volgende tekst uitspreekt:

Werken om te eten? Waarom zou ik toch jongen! Er zijn toch aardappeltjes van CêlaVita, die zijn al geschild, die zijn al gewassen.

De klager meent dat de reclame de vooroordelen tegenover personen uit Suriname zou versterken. De RCC meent evenwel dat de reclameboodschap daaraan niet appelleert en wijst de klacht daarom af.¹⁰⁵

¹⁰² Artikel 2 NRC: strijd met de wet.

¹⁰³ RCC 2 november 2001, dossnr. 01.0545.

¹⁰⁴ RCC 24 oktober 2001, dossnr. 01.0490.

¹⁰⁵ RCC 1 juni 2001, dossier 01.0210A.

7.5 Politie & Justitie

Het percentage klachten over politie, vreemdelingendienst en OM bij de ADB's vertoont een dalend lijn. In 2000 betreft 6% van de klachten deze categorie en in 2001 is dat nog maar 5%.¹⁰⁶ Traditioneel levert de regio Den Haag daarbij de grootste inbreng. Een kwart van alle klachten over politie en justitie komt daar vandaan.¹⁰⁷

Soms houden incidenten verband met 11 september 2001. Dat is het geval bij de arrestatie in Arnhem van een Iraanse man en zijn vriendin. Het tweetal wordt door een arrestatieteam, getooid met gasmaskers, om vier uur 's nachts van bed gelicht.¹⁰⁸ Na zes dagen hechtenis blijken zij ten onrechte te zijn verdacht van het versturen van poederbrieven.

Het Openbaar Ministerie heeft voor de aanpak van discriminatie in 1997 het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie opgericht (LECD, zie paragraaf 6.3). Wij constateerden eerder dat het LECD een belangrijke verbetering van de rechtshandhaving op dit punt heeft bewerkstelligd. Inmiddels is per 1 september 2002 een vergelijkbaar expertisecentrum voor de politie van start gegaan onder de naam *Landelijk Bureau Discriminatiezaken*. Wij hopen dat dit bureau net zo succesvol zal worden als haar zusterorganisatie bij het Openbaar Ministerie. Een ander belangrijk aandachtspunt bij de politiekorpsen is de diversiteit van de dienders. Voor een stevige positie in de samenleving is het van belang dat de korpsen daar een representatieve afspiegeling van vormen. Dit punt krijgt ook politieke prioriteit en zo is op 1 maart 2001 het *Expertise Centrum Diversiteit* van start gegaan.¹⁰⁹ De projecten en werkplannen die hiervoor ontwikkeld zijn zien niet alleen op de instroom van minderheidsgroepen, maar ook op het vasthouden ervan.

Bij de uitvoering van de politie- en justitietaken blijven met het oog op gelijke behandeling drie punten onze aandacht vragen: aangifte, bejegening en vreemdelingentoezicht. In hoofdstukken 2 en 6 zijn we al ingegaan op de problemen die politie en justitie hebben met de registratie van discriminatie.¹¹⁰

Aangifte

Een belangrijk aandachtspunt blijft de aangifte. In de eerste plaats is het belangrijk dat slachtoffers van discriminatie er vertrouwen in hebben dat het doen van een aangifte zinvol is. Dit vertrouwen kan ontbreken door onbekendheid met de rol van de politie in de Nederlandse samenleving of een onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal. Een andere negatieve factor wordt gevormd door de slechte ervaringen die lotgenoten bij het doen van aangifte hebben opgedaan. Dat kan overigens ook het geval zijn bij professionele hulpverleners, zoals blijkt uit de ervaringen van medewerkers van het Landelijk

¹⁰⁶ Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten.

¹⁰⁷ *Contrast*, 18 juli 2002.

¹⁰⁸ *Rotterdams Dagblad*, 25 oktober 2001.

¹⁰⁹ Zie ook Kamerstukken II, 2002/03, 28 612, nr. 2, p. 43.

¹¹⁰ Zie ook de kamervragen hierover: Aanhangsel Handelingen II, 2001/02, nr. 628.

Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR).¹¹¹ Deze ervaring wordt door lokale ADB's onderschreven. Het naleven van de hoofdregel uit de *Aanwijzing discriminatie* blijft problematisch. Deze regel houdt in dat van alle aangiften en klachten inzake discriminatie door de politie een proces-verbaal moet worden gemaakt. Uit het *Overzicht antisemitische incidenten Nederland* (2001) van het CIDI blijkt dat aangifte van antisemitisme soms niet opgenomen wordt.

- Een joodse vrouw in Amsterdam wordt door Marokkaanse jongens van rond de 16 jaar met een mes bedreigd en uitgescholden: 'We gaan je tussen je ribben steken, vuile jood.' De vrouw doet aangifte. Ze kent de jongens uit haar buurt en maakt ze bij de politie bekend. De politie zegt na een gesprek met de jongens niet veel te kunnen doen, omdat ze nog minderjarig zijn.
- Een joodse zaak in de omstreken van Den Haag ontvangt een antisemitische brief. Tekst: 'Schweinhund. CO-2, KZ, 6.000,0000 Tot'. De politie neemt geen aangifte op, omdat ze 'er niets mee kunnen'. Melder wil verder geen actie.

Dit beeld wordt nog versterkt door een onderzoek dat bij de politieregio Haaglanden heeft plaatsgevonden.¹¹² Uit het onderzoek blijkt dat de meerderheid van de meldingen over discriminatie (55%) niet tot een proces-verbaal leidt. Bovendien blijken deze proces-verbale – in weerwil van de instructies in de *Aanwijzing discriminatie* – in een ruime meerderheid der gevallen (65%) niet ter kennis gebracht te worden aan het Openbaar Ministerie. Het is natuurlijk de vraag of deze uitkomsten ook voor andere regio's gelden, maar dat is gezien de ervaringen bij de ADB's waarschijnlijk. Haaglanden is een politieregio waar relatief veel klachten over binnenkomen, maar dat heeft geen betrekking op het weigeren van het opnemen van aangiftes over discriminatie.

Bejegening

Sinds het voorjaar van 2001 kunnen burgers klagen over de bejegening door justitie. Indien iemand van mening is dat een rechter, Officier van Justitie of een ander personeelslid van justitie zich onheus jegens hem heeft gedragen, staat een klachtregeling open. Hoewel ons nog geen cijfers bekend zijn, kan deze regeling uiteraard ook gebruikt worden voor klachten over discriminatoire bejegening.

Klachten over discriminatoire bejegening bereiken niet alleen ADB's, maar ook de politieklachtencommissies en de Nationale Ombudsman. De klachtencommissies zijn op grond van de Politiewet (1993) bij elk politiekorps verplicht ingesteld.¹¹³ Een landelijk overzicht van de klachten die bij deze commissies binnenkomen ontbreekt vooralsnog. De Nationale Ombudsman oordeelt sinds geruime tijd over gedragingen van bestuursorganen en dus ook over de politie.

¹¹¹ Zie Nieuwboer & Visser, 2002: 13-15.

¹¹² Eijtjes, 2002

¹¹³ Zie ook *NJB* 2002, p. 1062-1063.

Het oordeel houdt in dat de gedragingen al dan niet behoorlijk zijn. Het blijkt over 2001 nog steeds problematisch om de discriminatiezaken bij de ombudsman te selecteren.¹¹⁴ Inmiddels is het voornemen geuit om de ontsluiting van de uitspraken op dit punt te verbeteren. Voor het jaar 2001 zijn 6 uitspraken aangetroffen waarbij mede is geklaagd over rassendiscriminatie door de politie.

- Een man doet zijn beklag dat het contact dat hij op 16 juni 1999 had met een ambtenaar van het regionale politiekorps Friesland is geëscaleerd als gevolg van de opstelling van deze politieambtenaar. De man heeft een groot aantal klachten bij de ombudsman neergelegd, ondermeer over het gebrek aan informatie, het stellen van insinuerende vragen en het verdraaid weergeven van zijn uitspraken. Bovendien zou zijn verklaring niet correct in het proces-verbaal zijn weergegeven. Hij klaagt er voorts over dat de ambtenaren die hem verhoorden, in reactie op verzoekers opmerking dat hij de Nederlandse nationaliteit bezit, hem aan het einde van het verhoor hebben gevraagd of hij zichzelf zou omschrijven als Surinaams of Antilliaans, Marokkaans of Turks. De man heeft het gevoel vanwege zijn huidskleur in een hokje geduwd te worden en acht het handelen discriminerend. De ombudsman is van oordeel dat deze gedraging niet behoorlijk is.¹¹⁵
- Naar aanleiding van een echtelijke twist ontstaat er een worsteling tussen de echtgenoot en de te hulp geschoten politieambtenaren. De echtgenoot stelt dat het regionale politiekorps Flevoland disproportioneel geweld tegen hem heeft gebruikt. Voorts klaagt de man, die van Marokkaanse afkomst is, dat een politieambtenaar hem onheus heeft bejegend door hem tijdens het geweldgebruik mee te delen, dat hij zich stil moest houden en dat hij anders – net zoals dat volgens die politieambtenaar in verzoekers geboorteland ook gebeurt – tegen de grond zou worden gestampt. Aangezien partijen elkaar op dit punt tegenspreken moet de ombudsman zich van een oordeel omtrent deze bejegening onthouden.¹¹⁶
- Twee mannen worden naar hun zeggen 's nachts in de Warmoesstraat in Amsterdam door een politieauto tegen hun benen gereden. Overigens loopt niemand hierdoor letsel op. Een daaruit voortvloeiende woordenwisseling leidt tot aanhouding en overbrenging van een van hen naar het politiebureau. De man doet zijn beklag bij de korpschef en stelt daarbij dat de agenten opzettelijk letsel hebben veroorzaakt vanwege hun huidskleur. Bij de beoordeling van de klacht gaat de ombudsman niet meer op dit verwijt van discriminatie in.¹¹⁷
- Veel aandacht is er in de landelijke pers geweest voor de zaak waarin geklaagd wordt dat de betekenis van het woord 'Turk' in het Van Dale woor-

¹¹⁴ Zie ook Van Sasse van Ysselt, 2001: 20-22.

¹¹⁵ NO 2001/018. De uitspraken van de Nationale Ombudsman zijn te vinden op www.ombudsman.nl.

¹¹⁶ NO 2001/052.

¹¹⁷ NO 2001/98.

denboek discriminerend is.¹¹⁸ Een Turkse jongeman uit Rotterdam doet hiervan aangifte, maar deze wordt niet opgenomen. Vervolgens wendt de man zich tot de ombudsman die vaststelt dat de politie verplicht is de aangifte op te nemen.¹¹⁹ Door de weigering handelt de politie onbehoorlijk. Nadien komt het Openbaar Ministerie tot de conclusie dat de aangifte niet tot vervolging kan leiden.¹²⁰

- Een reiziger klaagt erover dat twee politieambtenaren van het regionale politiekorps Haaglanden hem in Rijswijk hebben verzocht om een bus van de Haagse Tramweg-Maatschappij (HTM) te verlaten. De reiziger, die van Antilliaanse afkomst is, stelt hierbij dat hij het vermoeden heeft dat de politieambtenaren hem hebben gediscrimineerd, omdat zij onder dezelfde omstandigheden een blanke medepassagier niet hebben verzocht om de bus te verlaten. De ombudsman stelt dat er geen aanwijzingen zijn dat de huidskleur een rol heeft gespeeld, en dat enige vorm van discriminatie heeft plaatsgevonden.¹²¹
- Een aanhouding van drie jonge mannen leidt tot een klacht van een van hen. Deze man klaagt erover dat het regionale politiekorps Flevoland hem ten onrechte heeft aangehouden. Hij meent dat de politie hem toen aangehouden heeft omdat hij zich in het gezelschap bevond van drie jongens met een donkere huidskleur (evenals hijzelf), waarmee de politie zich schuldig heeft gemaakt aan discriminatie. Hij klaagt er verder over dat de politie Flevoland hem bij die gelegenheid heeft geboeid. De ombudsman acht de klacht over de aanhouding gegrond, maar niet die over discriminatie.¹²²

Het aantal klachten bij de ombudsman over discriminatie is zeer beperkt. Dat komt mede omdat hij geen uitspraak doet of er sprake is van discriminatie, maar of het handelen al dan niet behoorlijk is. Overigens zijn er nog meer discriminatiezaken te vinden, bijvoorbeeld met betrekking tot de douane op Schiphol.¹²³ De hier weergegeven zaken van de ombudsman laten zien hoe divers de aard van de klachten is. Sommige klachten zijn heel serieus, andere minder. Het bewijs kan bij bejegening makkelijk problematisch zijn. Dat zagen we al eerder bij de oordelen van de Commissie Gelijke Behandeling over bejegening bij de arbeid.¹²⁴

Karakteristiek is de klacht over de geweigerde aangifte. Dit thema is hiervoor reeds besproken. Uit de Van Dale-zaak blijkt weer hoe hardnekkig het probleem van de geweigerde aangifte is. Immers, de politie had de aangifte nooit moeten weigeren, maar opnemen en vervolgens aan het Openbaar Ministerie voorleggen. Daar had de beslissing kunnen worden genomen tot het afzien van vervolging. Nu is de aangifte door de politie geweigerd en heeft de ombudsman

¹¹⁸ *Trouw*, 20 augustus 2001 en *NRC Handelsblad*, 30 augustus 2000.

¹¹⁹ NO 2001/247.

¹²⁰ *de Volkskrant*, 15 november 2001.

¹²¹ NO 2001/280.

¹²² NO 2001/285.

¹²³ NO 2001/246 en 379.

¹²⁴ Zie paragraaf 7.1.

uitsluitend op basis van de wettelijke plicht¹²⁵ – en opmerkelijk genoeg zelfs zonder de vergaande verplichting uit de *Aanwijzing discriminatie* te noemen – het gedrag van de politie veroordeeld. Het handelen van de politie doet afbreuk aan de geloofwaardigheid van de korpsen als bondgenoot in discriminatiezaken. De omstandigheid dat de beslissing in overleg met het Rotterdamse ADB en de Officier van Justitie is genomen doet daar niet aan af. De politie moet eerst de aangifte opnemen – tenzij er evident geen sprake is van een strafbaar feit – en vervolgens in overleg treden met het Openbaar Ministerie en eventuele andere deskundigen.

Het onderzoek uit eigen beweging van de Nationale Ombudsman in 2001 naar de verblijfsomstandigheden van asielzoekers in aanmeldcentra moet apart genoemd worden.¹²⁶ Daarbij komt hij tot het oordeel dat de opvang op bepaalde punten inhumaan is. Hoewel geen discriminatie is geconstateerd, kan hier toch gesproken worden van een bejegening die tekort schiet.

Als algemene trend lijkt nog te kunnen worden opgemerkt dat het aantal klachten over bejegening door de politie bescheiden is. In vroegere tijden werd daar beduidend vaker over geklaagd, ook bij de ombudsman.

Vreemdelingentoezicht

De Vreemdelingenwet 2000 (Vw 2000) is per 1 april 2001 van kracht en daarin heeft de bepaling over het vreemdelingentoezicht een wijziging ondergaan. In het wetsvoorstel wordt oorspronkelijk gekozen voor bewoordingen die gebruikt werden voor de inwerkingtreding van de WID: een redelijk vermoeden van het zijn van vreemdeling.¹²⁷ Vanwege de kritiek dat hiermee de deur voor willekeur en discriminatie zou worden opengezet, wordt thans in de definitieve tekst van art. 50 Vw 2000 gesproken over 'feiten en omstandigheden die, naar objectieve maatstaven gemeten een redelijk vermoeden van illegaal verblijf opleveren'. Dat is een verruiming in vergelijking met de *concrete aanwijzingen* van het oude art. 19 Vw. In feite is de tekst een mixture geworden van oude en nieuwe bepalingen en dat komt de helderheid bepaald niet ten goede. De wetgever heeft op deze wijze een meer actief vreemdelingentoezicht mogelijk gemaakt. De eerste uitspraken over art. 50 Vw 2000 zijn inmiddels verschenen. Daaruit blijkt dat de Raad van State de tekst ook bepaald niet duidelijk vindt, maar dit college concludeert ons inziens terecht dat de wetgever met deze tekst in elk geval heeft willen waarborgen dat van de bevoegdheid tot het vreemdelingentoezicht non-discriminatoir gebruik dient te worden gemaakt.¹²⁸

Helaas heeft de Vw 2000 ook een minder gunstige uitwerking voor de bescherming tegen discriminatie.¹²⁹ Naar het oordeel van de Afdeling bestuursrecht-spraak van de Raad van State kunnen grieven die betrekking hebben op strafrechtelijke aanhouding (of ophouding) niet door de rechter in vreemdelingenzaken beoordeeld worden.¹³⁰ Indien er in het strafrechtelijk voortraject

¹²⁵ Artikel 163 Wetboek van Strafvordering.

¹²⁶ NO 2001/081.

¹²⁷ Kamerstukken II, 1998/99, 26 732, nr. 2.

¹²⁸ Afd.RvSt 29 juni 2001, *JV* 2001, 209.

¹²⁹ Holvast & Rodrigues, 2002: 163-169.

¹³⁰ Afd. bestuursrecht-spraak RvSt 26 juli 2001, *JV*, 2001, 234 m.n. Baudoin.

ten onrechte aanhouding op bijvoorbeeld etnische kenmerken heeft plaatsgevonden, kan een dergelijke grief niet meer door de vreemdelingenrechter beoordeeld worden. Dit leidt volgens de Afdeling bestuursrechtspraak slechts uitzondering indien de strafrechter de onrechtmatigheid bij toepassing van het strafrecht heeft geconstateerd.¹³¹ Veelal komt de strafrechter aan deze beoordeling niet toe, omdat kort na de ophouding of inverzekeringstelling tot vreemdelingenbewaring wordt overgegaan. De omstandigheid dat de waarborgen op een non-discriminatoire gebruik van de bevoegdheden van art. 50 lid 1 Vw 2000 illusoir worden,¹³² doordat mogelijke discriminatie bij de aanwending van strafrechtelijke bevoegdheden niet getoetst mag worden, noopt de Afdeling evenwel niet tot een andere opvatting. Met deze uitspraken maakt de Afdeling bestuursrechtspraak – zonder nadere motivering – een einde aan een lange reeks van jurisprudentie waarbij deze toets wel mogelijk werd geacht. Aldus wordt mogelijk discriminatoire optreden in het strafrechtelijk voortraject niet (meer) onderworpen aan het oordeel van de vreemdelingenrechter.

Een ander probleem doet zich voor bij zogenoemde 'veegacties'. De politie verricht dan massa-aanhoudingen op bepaalde locaties in verband met aanwijzingen voor handel in drugs, vuurwapen en ook illegaliteit. Landelijk hebben de acties in de Rotterdamse Millinxbuurt¹³³ en in de Amsterdamse Bijlmer de aandacht getrokken,¹³⁴ niet in de laatste plaats vanwege het afkeurende oordeel van de rechter. In de Bijlmer is bij de actie ook vreemdelingentoezicht toegepast. Tot veler verbazing heeft de Amsterdamse vreemdelingenrechter in een aantal zaken de bewaring opgeheven van illegalen die onrechtmatig zijn aangehouden bij de 'veegacties' in de Bijlmer. Anderen betogen overigens dat de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken zich door acties als deze schuldig maken aan een ambtsmisdrijf.¹³⁵ Naar het oordeel van de rechter is in de Bijlmerzaak in onvoldoende mate gebleken dat een redelijk vermoeden van schuld bestond in de zin van art. 27 Wetboek van Strafvordering. De strafrechtelijke aanhouding is onrechtmatig en daarmee de daaruit voortvloeiende vreemdelingenrechtelijke staandehouding en bewaring eveneens. Aan de betrokkenen is een schadevergoeding toegekend. In twee andere Bijlmerzaken werden illegalen staande gehouden op grond van art. 19 Vreemdelingenwet. De rechter oordeelde dat uit het procesdossier niet de conclusie kan worden getrokken dat er concrete aanwijzingen waren over illegaal verblijf van deze vreemdelingen, zoals vereist in art. 19 Vreemdelingenwet. De rechter is van oordeel dat de wetenschap dat in een café vaak vreemdelingen aanwezig zijn, op zichzelf geen controle rechtvaardigt als bedoeld in genoemd art. 19. Uit dat gegeven volgt immers niet dat het vermoeden gerechtvaardigd is dat deze personen illegaal in Nederland verblijven. Ook deze personen hebben schadevergoeding gekregen.¹³⁶ In 2002 zijn dergelijke veegacties ook uitgevoerd om cri-

¹³¹ Zie ook Afd. bestuursrechtspraak RvSt 23 oktober 2001, *JV* 2002, 9.

¹³² Rb Den Haag 10 september 2001, *JV* 2001, 317.

¹³³ *de Volkskrant*, 5 januari 2000 en *NJB*, 2000, p. 201-202 en Rb 4 januari 2000, *ELRO* AA4046.

¹³⁴ *de Volkskrant*, 24 februari 2000.

¹³⁵ R.M. Vennix, *NJB* 2000, p. 14-15.

¹³⁶ Rb Amsterdam 19 januari 2001, *ELRO*-nr. AA9551

minele of illegale personen uit Oost-Europa te verwijderen.¹³⁷ Ook hiervoor geldt dat dergelijke acties niet mogen plaatsvinden op basis van niet ter zake doende groepskenmerken, zoals uiterlijk, locatie,¹³⁸ professie of nationaliteit.¹³⁹

7.6 Slotopmerkingen

De beschrijving van ontwikkelingen op specifieke maatschappelijke terreinen is bedoeld om de belangrijkste trends te kunnen signaleren. De registraties lenen zich onvoldoende voor een puur cijfermatige beschouwing. De aantallen zijn vaak te gering en de registraties zijn vaak slecht onderling vergelijkbaar. Soms konden de cijfers van dezelfde organisatie niet meer met voorafgaande jaren vergeleken worden, omdat de systematiek ingrijpend is veranderd. In algemene zin kan worden opgemerkt dat de effecten van '11 september 2001' in vrijwel alle maatschappelijke sectoren zijn terug te vinden: niet alleen bij arbeid of onderwijs, maar ook bijvoorbeeld bij het aanbieden van goederen & diensten. Een tweede algemene opmerking betreft de strafrechtelijke handhaving. In 2001 heeft het Openbaar Ministerie geen zaken ingeschreven onder het bedrijfsmatig discrimineren (art. 137g en 429quater Sr). Dat betekent dat alle arbeidszaken en alle horecazaken zijn afgehandeld op uitingsdelicten (art. 137c-e Sr.). Het komt ons echter voor dat bij de tenlastelegging de nadruk dient te liggen op de uitsluiting en niet op de daarbij gebezigde uitlatingen.

Het volume klachten over ongelijke behandeling bij de arbeid dat door de Commissie Gelijke Behandeling is afgehandeld is weer toegenomen. Daarentegen is het aantal bij de ADB's gedaald, evenals bij het Openbaar Ministerie. Net als in de vorige monitor zijn de belangrijkste aandachtspunten bij arbeid: werving & selectie, bejegening, beloning en beëindiging. Klachten over promotie of doorstroming komen veel minder vaak voor. Dat kan mede te maken hebben met de angst voor *victimisatie*: het benadeeld worden omdat je een klacht hebt ingediend. Samen met de vaak zwakke bewijspositie blijken dat de twee belangrijkste knelpunten bij discriminatieklachten te zijn. Zo lukt het de klager in de meeste bejegeningzaken niet zijn klacht hard te maken. Bij beëindiging is dit percentage in 2001 zelfs minder dan 20%. Uit onderzoek komt telkens weer naar voren dat de positie van allochtonen niet alleen veroorzaakt wordt door hun opleidings- en taalachterstand, maar tevens door achterstelling. Een ander terugkerend fenomeen is de weerstand die het dragen van een hoofddoek bij werkgevers kan oproepen. Dat probleem doet zich nog meer specifiek voor bij moslimvrouwen die een stageplaats proberen te krijgen.

De klachten met betrekking tot het wonen betreffen zowel de woonomgeving als de woningtoewijzing. Het is met name opvallend dat de huisvesting van asielzoekers vaak grote weerstand oproept en soms tot handelen in strijd met de gelijke behandelingswetgeving leidt. In de steden wonen allochtonen vaak in

¹³⁷ *Het Parool*, 23 september 2002.

¹³⁸ Rb Amsterdam 19 januari 2001, *ELRO-nummer* AA9551.

¹³⁹ Rb Amsterdam 3 juni 2002, *LJN-nummer* AE4749.

‘concentratiewijken’. Hoewel dat soms op basis van vrije keuze gebeurt, blijken deze woningzoekenden bij een keuze voor betere buurten het vaak tegen autochtonen af te leggen vanwege de gehanteerde toewijzingscriteria. De toewijzing gebeurt tegenwoordig open en inzichtelijk, maar een van de toewijzingscriteria is woonduur. Dit criterium leidt tot benadeling van allochtonen en vormt derhalve indirect onderscheid. Het is nog maar de vraag of de distributeurs van woningen daarvoor een objectieve rechtvaardiging kunnen aandragen.

De ‘concentratiewijken’ die aldus ontstaan vormen op hun beurt weer impuls tot de splitsing in ‘zwarte en witte scholen’. Op dit moment wordt druk nagedacht of spreiding van scholieren de segregatie in het onderwijs kan uitbannen. Wellicht is het daarbij verstandig het probleem van de concentratie bij de huisvesting te betrekken, omdat daar de voedingsbodem voor het probleem wordt gelegd. Ouders kiezen immers normaal gesproken voor een school in de buurt. In een gesegregerde buurt leidt dat tot een gesegregerde school. Op deze plaats herhalen wij onze aanbeveling uit het vorige monitorrapport dat scholen bij afwijzing van leerlingen, op verzoek van de ouders een gemotiveerde schriftelijke afwijzing moeten verstrekken. Zo kunnen misverstanden worden voorkomen en mogelijk misstanden worden aangekaart. De islam binnen het onderwijs trekt niet alleen aandacht vanwege bezwaren die gemaakt worden tegen het dragen van een hoofddoek, maar ook vanwege het aanzetten tot haat dat op deze scholen zou plaatsvinden. Vooralsnog heeft onderzoek van de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst aangetoond dat deze vrees niet terecht is. Dat neemt niet weg dat het islamitisch onderwijs nauwlettend in de gaten wordt gehouden.

Bij het aanbieden van goederen en diensten komt de allochtone consument vooral problemen tegen bij financiële dienstverlening. Ter uitbanning van het bedrijfsrisico worden soms maatregelen genomen die geen recht doen aan gelijke behandeling. Daarnaast speelt (nog steeds) het probleem van horecadiiscriminatie. Gelukkig kunnen we constateren dat de meervoudige en lokale aanpak duidelijk vruchten afwerpt. Het gaat hierbij om een gezamenlijk overleg tussen lokale overheid, plaatselijke horeca uitbaters, het ADB en politie & justitie. De afspraken worden vastgelegd in een convenant waarin tevens de rechtspositie van de klant is geregeld. Indien de afspraken niet worden opgevolgd volgen bestuurlijke of strafrechtelijke maatregelen. Doordat het convenant de uitkomst is van een gezamenlijk overleg heeft het zowel een preventieve als repressieve werking. Bovendien wordt niet alleen gebruik gemaakt van juridische oplossingen, maar ook van zelfregulering.

Hoewel het weigeren van een aangifte over discriminatie op zichzelf niet discriminerend is, menen wij dat hiermee ernstige afbreuk wordt gedaan aan de rol die de politie is toebedeeld. Sterker zelfs, op grond van de *Aanwijzing discriminatie* is de politie gehouden een proces-verbaal op te maken van elke melding en deze ter kennis te brengen van het Openbaar Ministerie. De goeden uiteraad niet te na gesproken, wordt deze regel onvoldoende uitgevoerd. Zo wordt in Den Haag in een meerderheid der gevallen geen proces-verbaal opgemaakt. En klachten hierover doen zich echt niet alleen in de regio Haaglanden voor. Het wordt tijd dat de minister van Justitie nagaat waarom handhaving van de *Aanwijzing discriminatie* zo problematisch is. Het is immers niet vruchtbaar

om telkens op de nalatigheid van de politie in deze te wijzen zonder te weten of de aanwijzing niet realistisch is of de mentaliteit in de korpsen op dit punt tekort schiet. Positief is dat het aantal klachten over racistische bejegening door de korpsen zeer laag is. Dat betekent niet dat de aandacht ervoor kan verslapen, maar dat thans in de opleiding voldoende aandacht aan dit onderwerp wordt besteed. Bij de uitvoering van het vreemdelingtoezicht is het van belang dat het optreden non-discriminatoire plaatsvindt. Met name bij de zogenoemde 'veegacties' dient ervoor te worden gewaakt dat personen niet worden aangehouden op groepskenmerken zoals etniciteit, nationaliteit of professie.

8 Slotbeschouwing

In deze *vijfde rapportage* van het project *Monitor racisme en extreem-rechts* hebben wij ons licht laten schijnen over de thema's:

- gewelddadige incidenten;
- extreem-rechtse formaties;
- het extreem-rechtse en racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming;
- klachten over rassendiscriminatie en hun afdoening;
- opsporing en vervolging;
- discriminatie op de terreinen arbeid, wonen, onderwijs, goederen & diensten, politie & justitie.

Aan het eind van de afzonderlijke hoofdstukken over deze thema's zijn de belangrijkste uitkomsten en conclusies vermeld. In het navolgende worden zij beknopt weergegeven.

8.1 Racistisch en extreem-rechts geweld

Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben, waarvan de volgende hoofdcategoryën in dit onderzoek zijn betrokken:

- autochtoon versus allochtoon;
- allochtoon versus autochtoon;
- allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort.

Extreem-rechts geweld kan racistisch zijn, gericht tegen allochtonen, maar het kan ook gericht zijn tegen autochtonen (meestal politieke tegenstanders).

De geweldplegingen kunnen zich in diverse gedaanten voordoen. In Nederland gaat het hoofdzakelijk om de navolgende specifieke uitingen: bekladding, bedreiging, bommelding, confrontatie tussen groepen, vernieling, brandstichting, mishandeling, doodslag. Het is van belang nog eens te benadrukken dat het hier gaat om systematische gegevens die zijn verzameld over het jaar 2001.

Aan het bepalen van de omvang van racistisch en extreem-rechts geweld zitten vele haken en ogen. Die zullen hier niet worden herhaald, maar wij volstaan met enkele concluderende opmerkingen. Ons zicht op de problematiek in kwestie – racistisch en extreem-rechts geweld in Nederland – wordt ernstig beperkt door twee soorten onderrapportage:

- het overgrote deel van de gewelddadige voorvallen wordt niet bij de politie gemeld;

- een deel van de voorvallen die wel bij de politie worden gemeld worden niet adequaat bijeengebracht in een centraal databestand zodat een deel van de voorvallen zich aan het zicht onttrekt.

Onderrapportage is een problematische aangelegenheid. Het probleem is niet alleen dat er gebrekkig zicht bestaat op de gewelddadigheden zelf, maar ook op de schade die erdoor wordt aangericht. Niet alleen de gewelddadigheden onttrekken zich voor een belangrijk deel aan onze waarneming, maar ook de schade, die dus aanzienlijk groter is dan wij thans kunnen overzien. Deze schade betreft allereerst de gedupeerden, maar ook de samenleving als geheel. Met name als gevolg van de sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld, zoals eerder uiteengezet, is deze problematiek een onevenredig grote rem op de integratie van leden van etnische minderheidsgroeperingen in de Nederlandse samenleving.

Maar uit de waarnemingen en interpretaties die wij wel kunnen doen, valt wel degelijk het een en ander af te leiden. Hieronder volgen de belangrijkste uitkomsten. Terwijl racistische en extreem-rechtse gewelddadige voorvallen de afgelopen jaren gestaag in aantal toenamen, zien we in 2001 een opmerkelijke teruggang: 317 gewelddadige incidenten, tegen 406 in 2000 en 345 in 1999. Een heldere verklaring voor deze afname is naar onze mening niet voor handen, ook niet als we weten dat de afname vooral gelegen is in het verminderde aantal doelbekladdingen. Fluctuaties als deze zijn niet ongewoon als we de cijfers over meerdere jaren bekijken. Opmerkelijk is wel dat deze afname plaatsvindt tegen de achtergrond van een golf van gewelddadigheden na 11 september 2001. Wij hopen dat de afname van gewelddadigheden een getrouwe afspiegeling is van wat zich in werkelijkheid heeft afgespeeld. Het zou immers zeer verheugend zijn als de trend van een gestage toename, zoals die zich de laatste jaren aftekende, nu in positieve zin doorbroken is. Maar gelet op de problematiek van onderrapportage en de gebrekkige kanten van de dataverzameling zijn wij niet helemaal gerust op de betrouwbaarheid van ons statistisch materiaal.

De hier onderzochte gewelddadigheden in het jaar 2001 worden gedomineerd door de nasleep van 11 september: een serie gewelddadigheden tegen moslims en objecten van moslims, met name moskeeën, die vrijwel direct na 11 september aanvangt en tot ongeveer december voortduurt.

In voorgaande jaren zagen wij antisemitisch geweld in betekenis toenemen. Deze trend heeft zich voor zover wij hebben kunnen overzien niet voortgezet in 2001. Let wel: antisemitische incidenten waren er wel degelijk, maar in gewelddadige vorm vallen zij, afgaande op voorlopige waarnemingen, vooral weer op in 2002. Over 2002 hebben wij nog geen statistische gegevens kunnen samenstellen. Opvallend in 2002 zijn, als gezegd, het groeiend antisemitisch geweld en verder de golf van bedreigingen na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002. Er is wel gesproken over een 'dreigcultuur' die in 2002 zou zijn ontstaan. In die kwalificatie kunnen wij ons vinden. Hierbij dient vooral de betekenis van internet te worden genoemd: het medium fungeert onmiskenbaar als prominent middel en podium.

8.2 Extreem-rechts in Nederland, 2001-2002

Als wij het Nederlandse extreem-rechtse toneel van het laatste jaar in ogen-schouw nemen, dan zijn er enkele in het oog springende ontwikkelingen. Enkele politieke partijen zijn geheel buiten beeld geraakt: de Centrumdemocraten en het Nederlands Blok. De Nieuwe Nationale Partij (NNP) ging het meer voor de wind en toonde zelfs vederlicht electoraal herstel: twee zetels in een Rotterdamse deelraadsgemeente. Van een electoraal herstel op landelijk niveau (een terugkeer in de Tweede Kamer) was geen sprake. Voor het eerst sinds vijftwintig jaar was er bij Kamerverkiezingen (2002) geen deelname van een racistische, extreem-rechtse politieke partij. De NNP kan dus voorlopig beslist niet worden beschouwd als een opvolger van de Centrumdemocraten medio jaren negentig. De NNP wil deelnemen aan de Kamerverkiezingen van 2003. Bij afronding van onze rapportage was het niet duidelijk of de NNP aan de formele vereisten voor verkiezingsdeelname heeft kunnen voldoen. Voor zover thans te overzien lijkt de kans op een Kamerzetel voor de NNP zeer gering.

De neonazigroepen NVU en Stormfront Nederland hebben dit jaar te kampen met interne strubbelingen en zijn instabiel te noemen. Bij de NVU hangt dit samen met de relatief gematigde koers, de 'consensuspolitiek', waardoor de eenheid binnen de NVU onder grote druk is komen te staan. Dit neemt niet weg dat er vanuit het perspectief van de NVU wapenfeiten zijn te noemen: tot twee maal toe werd een openbare manifestatie die door de burgemeester was verboden op last van de bestuursrechter toegestaan. De kansen voor extreem-rechtse groeperingen om in de nabije toekomst openbare manifestaties te beleggen zijn hierdoor aanzienlijk vergroot. Bij dergelijke demonstraties heeft de politie een dubbele taak, namelijk (a) bewaking van een rustig verloop van de manifestatie en (b) optreden tegen eventuele inbreuken op de rechtsorde, zoals discriminatoire uitingen. Het gevaar bestaat dat de politie bij dergelijke demonstraties voorrang geeft aan de eerste taak en inbreuken op de rechtsorde omwille van een rustige verloop van de demonstratie door de vingers ziet. Deze situatie kan schade opleveren voor de interetnische betrekkingen en in het bijzonder voor de betrekkingen tussen minderheden en overheden. Immers, leden van minderheidsgroeperingen zien zich eerst geconfronteerd met de voor hen kwetsende betoging zelf en vervolgens met het uitblijven van overheids-optreden tegen discriminatoire uitingen.

Het van de NVU afgesplitste en rivaliserende Stormfront Nederland is in 2001 als een paddestoel uit de grond gerezen en liet zich kennen als platform van gewelddadigheden en antisemitisme. In de loop van 2002 raakte SFN evenwel in de versukkeling, door confrontaties met de politie, met politieke tegenstanders en door ontbrekende coördinatie en leiderschap.

Onder de noemer Nationale Beweging schaart zich een scala aan extreem-rechtse groepjes die zich met name lokaal manifesteren, niet alleen direct via de politiek, maar ook indirect via jeugdsubculturen. Spilfiguur is een oud-bestuurder van de verboden CP'86.

Extreem-rechtse, racistische uitingen via internet zijn legio en divers. Een fenomeen dat in de afgelopen periode in betekenis toenam zijn de extreem-rechtse 'keyboard warriors', extreem-rechtse activisten die zich in schijnbare dan wel werkelijke anonimiteit zeer radicaal uiten via (met name) de webfora Stormfront – niet te verwarren met SFN – en Polinco.

In getalsmatig opzicht zien we zowel continuïteit als verandering. Continuïteit, omdat naar schatting het totaal aantal leden van extreem-rechtse formaties gelijk is gebleven (ongeveer 650 personen). Verandering, als we kijken naar de samenstelling. Het aantal activisten in de neonazisfeer werd kleiner, terwijl de aanhang van de Nieuwe Nationale Partij is toegenomen.

8.3 Het extreem-rechtse en racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming

Leefbaar Nederland, Fortuyn en de Lijst Pim Fortuyn zijn als zodanig voor ons geen onderwerp van onderzoek geweest. De LPF/Leefbaar-stroming is echter veelvuldig in verband gebracht met 'rechts-extremisme', 'racisme' en 'fascisme'. Omdat vragen naar het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming zowel in maatschappelijk als ook wetenschappelijk opzicht relevant zijn, verdienen zij aandacht in de Monitor racisme en extreem-rechts. De vraagstelling inzake het extreem-rechtse, racistische gehalte van de LPF/Leefbaar-stroming valt uiteen in subvragen naar (a) de ideeënwereld, (b) de sociale genealogie, en (c) de magneetfunctie, in casu positieve identificatie en personele overlapping.

Allereerst de *ideeënwereld*. De beoordeling van welke denkbeelden wel en welke niet als racistisch moeten worden gekwalificeerd hangt af van de gekozen definitie en is derhalve tot op zekere hoogte arbitrair. Of door met name Fortuyn strafrechtelijke grenzen zijn overschreden is waarschijnlijk, doch niet vastgesteld: na zijn dood zijn de tegen hem gedane aangiftes vervallen en er zijn dus geen rechterlijke uitspraken. Een bijkomend probleem bij de beoordeling van Fortuyns uitlatingen is dat soms niet duidelijk is welke uitlatingen hij nu precies wel of niet heeft gedaan. In door hem zelf gepubliceerde teksten hebben wij geen racisme kunnen ontdekken. Wel tal van uitspraken waarmee hij balanceerde op de grens van wat wel of niet als toelaatbaar kan worden beschouwd en ook uitspraken die door anderen als grievend kunnen worden ervaren.

Fortuyn propageerde een verruiming van de uitingsvrijheden die momenteel te zeer zouden zijn beperkt omwille van de discriminatiebestrijding. De grens zou moeten komen te liggen daar waar wordt aangezet tot fysiek geweld. Deze opvatting sluit niet aan bij de huidige Nederlandse realiteit – waarin racistische belediging een misdrijf is – maar meer bij Amerikaanse opvattingen over de begrenzing van uitingsvrijheden.

Wat betreft de denkbeelden van de LPF-kiezers kan uit onderzoek worden afgeleid dat zij zich meer dan andere kiezers laten leiden door vreemdelingenvraagstukken en dat zij daarbij *hardliners* zijn: krachtige immigratiebeperking, zoveel mogelijk remigratie dan wel volledige aanpassing. Onder de aanhangers

van de LPF/Leefbaar-stroming bevindt zich zonder twijfel een aantal personen met uitgesproken racistische opvattingen. Men denke aan de racistische verbale agressie en bedreigingen na de dood van Fortuyn. De ideeënwereld van de LPF/Leefbaar-stroming blijkt aantrekkelijk te zijn voor personen met veel radicalere opvattingen (vergelijk de magneetfunctie). Omgekeerd zijn aan Fortuyn niet zelden radicalere opvattingen toegeschreven, radicaler dan uit zijn eigen uitlatingen valt af te leiden.

Het tweede aspect betreft de *sociale genealogie*. Extreem-rechtse organisaties komen vaak uit andere extreem-rechtse organisaties voort en bij de totstandkoming van een nieuwe organisatie spelen vaak personen een rol die eerder in extreem-rechtse kring actief waren. Dit verschijnsel duiden wij aan met sociale genealogie. Bij de totstandkoming van zowel Leefbaar Nederland als ook de LPF hebben, voor zover wij hebben kunnen nagaan, personen uit extreem-rechtse kringen geen rol gespeeld. Er is dus geen sprake van sociale genealogie, althans niet in de oprichtingsfase van de diverse groeperingen. Met name bij de oprichting van de LPF – na de breuk tussen Fortuyn en Leefbaar Nederland – is vanuit extreem-rechtse kringen getracht om zich actief te mengen en zich aan te sluiten. Dat deze pogingen zijn mislukt is door toedoen van de oprichters zelf die bekende extreem-rechtse activisten hebben geweerd.

Voorts is er de *magneetfunctie*. Daarbij gaat het primair om de vraag in hoeverre de LPF/Leefbaar-stroming als positief geïdentificeerd is in extreem-rechtse kringen en in hoeverre zulks geleid heeft tot personele overlapping tussen de LPF/Leefbaar-stroming en extreem-rechtse formaties.

Eerst de positieve identificatie. Wij hebben kunnen vaststellen dat het ‘at your service’ in de diverse extreem-rechtse milieus breed en krachtig is aangeslagen. Ook buiten Nederland is dergelijke positieve identificatie waarneembaar, zoals bij het Vlaams Blok.

Overigens is niet altijd duidelijk waar men precies door werd aangetrokken: door de denkbepelden van Fortuyn, door diens provocatieve optreden, of waren het veeleer de afkeer van ‘de linkse kerk’ en de afkeer van de politieke moord, waardoor men werd aangetrokken?

In het hoofdstuk hebben wij diverse voorbeelden van personele overlapping gegeven. Opmerkelijk was de steun vanuit extreem-rechtse kring aan de LPF om aan een voldoende aantal ondersteuningsverklaringen voor verkiezingsdeelname te komen. Van het totaal aantal ondersteuners hadden twintig personen een extreem-rechts verleden. Op een totaal van minimaal 570 in alle kieskringen tezamen is dat geen groot aantal. Dit aandeel kan echter belangrijk zijn geweest want een tekort van slechts één handtekening in een bepaalde kieskring – minimaal 30 – betekent nu eenmaal dat deelname in die kieskring uitgesloten is.

Getalsmatig zijn de personele overlappingsen bescheiden te noemen. Het is eigenlijk niet wat men op grond van de krachtige magneetfunctie zou verwachten. Een van de verklaringen hiervoor is ongetwijfeld de afwerende houding van de LPF- en Leefbaar-top geweest. Bekende rechts-extremisten zijn geweerd, direct bij hun aantreden of wanneer zij voor het voetlicht traden. De motieven voor dit ‘deurbeleid’ zijn ons niet altijd helder geworden. Was het vanwege de afkeer van extreem-rechts of veeleer uit angst dat de partij in op-

spraak zou komen? Evenmin is het ons bekend hoe actief de diverse partijbesturen proberen extreem-rechts te weren.

8.4 Rassendiscriminatie: klacht en afdoening

Het aantal klachten over *antisemitisme* in Nederland is in 2001 onveranderd hoog. Dat geldt zowel voor internet als daarbuiten. Antisemitisme neemt gestaag toe. Bij de door het Openbaar Ministerie ingeschreven zaken valt het substantiële aandeel van extreem-rechts bij antisemitische incidenten op. Het Openbaar Ministerie concludeert dat in 2001 meer dan 20% van de bij haar geregistreerde zaken antisemitisme betreft. Het gaat hierbij om antisemitische uitlatingen. Het percentage is relatief hoog gezien de kleine joodse gemeenschap, klein vergeleken met andere bevolkingsgroepen in Nederland. Het hoge percentage kan het gevolg zijn van een grotere bereidheid tot aangifte of opsporing, maar illustreert zeker ook de langdurige traditie en hardnekkigheid van antisemitisme. De categorie 'antisemitische uitlatingen' is volgens het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) in 2001 toegenomen. Dat geldt in het bijzonder de bedreigingen. Dat stemt overeen met de algehele trend van meer verbale discriminatie. Wij moeten evenwel constateren dat in sommige registraties antisemitisme (nog) als aparte discriminatiegrond niet, of onvoldoende adequaat wordt meegenomen, waardoor het zicht hierop niet compleet is.

Meldingen over racistische uitingen op *internet* zijn in 2001 wederom toegenomen, maar minder sterk dan de vorige verslagperiode. Inmiddels is wetgeving in de maak tegen structurele vormen van discriminatie. Dit wetsvoorstel is mede bedoeld om discriminatie op internet beter te kunnen aanpakken. Hoewel wij de doelstelling van het voorstel onderschrijven, hadden wij het consequenter gevonden als de strafrechtelijke bevoegdheden en maatregelen aan het medium internet waren gekoppeld en niet aan het beroepsmatig of het uitgewoonte discrimineren.

Naast zelfregulering door internetproviders, is het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) van belang. De Europese Unie bepleit inmiddels het opzetten van een Europees netwerk van dit soort meldpunten. In Nederland is het MDI nog steeds zeer succesvol: bijna 90% van de discriminatoire uitlatingen worden op haar verzoek verwijderd. Zowel het aantal verwijderingen als het aantal verzoeken daartoe is toegenomen. Het leeuwendeel van de zaken betreft websites of discussiefora op websites. Op de tweede plaats komt discriminerende e-mail, een aspect dat het MDI overigens alleen tot haar taak rekent als het spam (ongevraagde mail) aan meerdere personen betreft. In een steeds groter wordend aantal gevallen kan het MDI echter geen actie ondernemen omdat de provider zich in de Verenigde Staten bevindt en geen medewerking wil verlenen. Het is in dat verband teleurstellend dat de Verenigde Staten in het in november 2001 tot stand gekomen *Cybercrime*-verdrag niet bereid was een passage over discriminatie op te nemen. De andere verdragstaten proberen dat nu in een apart protocol te regelen.

Het Openbaar Ministerie onderneemt naar onze mening nog steeds te weinig actie tegen discriminatie op internet. Het aantal vervolgingen is in 2001 zelfs gedaald van 5 naar 4. Bovendien treedt het Openbaar Ministerie vrijwel niet op

uit eigen beweging. Dit in weerwil van de toezeggingen van de minister van Justitie naar aanleiding van het vorige monitorrapport. Het lijkt ons van belang dat het Openbaar Ministerie ook autonoom en pro-actief op het internet de openbare orde handhaaft. Daarnaast blijven aangiftes van belang. Deze zijn thans vrijwel allemaal van het MDI afkomstig en lijken te incidenteel van karakter. Een meer structurele aanpak kan bevorderen dat het Openbaar Ministerie haar digitale koudwatervrees verliest. Het succes komt daarna vanzelf. Het aantal internet-rechtzaken blijft zodoende zeer beperkt. Bovendien zijn enkele processen tegen extreem-rechtse websites niet goed voor het Openbaar Ministerie verlopen. Op één uitzondering na zijn alle verdachten vrijgesproken. De vrijspraken zijn uitgesproken omdat het Openbaar Ministerie onvoldoende bewezen heeft dat de verdachten opdracht tot of feitelijk leiding hebben gegeven aan de verboden handelingen. Zowel uit oogpunt van rechtsbescherming als van rechtsontwikkeling is het van belang dat Openbaar Ministerie en rechterlijke macht vaker met internetzaken van doen hebben. Bovendien zou het aanbeveling verdienen als ook de extreem-rechtse partij als rechtspersoon gedagvaard wordt voor de uitlatingen op websites van deze partijen.

De *Anti Discriminatie Bureaus* (ADB's) zijn thans geheel geïnstitutionaliseerd in de ketens ter bestrijding van discriminatie. Daartoe behoort overleg met het Openbaar Ministerie, de politie en het lokale bestuur. Sedert 2000 publiceert de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV) de jaarcijfers van de aangesloten ADB's. In de klachtenrapportage van de LV over 2001 worden maar 27 van de 40 ADB's meegenomen. Niet alleen varieert deze dekkingsgraad jaarlijks, maar bovendien ook ADB's die jaarlijks deelnemen. Tevens wordt nog steeds niet op uniforme wijze geregistreerd. Een geautomatiseerd registratieprogramma dat de LV in 2002 heeft ingevoerd zou aan dit registratieprobleem een eind moeten maken. Het totale aantal klachten steeg in 2001 met 11%. Het grootste deel van de klachten betreft discriminatie op grond van ras.

De *Algemene Wet Gelijke Behandeling* (AWGB) is in 1999 geëvalueerd en de regering komt vermoedelijk pas begin 2003 met een wetsvoorstel tot aanpassing van de AWGB. Overigens heeft de regering al laten weten dat zij geen majeure veranderingen zal voorstellen. Het aantal oordelen dat door de Commissie Gelijke Behandeling (CGB) is uitgesproken is in 2001 gestegen tot het oude niveau (150). De meeste zaken gaan over onderscheid naar geslacht, ras & nationaliteit en arbeidsduur. In tegenstelling tot voorgaande jaren is een meerderheid van de zaken met betrekking tot ras en nationaliteit in 2001 door vrouwen aanhangig gemaakt. Het aantal groepsacties bij de CGB vertoont een sterk dalende lijn. Wij vinden dat belangenorganisaties in dit opzicht meer hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Door middel van groepsacties kunnen structurele vormen van discriminatie worden blootgelegd zonder dat de slachtoffers het risico van victimisatie lopen.

Hoewel de CGB in 2001 nog geen klachten binnen had over discriminatie op de werkvloer die samenhangen met de aanslagen van 11 september 2001 is dat inmiddels veranderd. In 2002 is over dergelijke kwesties in een aantal zaken een oordeel uitgesproken. Het totale aantal oordelen over ras, nationaliteit en godsdienst in etnische zin is in 2001 toegenomen. Het zwaartepunt ligt meer

dan voorheen bij arbeidszaken. Het volume klachten over aanbieden van goederen en diensten is namelijk voor deze discriminatiegronden afgenomen.

8.5 Opsporing en vervolging

Over het jaar 2001 is zowel de instroom van discriminatiefeiten als de afdoening ervan ten opzichte van 2000 in volume afgenomen. Deze afname correspondeert niet met een daling van het aantal klachten bij de ADB's. Het lijkt waarschijnlijk dat er slechts een gering verband bestaat tussen de zaken die in eerste instantie bij de ADB's terechtkomen en die primair bij de politie worden aangebracht. Zodoende kunnen tussen beide instellingen zich relatief grote verschillen in *case load* voordoen.

De afgelopen twee jaar is het aantal zaken dat afkomstig is uit vorige jaren afgenomen. Dat lijkt erop te wijzen dat het Openbaar Ministerie haar zaken sneller afhandelt. In de meeste zaken waar Justitie mee te maken krijgt, gaat het om discriminerende beledigingen. Opvallend is dat het aanzetten tot haat – hoewel regelmatig onderwerp van publieke discussie in 2001 – van de tweede plaats verdrongen is door het verspreidingsverbod van discriminerende uitingen.

Aandacht verdient het geheel ontbreken van inschrijvingen in 2001 door het Openbaar Ministerie van discriminatie in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf. In zaken waarbij burgers op grond van hun etniciteit worden uitgesloten, dient met name die uitsluiting ten laste te worden gelegd. De daarbij gebezigde uitlatingen zijn in dat opzicht secundair. De inschrijving van achttien horecazaken, zonder ook maar éénmaal naar het verbod van bedrijfsmatige discriminatie te verwijzen, achten wij daarom principieel onjuist.

Het sepotpercentage van het Openbaar Ministerie is de laatste twee jaar aan het dalen. Toch is het nog steeds tweemaal zo hoog (22%) als het landelijk gemiddelde over alle delicten (11%). Dat blijft ons inziens te hoog. Bovendien wordt niet alleen op technische gronden geseponneerd (bijvoorbeeld onvoldoende bewijs), maar ook in toenemende mate weer op grond van beleidsoverwegingen (bijvoorbeeld oud feit). De *Aanwijzing discriminatie* van het College van Procureurs-Generaal zou er volgens ons toe moeten leiden dat er hoegenaamd geen beleidssepots meer voorkomen. Dezelfde mening lijkt de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in zijn antwoord op kamervragen te zijn toegedaan. Onduidelijk is waarom het percentage beleidssepots in 2001 toch weer gestegen is. Wij achten dat een onjuiste ontwikkeling. Mogelijk wordt de reden voor deze gang van zaken meer inzichtelijk door het sepotonderzoek dat het LECD in opdracht van Justitie uitvoert. De resultaten daarvan worden medio 2003 verwacht.

Het succes van de Officieren van Justitie bij de rechter is zeer groot: 94% van hun zaken monden uit in een veroordeling. Dit hoge percentage zou volgens ons onder druk komen te staan als de politie discriminatiezaken beter afhandelt. Op dit moment wordt de *Aanwijzing discriminatie* door de politie onvoldoende nageleefd. Dat betekent dat vooral evidente zaken aan het Openbaar Ministerie voorgelegd worden. De andere zaken blijven veelal buiten beeld.

Evenals in het vorige monitorrapport moeten wij het als een omissie aanmerken dat in de registratie van het LECD commune delicten met een discriminatoir motief ontbreken (bijvoorbeeld vernieling grafzerken). Dergelijke delicten zijn alleen in de registratie terug te vinden indien bijvoorbeeld ook een discriminerende uiting ten laste is gelegd.

Ten aanzien van de plaats van het delict blijkt openbare ruimte favoriet te zijn en nemen de discriminatieverboden in deze ruimte jaarlijks toe. Voor wat het slachtoffer betreft vertoont discriminatie vanwege etnische kenmerken sinds 1999 een stijgende lijn. In 2001 gaat het om ten minste 84% van de discriminatiefeiten. Onder de verdachten komen in 2001 in toenemende mate personen met een extreem-rechtse achtergrond voor. Tevens blijft het ons verbazen dat in een stad als Amsterdam het aantal inschrijvingen bij het Openbaar Ministerie zo ongeloofwaardig gering is tegenover een zeer hoog aantal meldingen bij het Amsterdamse ADB.

Het is waar dat het instellen van het LECD bij het Openbaar Ministerie een verbetering heeft opgeleverd in het strafvorderlijk traject. In september 2002 is een zelfde soort expertise centrum gestart bij de politie en hopelijk wordt dit bureau net zo succesvol als het LECD. In het vorige monitorrapport moesten wij constateren dat de politie nog steeds de zwakke schakel vormt in de strafrechtsketen; een beoordeling die wij jammer genoeg dit jaar moeten herhalen. Deze constatering is niet bedoeld om de politie in een kwaad daglicht te stellen, maar om het belang aan te geven van een goede organisatie(structuur) voor deze thematiek bij de korpsen. Zoals bekend is het immers de zwakste schakel die de kracht van de ketting bepaald.

8.6 Maatschappelijke terreinen

De deelonderzoeken naar de diverse maatschappelijke terreinen zijn geen *case studies* naar discriminatie op die terreinen, maar veeleer bedoeld als *trend-watch*: het gaat om de vraag welke recente ontwikkelingen, of beter: problemen zich op de onderhavige terreinen hebben voorgedaan.

De beschrijving van ontwikkelingen op specifieke maatschappelijke terreinen is dus bedoeld om belangrijke trends te kunnen signaleren. De registraties lenen zich onvoldoende voor een puur cijfermatige beschouwing. De aantallen zijn vaak te gering en de registraties zijn vaak slecht onderling vergelijkbaar. Soms konden de cijfers van eenzelfde organisatie niet meer met voorafgaande jaren vergeleken worden, omdat de systematiek ingrijpend is veranderd. In algemene zin kan worden opgemerkt dat de effecten van '11 september 2001' in vrijwel alle maatschappelijke sectoren zijn terug te vinden: niet alleen bij arbeid of onderwijs, maar ook bijvoorbeeld bij het aanbieden van goederen & diensten. Een tweede algemene opmerking betreft de strafrechtelijke handhaving. In 2001 heeft het Openbaar Ministerie geen zaken ingeschreven onder het bedrijfsmatig discrimineren (art. 137g en 429quater Sr). Dat betekent dat alle arbeidszaken en alle horecazaken zijn afgehandeld op uitingsdelicten (art. 137c-e Sr.). Het komt ons echter voor dat bij de tenlastelegging de nadruk dient te liggen op de uitsluiting en niet op de daarbij gebezigde uitlatingen.

Het volume klachten over ongelijke behandeling bij *arbeid* dat door de Commissie Gelijke Behandeling is afgehandeld is weer toegenomen. Daarentegen is het aantal bij de ADB's gedaald, evenals bij het Openbaar Ministerie. Net als in de vorige monitor zijn de belangrijkste aandachtspunten bij arbeid: werving & selectie, bejegening, beloning en beëindiging. Klachten over promotie of doorstroming komen veel minder vaak voor. Dat kan mede te maken hebben met de angst voor victimisatie: het benadeeld worden omdat je een klacht hebt ingediend. Samen met de vaak zwakke bewijspositie blijken dat de twee belangrijkste knelpunten bij discriminatieklachten te zijn. Zo lukt het in de meeste bejegeningzaken klager niet zijn klacht hard te maken. Bij beëindiging is dit percentage in 2001 zelfs minder dan 20%. Uit onderzoek blijkt telkens weer dat de positie van allochtonen niet alleen veroorzaakt wordt door hun opleidings- en taalachterstand, maar tevens door achterstelling. Een ander terugkerend fenomeen is de weerstand die het dragen van een hoofddoek bij werkgevers kan oproepen. Dat probleem doet zich nog meer specifiek voor bij moslimvrouwen die een stageplaats proberen te krijgen.

De klachten met betrekking tot *wonen* betreffen zowel de woonomgeving als de woningtoewijzing. Zo is het opvallend dat de huisvesting van asielzoekers vaak grote weerstand oproept en soms tot handelen in strijd met de gelijke behandelingswetgeving leidt. In de steden wonen allochtonen vaak in 'concentratiewijken'. Hoewel dat als regel op basis van eigen keuze gebeurt, blijken deze woningzoekenden bij een keuze voor betere buurten het vaak tegen autochtonen af te leggen vanwege de gehanteerde toewijzingscriteria. De toewijzing gebeurt tegenwoordig open en inzichtelijk, maar een van de toewijzingscriteria is woonduur. In de praktijk leidt dit criterium tot benadeling van allochtonen en vormt derhalve indirect onderscheid. Het is nog maar de vraag of de distributeurs van woningen daarvoor een objectieve rechtvaardiging kunnen aandragen.

Dan is er het thema *onderwijs*. De ontstane 'concentratiewijken' vormen op hun beurt weer een impuls tot de splitsing in 'zwarte en witte scholen'. Op dit moment wordt druk nagedacht of spreiding van scholieren de segregatie in het onderwijs kan verminderen. Wellicht is het verstandig daarbij het probleem van de concentratie bij de huisvesting te betrekken, omdat daar de voedingsbodem voor het probleem wordt gelegd. Ouders kiezen meestal voor een school in de buurt. In een gesegregeerde buurt leidt dat tot een gesegregeerde school. Wij herhalen onze aanbeveling uit het vorige monitorrapport: bij afwijzing van leerlingen moeten scholen, op verzoek van de ouders, een gemotiveerde schriftelijke afwijzing verstrekken. Zo kunnen misverstanden worden voorkomen en mogelijk misstanden worden aangekaart. De islam binnen het onderwijs trekt niet alleen aandacht vanwege bezwaren die gemaakt worden tegen het dragen van een hoofddoek, maar ook vanwege het aanzetten tot haat dat op deze scholen zou plaatsvinden. Vooralsnog heeft onderzoek van de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) aangetoond dat deze vrees niet terecht is. Dat neemt niet weg dat het islamitisch onderwijs nauwlettend in de gaten wordt gehouden.

Bij het aanbieden van *goederen en diensten* komt de allochtone consument vooral problemen tegen bij financiële dienstverlening. Ter uitbanning van het bedrijfsrisico worden soms maatregelen genomen die geen recht doen aan gelijke behandeling. Daarnaast speelt (nog steeds) het probleem van horecadiiscriminatie. Gelukkig kunnen we constateren dat de meervoudige en lokale aanpak duidelijk vruchten afwerpt. Het gaat hierbij om een gezamenlijk overleg tussen lokale overheid, plaatselijke horeca uitbaters, het ADB en politie & justitie. De afspraken worden vastgelegd in een convenant waarin tevens de rechtspositie van de klant is geregeld. Indien de afspraken niet worden nageleefd volgen bestuurlijke of strafrechtelijke maatregelen. Doordat het convenant de uitkomst is van een gezamenlijk overleg heeft het zowel een preventieve als repressieve werking. Bovendien wordt niet alleen gebruik gemaakt van juridische oplossingen, maar ook van zelfregulering.

Het laatste maatschappelijke terrein dat wij onder de loep hebben genomen, is *politie & justitie*. Hoewel het weigeren van een aangifte over discriminatie op zichzelf niet discriminerend is, menen wij dat hiermee ernstige afbreuk wordt gedaan aan de rol die de politie is toebedeeld. Sterker zelfs, op grond van de *Aanwijzing discriminatie* is de politie gehouden een proces-verbaal op te maken van elke melding en deze ter kennis te brengen van het Openbaar Ministerie. De goeden uiteraard niet te na gesproken, wordt deze regel onvoldoende uitgevoerd. Zo wordt in Den Haag in een meerderheid der gevallen geen proces-verbaal opgemaakt. En klachten hierover doen zich echt niet alleen in de regio Haaglanden voor. Het wordt tijd dat de minister van Justitie nagaat waarom handhaving van de *Aanwijzing discriminatie* zo problematisch is. Het is immers niet vruchtbaar om telkens op de nalatigheid van de politie in deze te wijzen zonder te weten of de aanwijzing niet realistisch is of de mentaliteit in de korpsen op dit punt tekort schiet. Positief is dat het aantal klachten over racistische bejegening door de korpsen zeer laag is. Dat betekent niet dat de aandacht ervoor kan verslappen, maar dat thans in de opleiding voldoende aandacht aan dit onderwerp wordt besteed. Bij de uitvoering van het vreemdelingentoezicht is het van belang dat het optreden non-discriminatoire plaatsvindt. Met name bij de zogenoemde 'veegacties' dient ervoor te worden gewaakt dat personen niet worden aangehouden op groepskenmerken zoals etniciteit, nationaliteit of professie.

8.7 Verslechterend klimaat

Tot zover een beknopt overzicht van onze belangrijkste uitkomsten, per hoofdstuk geordend. Een voor de hand liggende vraag is de volgende: 'wordt het in Nederland nu erger of niet?' Een exact antwoord is niet te geven zonder geweld te doen aan de uiteenlopende karakters en de nuances van de deelonderwerpen. Maar een globaal antwoord is wel te geven. In de vorige rapportage – december 2001 – hebben we gewezen op een gestage tendens van langzaam maar zekere verslechtering over vrijwel de gehele linie.¹ Thans, in deze rapportage,

¹ Van Donselaar & Rodrigues, 2001: 129-130.

komen we allereerst tot de vaststelling dat de gebeurtenissen van '11 september 2001' in meer of mindere mate een stempel hebben gedrukt op vrijwel alle terreinen die door de monitor worden bestreken. Een tweede vaststelling is dat het hele beeld minder eenduidig is dan in de vorige rapportage, anders gezegd: het beeld is ingewikkelder geworden.

Ronduit verheugend is de vermindering van het aantal *gewelddadige incidenten*, zoals die uit onze statistieken valt af te leiden. Voor het eerst sedert jaren zien we het geweld in z'n totaliteit minder omvangrijk worden. Maar wij voegen daar meteen aan toe dat we niet helemaal gerust zijn op de betrouwbaarheid van onze cijfers (om eerder aangegeven redenen). In de afgelopen verslagperiode hebben schokkende gebeurtenissen, *in casu* de terroristische aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Fortuyn op 6 mei 2002, de gewelddadigheden gestimuleerd. De eerste werd gevolgd door geweldplegingen van uiteenlopende aard, de tweede vooral door een groot aantal bedreigingen. Gebeurtenissen met dergelijke gevolgen worden in de wetenschappelijke literatuur wel aangeduid als *trigger events*, al zijn wij ons bewust van het pijnlijke van deze aanduiding. Bij *trigger events* spelen de nieuwsmedia een belangrijke rol omdat zij in een reeks van incidenten – onbedoeld – kunnen fungeren als aanjager. Hoe dan ook, de afgelopen periode heeft nog eens onderstreept hoe belangrijk *trigger events* kunnen zijn. Wij doelen hierbij niet slechts op gewelddadige incidenten, maar meer algemeen op een verslechterend klimaat in de interetnische betrekkingen. De houding ten opzichte van vreemdelingen en allochtonen is minder tolerant geworden.

Het beeld van *extreem-rechtse formaties* is tijdens de afgelopen verslagperiode niet ingrijpend veranderd. Opmerkelijk is de via de rechter afgedwongen verruiming van de uitingsvrijheid in de vorm van openbare manifestaties. In korte tijd is vanuit extreem-rechtse kring tot driemaal toe bij de rechter een preventief demonstratieverbod ongedaan gemaakt. Uit oogpunt van een correcte wetstoepassing valt deze ontwikkeling toe te juichen. Het argument 'wanorde-lijkheden' is immers jarenlang maar al te gemakkelijk aangegrepen als verbodsgrond. Maar daar staat tegenover dat het verschijnsel extreem-rechtse demonstraties schade kan toebrengen aan interetnische betrekkingen en aan betrekkingen tussen overheden en leden van etnische groeperingen in het bijzonder.

Voorts is vermeldenswaardig dat vanuit extreem-rechtse kringen getracht is aansluiting te vinden bij *de LPF/Leefbaar-stroming*, waar deze toenaderingspogingen als regel op verzet zijn gestuit. Electoraal herstel van extreem-rechtse partijen blijft uit. Het is aannemelijk, hoewel wij dit strikt genomen niet kunnen bewijzen, dat zulk een herstel wordt belemmerd door de LPF/Leefbaar-stroming die aantrekkingskracht uitoefent op kiezers die, waar het het vreemdelingenvraagstukken betreft, *hardliners* zijn (krachtige immigratiebeperking, zoveel mogelijk remigratie dan wel volledige aanpassing van allochtonen). Wij herhalen hier nog eens nadrukkelijk dat de LPF/Leefbaar-stroming naar onze mening niet als een racistische, extreem-rechtse beweging kan worden gekwalificeerd. Maar we voegen daar even nadrukkelijk aan toe dat het bestaan van aantrekkingskracht van de LPF/Leefbaar-stroming op rechts-extre-

misten en racisten evident is. Voorts is het bestaan van de LPF/Leefbaarstroming van invloed geweest op een verruiming van de uitingsvrijheden, hetgeen ten koste kan gaan van de bestrijding van uitingsdelicten als racistische belediging, aanzetten tot haat en verspreiding van discriminatoire uitingen. Het publieke en ook politieke debat is verhard. De toekomst moet uitwijzen hoe de nieuwe balans tussen uitingsvrijheden en discriminatieverboden zich zal uitkristalliseren. Ingrijpende veranderingen in dit evenwicht liggen niet voor de hand gezien het feit dat zowel de uitingsvrijheden als de discriminatieverboden zijn vastgelegd op internationaal niveau. Het is dus niet puur een nationale aangelegenheid.

Ook in de afgelopen verslagperiode zien wij een gestage stroom van *klachten* over uiteenlopende vormen van *discriminatie, racisme en antisemitisme*. Bij het Openbaar Ministerie was de instroom in 2001 geringer dan in het voorgaande jaar. Maar bij *opsporing en vervolging van discriminatiefeiten* doet zich een aantal weerbarstige problemen voor, zoals de uitermate geringe activiteit van het Openbaar Ministerie bij internetzaken, het relatief grote aantal sepoten en vooral een reeks knelpunten bij de politie (waarvoor wij ook in eerdere rapportages aandacht hebben gevraagd). In de meeste zaken waar Justitie mee te maken krijgt, gaat het om discriminerende beledigingen, gevolgd door het verspreidingsverbod van discriminerende uitingen en het aanzetten tot haat. In 2001 ontbrak de instroom van feiten van discriminatie in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf. In zaken waarbij burgers op grond van hun etniciteit worden uitgesloten werd het uitingsaspect en niet die uitsluiting zelf ten laste gelegd. Bij deze balans, dat de nadruk bij het Openbaar Ministerie in hoge mate op de uitingsdelicten ligt en niet op de uitsluiting zelf, kunnen kritische kanttekeningen worden gemaakt. Verder verdient het aanbeveling dat het Openbaar Ministerie haar aandacht ook naar internet laat uitgaan. De ervaring heeft geleerd dat van handhaving van discriminatieverboden een preventieve werking uitgaat. Nu die werking goeddeels ontbreekt dreigt internet een vrijplaats te worden voor zelfs de meest grove uitingen van racisme.

Bij de diverse *maatschappelijke terreinen* is een belangrijke nieuwe vraag: in hoeverre vindt doorwerking plaats van genoemde *trigger events*? Heel veel doorwerking op deze maatschappelijke terreinen hebben wij niet aangetroffen, maar dat kan ook nog niet omdat onze aandacht primair is uitgegaan naar het jaar 2001 en er over het jaar 2002 nog amper statistische gegevens voor handen zijn. Een belangrijke vraag is bijvoorbeeld in hoeverre anti-moslimopvattingen zullen leiden tot feitelijke achterstelling op maatschappelijke terreinen, tot meer spanningen in de woonomgeving en op scholen. Zal victimisatie toenemen? Anders gezegd: zullen slachtoffers van discriminatie als voorheen reageren of zullen zij bijvoorbeeld angstig dan wel onverschillig calculerend zwijgen? Hoe zal worden gereageerd op de verruiming van uitingsvrijheden? Op deze vragen hebben wij in deze rapportage nog weinig antwoorden, maar zij zullen in de nabije toekomst ongetwijfeld van meer belang worden.

Geraadpleegde literatuur

- Andrews, Arlene Bowers: *Victimization and survivor services. A guide to victim assistance*. New York: Springer Publishing Company, 1992.
- Asscher-Vonk, I.P. & C.A. Groenendijk: *Gelijke behandeling: regels en realiteit, een juridische en rechtssociologische analyse van de gelijke behandelingswetgeving*. Den Haag: Sdu, 1999.
- Barker, Martin: *The new racism: conservatives and the ideology of the tribe*. Frederick: Aletheia Books, 1981.
- Berg, R.H. van den: *Psychologisch onderzoek in een multiculturele samenleving: psychologische tests, interview- en functioneringsbeoordelingen*. Amsterdam: VU, 2001.
- Blok, Anton: *The Mafia of a Sicilian village (1860-1960): an anthropological study of political middlemen*. Amsterdam: [S.l.], 1972.
- Bol, M.W. & E.G. Wiersma: *Racistisch geweld in Nederland: aard en omvang, strafrechtelijke afdoening, dadertypen*. Arnhem: Gouda Quint, 1997.
- Buijs, Frank J. & Jaap van Donselaar: *Extreem-rechts: aanhang, geweld en onderzoek*. Leiden: LISWO, 1994.
- Dolman, M.M.: 'Wie bakt ze bruiner? Openbaarheid in het geval van opruiing en belediging.' *Mediaforum*, 2002, nr. 1, p. 15-18.
- Donselaar, Jaap van: *Fout na de oorlog: fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*. Amsterdam: Bert Bakker, 1991.
- Donselaar, Jaap van: *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*. Amsterdam: Babylon De Geus, 1995.
- Donselaar, Jaap van: *Reacties op racistisch geweld: het perspectief van allochtonen*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1996.
- Donselaar, Jaap van, m.m.v. Carien Nelissen: *Monitor Racisme en extreem-rechts; eerste rapportage*. Leiden: LISWO, 1997.
- Donselaar, Jaap van, Fanda Claus & Carien Nelissen: *Monitor racisme en extreem-rechts; tweede rapportage; de media*. Leiden: LISWO, 1998.
- Donselaar, Jaap van: *Monitor racisme en extreem-rechts; derde rapportage*. Leiden: Universiteit Leiden, Departement Bestuurskunde, 2000.
- Donselaar, Jaap van & Peter R. Rodrigues: *Monitor racisme en extreem-rechts*. Amsterdam: Anne Frank Stichting, 2001.
- Dunk, H.W. von der: 'Het fascisme: een tussenbalans.' *Internationale Spectator*, 29 (1975) 1: 32-50.
- Eitjes, H.: *Onderzoek naar verloop en registratie discriminatieklachten in Haaglanden*. Den Haag: Pro Zorg, mei 2002.
- Essed, Ph.: *Alledaags racisme*. Amsterdam: Sara, 1984.
- Fielding, Nigel: *The National Front*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1981.
- Gowricharn, R.: *In- en uitsluiting in Nederland, Een overzicht van empirische bevindingen*, WRR werkdocument 122, Den Haag juni 2001.
- Groenendijk, Kees: 'Verboden voor Tukkers: reacties op rellen tussen Italianen, Spanjaarden en Twentenaren in 1961.' In: Frank Bovenkerk, Frank Buijs & Henk Tromp (red.): *Wetenschap en partijdigheid: opstellen voor André J.F Köbben*. Assen: Van Gorcum, 1990: 55-95.
- Havinga, T.: 'Repercussies van klagen tegen de werkgever: de zaak gewonnen, baan verloren.' In: T. Loenen (red.): *Gelijke behandeling: oordelen en commentaar 2000*. Deventer: Kluwer, 2001.
- Heijmans, H.: 'Aansprakelijkheid op het Internet na de totstandkoming van richtlijn 2000/31/EG.' *Computerrecht*, 2000, p. 234-239.

- Hendriks, A. & V. Lenos: 'Mensenrechten in het sociaal recht.' *NJCM-Bulletin*, 2002, p. 225.
- Holvast, J. & P.R. Rodrigues: 'De legitimatie van een identificatieplicht anno 2002.' *Privacy & Informatie*, 2002, p. 163-169.
- Huls, F.W.M. e.a.: *Criminaliteit en rechtshandhaving 2000*. Den Haag: WODC, 2001.
- Jaschke, Hans-Gerd: *Die 'Republikaner': Profile einer Rechtsaussenpartei*. Bonn: J.H.W. Dietz Nachf., 1993.
- Karsten, S. e.a.: *Schoolkeuze in de multi-etnische samenleving*. Amsterdam: SCO-Kohnstam Instituut, 2002.
- Kruijjer, G.J.: *Observeren en redeneren: een inleiding tot kennisvorming*. Meppel: Boom, 1973.
- Kruisbergen, E.W. & Th. Veld: *Een gekleurd beeld, Over beelden, beoordeling en selectie van jonge allochtone werknemers*. Assen: Van Gorcum, 2002.
- Lindner, L.: *Ruimtelijke segregatie van afkomstgroepen in Den Haag: Wiens keuze*. Den Haag: Meldpunt Discriminatiezaken, 2002.
- Loenen, T.: 'Hoofddoeken voor de klas en in de rechtbank: op weg naar een multicultureel publiek domein?' *NJCM-Bulletin*, 2001, p. 851-869.
- Meyer, B.E.P.: 'Gedragscode OM: frisse wind bij open deuren.' *Trema*, 2001, p. 245-252.
- Miles, Robert: *Racism and migrant labour*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1982.
- Nieuwboer, Jacky & Rinus Visser: 'Sussende praatjes vullen geen gaatjes. Afhandeling van discriminatieklachten schiet tekort.' *Zebra Magazine*, 2001, nr. 2, p. 13-15.
- Nieuwboer, W. & R. Visser: 'Sussende praatjes vullen geen gaatjes, Afhandeling van discriminatieklachten schiet tekort.' *Zebra Magazine*, 2002, nr. 2, p. 13-15.
- Nijkamp, H.J.: 'Toegankelijkheid en selectieve toelating.' *Nederlands Tijdschrift voor Onderwijs Recht*, 2001, p. 81-101.
- Olde Munnikhof, M. & Th. Buis, *Werving en selectie van etnische minderheden*. Nijmegen: ITS, 2000.
- Postma, A.: 'De jurisprudentie van de Commissie gelijke behandeling op het terrein van het onderwijs.' *Nederlands Tijdschrift van Onderwijsrecht*, 2001, 196-209.
- Rodrigues, P.R.: *Anders niets? Discriminatie naar ras en nationaliteit bij consumenten-transacties*. Lelystad: Vermande, 1997.
- Rodrigues, P.R.: 'De migrant als koning klant? Onderscheid naar ras en nationaliteit bij consumententransacties.' *NJCM-Bulletin*, 1999, p. 750-762.
- Rodrigues, P.R.: 'De richtlijn tegen rassendiscriminatie bezien vanuit polderperspectief.' *NTER*, 2000, p. 279-284.
- Rodrigues, P.R.: 'Internet en discriminatie.' *Rechtshulp*, 2001, nr. 10, p. 11.
- Rodrigues, P.R.: 'Collectieve acties als structureel instrument tegen discriminatie.' In: A.W. Jongbloed (red.): *Samen sterk, Over het optreden in rechte door groeperingen*. Boom Juridische uitgevers: Den Haag 2002, p. 91-103.
- Rodrigues, P.R.: 'De bestrijding van rassendiscriminatie vanuit EU-perspectief.' *Rechtshulp*, 2002, nr. 4, p. 17-25.
- Sasse van Ysselt, P. van 'De nationale ombudsman en rassendiscriminatie, Uitspraken houden overheid een spiegel voor.' *Zebra Magazine*, 2001, nr. 1, p. 20-22.
- Schoppen, Hajo: *Het zijn onze feesten. Jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, 1997.
- Schuyt, C.J.M., C.A. Groenendijk & B. Sloot: *De weg naar het recht, Een rechtssociologisch onderzoek naar de samenhang tussen maatschappelijke ongelijkheid en juridische hulpverlening*. Deventer: Kluwer, 1976.
- Sewandono, I.: 'De Rasrichtlijn en de Algemene wet gelijke behandeling.' *SEW*, 2000, p. 218-226.
- Smink, G.: *Apart of gemengd? Segregatie in het onderwijs*. Utrecht: Sardes, 2002.

- Spijkerman, R.: *De positie van allochtonen en autochtonen in het bedrijfsleven en bij een deel van de overheid*. Den Haag: Elseviërs bedrijfsinformatie bv, 2000.
- Vermeulen, B.P.: 'Spreidingsbeleid, gelijke behandeling en schoolkeuzerecht in het Nederlandse onderwijs.' in: Wolff, D.J.B. (red.): *Gelijke behandeling: oordelen en commentaar 2001*. Deventer: Kluwer, 2002, p. 83-95.
- Vink, M.: *De dokter begrijpt het niet, Onderzoek naar ervaringen van migranten met de huisartsenzorg in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdams Patiënten/Consumenten Platform, 2002.
- Vreeswijk, A.M.G. e.a.: *Jaarboek 2001 Grotenstedenbeleid*. Assen: Van Gorcum, 2002.
- Warmdam, Jh. & H. van de Tillaart: *Arbeidspotentieel en arbeidsmarktloopbanen van vluchtelingen en asielgerechtigden, Een verkenend onderzoek naar ervaringen van nieuwkomers op de Nederlandse arbeidsmarkt*. Nijmegen: ITS, 2002.
- Wolff, D.J.B. de (red.): *Gelijke behandeling: oordelen en commentaar 2001*. Deventer: Kluwer, 2002.
- Woltjer, A.J.Th.: 'Ras en nationaliteit.' In: D.J.B. Wolff (red.): *Gelijke behandeling: oordelen en commentaar 2001*. Deventer: Kluwer 2002.
- Zandvliet, K. e.a.: *Doorstroming van etnische minderheden op de werkvloer*. Rotterdam: SEOR, maart 2002.
- Zorlu, A.: *Absorption of Immigrants in European Labour Markets, The Netherlands, United Kingdom and Norway*. Amsterdam: Tinbergen Institute, 2002.

